



5. évfolyam

# KULTÚRATUDOMÁNYI SZEMLÉ

## Cultural Science Review

**Patsch Ferenc:** Ferenc pápa tíz évének mérlege

**Busku Szilvia:** A heideggeri gond-  
fogalom  
értelmezésének  
kialakulása

**Arató Réka:** A morál kérdése  
Schiller színházában

2023/1





KULTÚRATUDOMÁNYI SZEMLE

Cultural Science Review

2023/1.

(5. évfolyam)

## KULTÚRATUDOMÁNYI SZEMLE / Cultural Science Review

Kiadja:

Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar

7100 Szekszárd, Rákóczi u. 1.

+36 74 528 300

[https://kpvk.pte.hu/hu/kulturatudomanyi\\_szemle](https://kpvk.pte.hu/hu/kulturatudomanyi_szemle)

Felelős kiadó a kar dékánja

Megjelenés gyakorisága: Évenként négy lapszám, három magyarul, a negyedik angol nyelven

A szerkesztőség elérhetősége: [kulturatudomanyiszemle@pte.hu](mailto:kulturatudomanyiszemle@pte.hu)

Felelős szerkesztő Szécsi Gábor

HU ISSN 2676-9158

A Kultúratudományi Szemle szerkesztősége és szerkesztőbizottsága

Szerkesztőség:

Szécsi Gábor főszerkesztő

Bús Imre főszerkesztő-helyettes

Boronkai Dóra

K. Farkas Claudia

Koltai Zoltán

Szilágyi Tamás

Zádori Iván

Szerkesztőbizottság:

Boros János elnök (Pécs)

Bárczi Zsófia (Nitra, Nyitra)

Pálfi József (Oradea, Nagyvárad)

Hörcher Ferenc (Budapest)

Ivanović, Josip (Subotica, Szabadka)

Klein Sándor (Budapest)

N. Horváth Béla (Szekszárd)

Orbán Jolán (Pécs)

Szabó Tibor (Szeged)

Lapterv: Bús Imre

© szerzők, 2023

© kiadó, 2023

# Tartalom

## TANULMÁNYOK

<b>PATSCH FERENC</b> .....	<b>6</b>
Ferenc pápa tíz évének mérlege .....	6
<b>BUSKU SZILVIA</b> .....	<b>28</b>
A heideggeri gond-fogalom értelmezésének kialakulása .....	28
<b>ARATÓ RÉKA</b> .....	<b>44</b>
A morál kérdése Schiller színházában .....	44

## MŰHELY

<b>SZABÓ-KOVÁCS DOROTTYA</b> .....	<b>56</b>
Explicit tanítás vagy imitálás? A szótagösszevonás és az átszótagolás lehetséges fejlesztésének vizsgálata magyar ajkú spanyol nyelvtanulók beszédprodukciónak .....	56
<b>BÉRES ANDRÁS</b> .....	<b>73</b>
Tanulóközpontú módszerek motivációs elemzése a földrajztanulásban és tanításban .....	73

## SZEMLE

<b>ORBÁN JOLÁN</b> .....	<b>97</b>
Fotogrammák (2021-2022) .....	97
<b>AKNAI PÉTER</b> .....	<b>100</b>
Éjszakai capriccio .....	100
<b>EGRI PETRA</b> .....	<b>107</b>
Orbán Jolán - Fotogrammák-finisszázs .....	107
<b>SUMMARIES</b> .....	<b>110</b>
<b>E SZÁMUNK SZERZŐI</b> .....	<b>114</b>

# TANULMÁNYOK

Patsch Ferenc

## FERENC PÁPA TÍZ ÉVÉNEK MÉRLEGE

*Filozófiai és teológiai megfontolások egy átmeneti korban zajló pontifikátusról (különös tekintettel a kinyilatkoztatás-, a kontextus- és az igazságfogalom változására)*

Ebben a tanulmányban az 2013-ban pápává választott Jorge Mario Bergoglio első tíz évének értékelésére vállalkozom.<sup>1</sup> A Ferenc néven trónra lépő egyházfő jelentős átalakulásokat hozott a katolikus egyház életében és teológiájában, amelyeknek figyelemre méltó globális hatása is van (és nem csak a glóbusz 1,3 milliárd katolikusanak életére). Egy pontifikátus kellően árnyalt értékelése persze ambiciózus vállalkozás és összetett feladat. A téma lehatárolásaként vezérfonalul néhány filozófiai és teológiai fogalmat választottam: arról az átalakulásról lesz szó, amely a teológia (azaz a keresztény kinyilatkoztatás értelmezése) berkein belül jelenleg zajlik, és amelyet elsősorban a kinyilatkoztatás újszerű értelmezése, valamint a kontextus- és az igazság-fogalom átalakítása jellemez. A terjedelmi korlátok nem teszik lehetővé, hogy a vizsgálódásba bevonjam Ferenc pápa más – például az egyházpolitika, vagy akár a vallásközi párbeszéd terén végzett tevékenységét is –; ezt más helyen már megtettem.<sup>2</sup>

Ebben a tanulmányban arra szorítkozom, hogy – a történelmi kezdetekre (1.), valamint a pápaság legégetőbb teológiai-lelkipásztori újdonságaira (2.) való rövid utalás után, mintegy ezek legitimálásaként – áttekintsem világunk mai fő átalakulási folyamatait. Korunkat az „átmenet koraként” fogom jellemezni, amely az ipari társadalom fázisát maga mögött hagyva átlép a posztindusztriális társadalom fázisába (3.). Ezt követően Ferenc pápa Tanítóhivatalának néhány kitüntetett jelentőségű témáját tárgyalom, melyek között nézetem szerint a leglényegesebb a *kontextualitás* teológiai szerepének elismerése (ami nagyjából egészében a történetiség és az igazság szociokulturális meghatározottsága elismerését jelenti; *nota bene*: teológiai igazságok esetében is!). Szakszóval, ez az „induktív” módszer felelevenítését, a teológiai módszertanba történő újbóli bevezetését jelenti (4.). Ezután három konkrét alkalmazási területen (a morálteológia, a missziológia, valamint az ökumenikus

---

<sup>1</sup> A cikk egy öt évvel ezelőtt megjelent korábbi tanulmány jelentősen kibővített és átdolgozott változata: vö. FERENC PATSCH, «Rivelazione, contesto, verità. Il Magistero di Papa Francesco in tempo di transizione», in Micheline Tenace, a cura di, *Dal chiodo alla chiave. La teologia fondamentale di Papa Francesco*, Libreria Editrice Vaticana, Vaticano, 2017, 45-72; uő, *Új Ember*, 2023. március 12, 1-2.

<sup>2</sup> Vö. Legyen szabad ide vonatkozó írásaimra utalni: PATSCH FERENC, „Társadalmi barátság’. Ferenc pápa és a nem keresztény vallások – 1.”, in *A Szív*, 2022, június, 12-15; uő, „Vallásközi találkozás’, Ferenc pápa és a nem keresztény vallások – 2.”, in *A Szív*, 2022, július-augusztus, 18-22; uő, *Égető kérdések, katolikus válaszok*, Jezsuita Kiadó, Budapest, 2019; uő, „Három pápa kínapolitikája: II. János Pál, XVI. Benedek és Ferenc”, *Vigilia*, 2019. (84. évf.) 1. sz. 65-70; uő, „Kozmopolitizmus, protekcionizmus, vagy bizalom a kultúrák összeolvadásában? Kritikai megjegyzések a poszt-indusztriális kor változásaihoz való viszonyulás három alapmodelljéről”, *Embertárs* 2017/3 (15. évf.), 211-227.



teológia terén) hívom fel a figyelmet a fentebb tárgyalt alapelvek következményeire (5.). Ezek után e tanulmány lényegi állítását bontom ki, miszerint az egyháztörténelem jelenlegi fázisában, úgy tűnik, Ferenc pápa fundamentális teológiai modellje tűnik a leginkább adekvát válasznak a posztindusztriális kor kihívásaira (6.). Zárásképpen kitérek a globális katolicizmus előtt álló néhány jelenlegi kihívásra (7.), végül személyes értékelő megjegyzéseket is teszek Ferenc pápa pontifikátusával kapcsolatosan (8.).

### Folytatás vagy új kezdet

A pápaválasztásokat rendszerint hatalmas médiafigyelem kíséri. Érthető a dolog, hiszen az embereket általában érdekli, hogy mi történik a világ legnagyobb világvallása (a kereszténység) legnagyobb felekezetének (a katolikus egyháznak) köreiben: a pápa kétségkívül globális korunk egyik spirituális vezetője. A hívó embereket világszerte még fokozottabban érdekli az új pápa személye, hiszen az általa kijelölt irányvonal – egyházpolitikai jelentőségén túl – legalábbis közvetve, a személyes hitéletüket is befolyásolhatja. Végül a teológusok is feszült figyelemmel követik az eseményeket, hiszen az egyház szellemi-intellektuális életében bekövetkezett változások nemzedékekre kiható következményekkel járhatnak: egyeseket felkarolhatnak, másokat akár hosszú időre hallgatásra is ítéltetnek.

Az elvárások tehát egészen különbözőek. Van, aki úgy látja, hogy az egyházban sürgős változásokra volna szükség és minden reform máris elkészt. Mások szerint az egyháznak inkább a változatlanúság és a stabilitás szigetének kellene lennie, amely a biztonság megtestesítője egy bizonytalan és folytonosan változó világban. Az előbbi csoportba tartozók rendszerint fokozott türelmetlenséggel figyelik az eseményeket, míg a második tábor felé húzóak – akik annak drukkolnak, hogy minden maradjon a régiben – szorongással tekintenek az elközelgő változásokra és esetenként mindent elkövetnek az akadályozásuk érdekében. Az utóbbi csoport fő kísértese talán abban áll, hogy tagjai nem hisznek eléggé a Szentléleknek az egyházban való működésében. Ennek jele ugyanis a változásokkal szembeni ellenállás, és a félelem, hogy valaki megváltoztathatja „hitletéteményt” (*depositum fidei*) és úgymond félre kormányozhatja az egyház hajóját.

Amikor tíz évvel ezelőtt, 2013. március 13-án, a bíborosok konklávéja Jorge Mario Bergoglio-t, egy dél-amerikai jezsuitát választotta meg Péter utódjául, a várakozások a tetőpontra hágtak. Az egyházi „jobboldal” képviselői attól tartottak, hogy az új pápa szakítani fog két közvetlen elődje, II. János Pál és XVI. Benedek hagyománypárti teológiai és egyházpolitikai irányvonalával. Az egyházi „baloldalt” ezzel szemben az nyugtalanította, hogy Bergoglio esetleg ellenségesen viszonyul majd a felszabadítás teológiájához – hiszen fiatal jezsuita előljáró korában voltak ilyen irányú megnyilatkozásai –, és ne adj’ Isten hátat fordít a szegényeknek. Senki sem merte biztosra venni, hogy vajon folytatni fogja-e a II. Vatikáni zsinat (1962-1965) meghirdetett programját. Egyesek reménykedtek a Római Kúria régóta aktuálisnak tartott reformjában, mások – főként a liberálisabb érzelmű progresszisták – még ennél is messzebbre mentek: a papok nősülésének, sőt a nők pappá szentelésének, valamint az azonos neműek házasságának engedélyezését várták tőle. A hagyományosabb felfogásúak közül is sokan sürgették viszont a Vatikán pénzügyi botrányainak felülvizsgálatát és a klerikusok által elkövetett szexuális abúzusok elleni határozott fellépést. Egyesek pedig egyenesen abban reménykedtek, hogy a pápa lépéseket tesz

majd a globalizáció negatív hatásai (a klímaváltozás és az ökológiai pusztítás közvetkezményei) ellen.<sup>3</sup>

Bergoglio mindenki számára okozott meglepetést, és persze egy s másban szükségképpen el is maradt a várakozásoktól. Például már az első intézkedéseivel meghökkentette mind az egyház hagyománykövető, mind pedig annak haladás párti szárnyát, kezdve azzal, hogy – mindeddig példátlan módon – a Ferenc nevet vette fel, amely az olasz népi vallási vallásosságban Assisi Ferenc óta olyannyira szentnek számít, hogy egyesek számára már az is szentségtörésnek tűnt, hogy valaki olyan a „bűnös” és „világi” intézménnyel hozza összefüggésbe, mint a pápaság. Ferenc pápa azonban nem állt meg itt. Nem csak nevében törekedett ugyanis utánozni választott példaképét, hanem láthatóan kezdettől fogva egyfajta szerepmodellként is tekintett rá: hétköznapi életvitelében és nyilvános fellépései során tudatosan igyekezett távolságot tartani a pápai udvar előkelő, hagyományos (szertartásos-arisztokratikus) öltözködési-, gondoskodási- és életstílusától és – ehelyett – hozzálátott inkább a Római Kúria háza tájának rendbetételéhez.

A külsőségeken túl az új pápa tanítóhivatala is számos újdonsággal szolgált. Például a kiadott dokumentumok rendszeresen hivatkoznak a világ különböző püspöki konferenciáinak tanítására, ezzel is kifejezve és erősítve az egyház egyetemességét (katolicitását). Emellett szokatlan vezetői stílust is meghonosított, amelyben törekszik a globuszunkon élő helyi egyházak (olykor egymástól radikálisan különböző) tapasztalatainak komolyan vételére. Ennek értelmében – szokatlanul kollegiális módon – hallgatóként vett részt számos püspöki szinóduson, 2018-ban pedig ő maga indította be az egész világra kiterjedő „szinodusi folyamatot”.<sup>4</sup> Jónéhány úttörő jelentőségű dokumentumot is megjelentetett, amelyek immár nem csak vajtűfülű teológusoknak szóltak, hanem jó szívvel adhatók a keresztény hit és a teológia iránt érdeklődő emberek kezébe is.

## **Teológiai újdonságok – és ellenzóik hangja**

Ferenc pápa működésének jelentőségét teológiai szempontból nem lehet túlbecsülni. Számos olyan témát tűzött napirendre, amelyed régóta várólistán szerepeltek, vagy éppen évtizedek óta elfeledve csipkerózsika álmukat aludták (ökumenizmus,

---

<sup>3</sup> Lásd. ezzel kapcsolatban a pápával kapcsolatban eddig nagy számban megjelent monográfiákat, melyek közül néhány kiváló: ROBERT MOYNIHAN, *Pray For Me. The Life and Spiritual Vision of Pope Francis, First Pope From the Americas*, Image, New York, 2013 (az első benyomásokról és átmenet idejéről); AUSTEN IVEREIGH, *The Great Reformer: Francis and the Making of a Radical Pope*, Henry Holt, New York, 2014 (az új vízióról); PAUL VALLELY, *Pope Francis: The Struggle for the Soul of Catholicism*, Bloomstbury, New York, 2015 (a szexuális visszaélések kezeléséről: 297-324; a szinodalitásról: 325-363; a nők szerepéről: 363-390); MARK K. SHRIVER, *Pilgrimage: My Search for the Real Pope Francis*, Random House, New York, 2016 (életrajzi stúlponttal); AUSTEN IVEREIGH, *Wounded Shepherd: Pope Francis and His Struggle to Convert the Catholic Church*, Henry Holt, New York, 2019 (a reformra összpontosítva); AGBONKHIANMEGHE E. OROBATOR, *The Pope and the Pandemic: Lessons in Leadership in a Time of Crisis*, Orbis Books, Maryknoll, New York, 2021 (a világjárványra adott példaszertű reakcióról). Szerencés vállalkozás a Ferenc pápa szóhasználatából összeállított „lexikon”: JOSHUA J. MCELWEE – CINDY WOODEN, *A Pope Francis Lexicon*, Liturgical Press, Collegeville, Minn. 2018. (amelyben azonban fura módon nem szerepel a „szinodalitás” szócikk).

<sup>4</sup> A „szinodusi folyamattal” kapcsolatban még egyszer, utoljára egy autoreferenciális utalás: Patsch Ferenc, Szinodalitás – globális igény a részvételre, in Puskás Attila – Gárdonyi Máté, szerk., *Szinodalitás az Egyház életében és missziójában. Teológiai tanulmányok*, in *Varia Theologica* 14, Szent István Társulat, Budapest, 2023, 183-201.

morálteológia), miközben időszerű új problémákat is felvetett. Felrázta például az egyházat azzal, hogy Jézus misszióra hívó szavát minden keresztényre érvényesnek nyilvánította (*Evangelii Gaudium*);<sup>5</sup> egy programadó enciklikával szellemi-spirituális háttérrel adott a modern emberiség legsúlyosabb kihívásával, az ökológiai válsággal való szembenézéshez (*Laudato Si'*);<sup>6</sup> még elődeinél is jobban hangsúlyozta az evangéliumnak a különböző kultúrákba való beépítésének sürgető követelményét (*Querida Amazonia*);<sup>7</sup> fontos lépéseket tett a családi szeretetre épülő laikus spiritualitás (*Amoris Laetitia*),<sup>8</sup> valamint lelkiismeretelmélet (*Gaudete et Exultate*)<sup>9</sup> kidolgozásának irányába; az pápaság történelmében példátlan módon színódus témájává, majd pedig apostoli exhortáció címzettjeivé tette a fiatalokat (*Christus Vivit*);<sup>10</sup> a „szociális barátság” fogalmával globálisan érvényes javaslatot tett korunk égető társadalmi kérdéseinek megoldására (*Fratelli Tutti*);<sup>11</sup> megreformálta az egyházi felsőoktatást (*Veritatis Gaudium*);<sup>12</sup> valamint nekilátott a Római Kúria sürgető reformjához (*Praedicate Evangelium*).<sup>13</sup> Ellenzői szerint hajlamos tekintélyelvű döntéseket hozni és olykor meggondolatlanul nyilatkozik, ám azt még kritikusai is kénytelenek elismerni, hogy alapjában véve hatásosan kommunikál. Ha egyes (főleg nyugati) körök húzódoznak is tőle, a „többségi egyház” – amelynek nevében beszél, s amelynek teológiáját használja – rendkívüli módon lelkesedik érte, és a jelek szerint pontosan érti azt a nyelvet, amelyet ő beszél.<sup>14</sup> Például akkor is, amikor prófétaí következetességgel kiáll az Európába érkező kiszolgáltatott migránsok védelme mellett és nyíltan állást foglal az Ukrajnával szembeni háborús agresszióval, valamint a globális fegyvergyártással és -kereskedelemmel szemben. Valódi globális perspektíva ez: amikor Ferenc pápa a menekültekkel való törődés emberi-keresztényi kötelességét hangsúlyozza, egyúttal annak forrásaira (például a háborúkra és a klímahelyzetre) is ráirányítja a figyelmet. Legújabb könyve is – amely 2022 áprilisában *Against War: The Courage to Build Peace* [A háború ellen. A

---

<sup>5</sup> FERENC PÁPA *Evangelii Gaudium* [Az evangélium öröme] kezdetű apostoli buzdítása (2013. november 24) [EG].

<sup>6</sup> FERENC PÁPA *Laudato Si'* kezdetű enciklikája közös otthonunk gondozásáról (2015. május 24) [LS].

<sup>7</sup> POPE FRANCIS, Post-Syondal Apostolic Exhortation *Querida Amazonia* (2020. február 2) [QA].

<sup>8</sup> FERENC PÁPA *Amoris Laetitia* kezdetű színódus utáni apostoli buzdítása. A családban megélt szeretetről (2016. március 19) [AL].

<sup>9</sup> FERENC PÁPA *Gaudete et Exultate* kezdetű apostoli buzdítása. Az éltszentségről szóló meghívásról a mai világban (2018. március 19) [GE].

<sup>10</sup> FERENC PÁPA *Christus Vivit* kezdetű színódus utáni apostoli buzdítása (2019. március 25) [CV].

<sup>11</sup> FERENC PÁPA *Fratelli Tutti* kezdetű enciklikája. A testvériségről és a társadalmi barátságról (2020. október 3) [FT].

<sup>12</sup> POPE FRANCIS, Apostolic constitution *Veritatis Gaudium*. On Ecclesiastical Universities and Faculties (2017. december 27) [VG].

<sup>13</sup> POPE FRANCIS, Apostolic constitution *Praedicate Evangelium*. On the Roman Curia and Its Service to the Church in the World (2022. március 19) [PE].

<sup>14</sup> Ferenc pápa teológiájának az argentin „nép teológiájához” (*teologia del pueblo*) kötődő gyökereiről vö. JUAN CARLOS SCANNONE, *La teologia del popolo. Radici teologiche di papa Francesco*, Brescia, Queriniana, 2019; THOMAS R. ROURKE, *A Roots of Pope Francis's Social and political Thought: From Argentina to the Vatican*, Rowman & Littlefield, Lanham – New York, 2016 (különösen: 71-100); RAFAEL LUCIANI, *Pope Francis and the Theology of the People*, Orbis Books, Maryknoll, New York, 2017.

béketeremtés bátorsága] címmel jelent meg – ezt a kényes és felettebb aktuális témát taglalja.<sup>15</sup>

Mindez persze elkerülhetetlenül egyes körök ellenállásába ütközik. Ferenc pápa számára alighanem az jelentette a legsúlyosabb lelki-spirituális terhet, hogy – az egyház újkori történetében szokatlan módon – zászlót bontott és az egyedüli „igazhitűség” nevében nyíltan lépett fel ellene egy kis számú belső ellenzék is. A legkirívóbb eset 2016 szeptemberében történt, amikor négy bíboros (név szerint Walter Brandmüller, Raymond Burke, valamint az azóta elhunyt Joachim Meisner és Carlo Caffarra) váratlanul nyílt ellenkezését fejezte ki azzal a móddal szemben, ahogyan Ferenc pápa péteri szolgálatát teljesíti. Tanításával szemben „kétségeket” (*dubia*) fogalmaztak meg, különösen a családi és szexuális morált, valamint az elvált újraraházasodottak szentségeihez járulásának jogi-egyházfegyelmi kérdéséről. Szerintük az *Amoris Laetitia* (2016) szinodus utáni apostoli buzdítás „bizonytalanságot, zavart és irányvesztést okozott számos hívő körében”, ezért látták szükségesnek a „formális korrekció” közzétételét a pápával szemben.<sup>16</sup> Az érintett nem válaszolt, amit kihívói számos alkalommal nehezményeztek. A sors iróniája persze, hogy Ferenc pápa helyében ezek a bíborosok valószínűleg bárkit habozás nélkül kiközösítettek volna, aki csak nyíltan szembe mer helyezkedni a pápai tekintéllyel és *Magisterium* tanításával. Érdemes azonban tudatosítani, hogy – ha hihetünk a tömeglélektan szakembereinek – minden látszat ellenére a pápa mindenkorai ellenzói csak egy hangos, elenyésző kisebbséget képviselnek, amely messze a valós arányán és jelentőségén felül képviseltetik a híradásokban. A katolikus világegyház túlnyomó része hitbéli, lelki, sőt valódi szeretetegységben él Ferenc pápával, sőt – különösen Afrikában, Dél-Amerikában és Ázsiában (azaz a demográfiailag a kereszténység jövőjét jelentő kontinenseken)<sup>17</sup> – lelkesen támogatja a kezdeményezéseit.

### Átmeneti kor. Egy poszt-indusztriális teológia szükségessége

Hogy nagyobb összefüggésben láthassuk Ferenc pápa teológiai megújulást hozó működését, fontos rámutatni arra, hogy reformtörekvései olyan társadalmi környezetben zajlanak, amely ma szédítő sebességgel változik. A régi mondás szerint *tempora mutantur et nos mutamur in illis* – és valóban: az idők változása nem csak a Hegel-i „objektív szellem” (a materiális és intézményes valóság) változását jelenti, de az azt észlelő ember, a „szubjektum” változásával (gondolkodásbeli átalakulásával) is együtt jár. A történelem során persze egyetlen időszak sem múlt el anélkül, hogy ne hozott volna (esetenként lényegi) kulturális és társadalmi változásokat, amelyek alkalmanként gyökerestül forgatták fel emberek életét. Vannak azonban olyan időszakok, amikor ezek a változások gyorsabbak, nyilvánvalóbbak és mélyre

---

<sup>15</sup> POPE FRANCIS, *Against War: The Courage to Build Peace*, afterword by Andrea Tornielli, Orbis Books, Maryknoll, New York, 2022.

<sup>16</sup> Vö. A fent említett négy bíboros által megfogalmazott „Fiú helyreigazítással” (*Correctio filialis*), avagy „kétségekkel” (*dubia*) kapcsolatban lsd. RAYMOND LEO BURKE – GUILLAUME ALANCON, *Hope for the World: To Unite All Things in Christ*, Ignatius Press, San Francisco, 2017.

<sup>17</sup> Vö. JOHN L. ALLEN, JR., *The Future Church: How Ten Trends Are Revolutionizing the Catholic Church*, Doubleday, New York, 2009 (némileg újságírói merészséggel, ám valós futurológiai érvénnyel); GARRY WILLS, *The Future of the Catholic Church with Pope Francis*, Viking, New York, 2015 (érdekes, markánsan liberális szemléletben); THOMAS P. RAUSCH, *This is Our Faith: An Introduction to Catholicism*, Paulist, New York, Mahwah, NJ, 2014, 182-198 (kiegyensúlyozottan és informáltan, az elérhető legjobb adatokra hagyatkozva).

hatóbbak, mint máskor. Ennek jele, ha a társadalmat alapjaiban meghatározó faktorok közül több is egyidőben változik meg: amikor például a falusias életformát felváltja városi és embermilliók vándorolnak el a falvakból, hogy felhagyjanak a földműveléssel és más foglalkozás után nézzenek (amikor tehát a társadalmi osztályok között a hatalmi viszonyok lényeges átrendeződése megy végbe), vagy amikor új technológiai találmányok látnak napvilágot és – nem utolsósorban – amikor új energiaforrásokat kezdenek alkalmazni a gazdasági termelésben. Ilyen időszakokban korszakos átalakulás történik, amelyet (bár az adott korban élő emberek számára általában nem azonnal tudatosul a jelentősége) bízvást mondhatunk kulturális paradigmaváltásnak.

Ma a társadalomban és a kultúrában ilyen korszakos átalakulás idejét éljük. Az átalakulás ahhoz mérhető, mint ami a *preindusztriális* korban, mintegy tíz-tizenkétezer évvel ezelőtt Mezopotámiában, a mezőgazdasági forradalom hatására történt (ez olyan találmányokat hívott életre, mint az öntözéses gazdálkodás, az írás, a kocsikerék, a pénz, a cserekereskedelem, az iskola és a város); vagy éppen ahhoz, mint ami körülbelül kétszázötven évvel ezelőtt vette kezdetét Angliában, amikor az ipari forradalommal az emberiség belépett történelmének *indusztriális* fázisába (ezt olyan invenciók tették lehetővé, mint a gőzgép, a gyárak, a futószalag és a munkamegosztás termelésbe történő bevezetése, valamint tömegtermelés és a tömeges fogyasztás kialakulása). A jelenleg zajló átalakulási folyamatot világszinten ma is számos faktor jelzi és segíti elő. Elegendő közülük csak néhányat megemlítenünk: a növekvő ütemben folytatódó *városiasodás* (ma a világ népességének több mint 50 százaléka városokban él, míg az iparosodás kezdetekor ez a szám csak 14 százalék volt), az *élettartam meghosszabbodása* (a lakosság átlagos életideje néhány nemzedék alatt csaknem megduplázódott), a *demográfiai robbanás* (a 18. században a föld lakossága nagyjából 800 millió főt számlált, míg mára meghaladja a nyolcmilliárdot), az *általános tankötelezettség* (ami, legalábbis papírforma szerint, a világ jóformán minden országában bevezetésre került), a *szekularizáció* (ha léteznek is visszaesések, globális szinten megfigyelhető tendencia az abszolút monarchiák és a konfesszionális államok fokozatos átalakulása szekuláris alkotmányos demokráciákká), valamint a *globalizáció*, amely a *multimédia* (a televíziótól az internetig) és a *tudományos technológiai fejlődés* segítségével az emberi *mobilitás* és a *digitális kommunikáció* valóságos forradalmát eredményezte. A múlt század hatvanas éveitől kezdve a szociológiai irodalomban ezeket a tendenciákat általában úgy határozzák meg, mint a társadalmunk azon új fázisba lépésének időszakát, amelyet *posztindusztriális* kornak szokás nevezni.<sup>18</sup>

Ferenc pápa Tanítóhivatala, úgy tűnik, teljességgel tudatában van ezeknek a globális léptékű társadalmi és kulturális változásoknak, valamint annak is, ahogyan ezek a változások az egyházat és annak teológiáját érintik. A pápa *Laudato Si'* (2015) kezdetű enciklikájában így ír: „Hatalmas változásokat hozó két évszázad örökösei vagyunk: ilyenek a gőzgép, a vasút, a táviró, a villamos energia, az autó, a repülőgép, a vegyipar, a modern orvostudomány, a számítástechnika és legújabbán a digitális forradalom, a robotika, a biotechnológia és a nanotechnológia” (LS, nr. 102). A pápa, mielőtt részletes és kiegyensúlyozott értékelő elemzésbe bocsátkozna, megállapítja: „Az

---

<sup>18</sup> Vö. ALAIN TOURAINE, *La société post-industrielle. Naissance d'une société*, Paris, Denoël, 1969; DANIEL BELL, *The Coming of Post-Industrial Society*, Basic Books, New York 1973.

emberiség új korszakába lépett, amelyben a technikai hatalom válaszút elé állít minket” (LS, nr. 102).<sup>19</sup>

Természetesen alapjaiban elhibázott lenne a történelemben éles töréseket feltételezni: nyilvánvalóan léteznek mind antropológiai, mind filozófiai, mint pedig szoteriológiai állandók: antropológia szempontból ilyennek számít például az emberi természet állandósága (amely alapján a civilizációk összehasonlíthatók és az emberi jogok védelmezhetők); filozófiai szempontból az ember *capax Dei* mivolta („Isten-” [megismerésére való] „képessége”), teológiai szempontból pedig az üdvtörténelem egyetemessége (miszerint „Isten azt akarja, hogy minden ember üdvözljön és az igazság ismeretére eljusson”: 1Tim 2,4). Az egyház állandó feladata megőrizni és átmenteni a hitletéteményt (*depositum fidei*) és Isten szavát (*Verbum Dei*), amelynek „[...] a Tanítóhivatal nem [...] fölött[e áll], hanem [...] szolgálatában”,<sup>20</sup> még akkor is, ha ez a megőrzés és átmentés a folyamatos változás módján történik. A technológiai haladás természetesen nem lehet kritériuma a kinyilatkoztatás megítélésének. Joggal hangsúlyozza a Nemzetközi Teológiai Bizottság egy 1990-ben közzé tett dokumentumában: „a társadalmi fejlődés és [például] a nő emancipációja [...] [nem válhatnak] olyan kritériummá, amelyek eldöntik a dogmák értelmét”.<sup>21</sup> A kinyilatkoztatás értelmezése azonban sohasem lehet teljesen független a történelmi-társadalmi kontextustól, amelyben azt befogadjuk. A jó teológia jellegzetessége *par excellence* éppen abban áll, hogy képes megőrizni az egyensúlyt a két szélsőség között: egyrészt, hogy úgy tekintse a Szentírást és a szent hagyományt, mintha minden részletében változhatatlan lenne, másrészt, hogy mintegy feloldja az isteni kinyilatkoztatás igazságát, azáltal, hogy megfosztja azt a kultúrafelettség univerzalizisztikus igényétől. Ferenc pápa Tanítóhivatala, miközben ügyesen elkerüli mind az immobilista integralizmus Szkülláját, mind pedig a historikus relativizmus Kharübdiszét, elismeri az igazság kontextuális (kontextusba illeszkedő) jellegét, és azt, hogy ez a kinyilatkoztatott igazságokra is érvényes (ahogyan mi azokat megérthetjük), és így egészséges (és szükséges) módon árnyalja, enyhíti a Magisztérium egyetemességre benyújtott hagyományos igényét.

### A kontextus és a korlátok újraértékelése, mint a Tanítóhivatal jellemzője

Védhető a nézet, miszerint Ferenc pápa teológiájának egyik legfőbb jellegzetessége annak elismerése, hogy a teológiai igazságok soha nem léteznek elvont módon, önmagukban, hanem – a skolasztikus axióma értelmében – mindig „*ad modum recipientis*” [a befogadó módján],<sup>22</sup> azaz csakis egy konkrét történelmi kontextusba

---

<sup>19</sup> A *Laudato Si'* mellett az *Evangelii Gaudium* (2013) kezdetű apostoli buzdítás is, hasonlóképpen, „történelmi fordulatról”, avagy „korszakos változásról” beszél, megemlíti a „tudományos fejlődés”-t, a „technológiai újítások”-at és „ezek gyors alkalmazását”-t „a természet és az élet különböző területein” stb. (Vö. FERENC PÁPA, *EG*, nr. 52. Érdemes figyelmet fordítani a pápa azon kritikus reflexiójára is, amelyet „A városi kultúrák kihívásai” cím alatt fogalmaz meg (*EG* 71-75), különös tekintettel azokra a „kulturális átalakulásokra”, amelyek „az ott élők életmódjában is jelentős változásokat hoznak” (*EG* 73). Vö. ezen kívül „A család jelenlegi helyzeté”-ről szóló elemzést: FERENC PÁPA, *AL*, nr. 32-59.

<sup>20</sup> II. Vatikáni Zsinat, a *Dei Verbum* kezdetű dogmatikai konstitúció az isteni kinyilatkoztatásról (1965. december 18.), nr. 10.

<sup>21</sup> COMMISSIONE TEOLOGICA INTERNAZIONALE, *L'interpretazione dei Dogmi*, *CivCatt* 141 (1990), nr. 1.

<sup>22</sup> *Quidquid recipitur ad modum recipientis recipitur* (minden, amit egy alany befogad, a befogadó természetes képességének megfelelően fogadja be). Aquinói Szent Tamás (1225-1274) így fogalmaz: „A

ágyazottan, „megtestesült” formában érhetőek el a számunkra. Ez a felfedezés arra vezeti a Tanítóhivatalt, hogy – a korábbiakhoz képest sokkal határozottabban – egyfajta „ön-korlátozást” vezessen be saját érvényességi igényét illetően. Ezt az állítást az alábbiakban mindenekelőtt filozófiai-teológiai módon fogom bizonyítani (1); majd megvizsgálom, hogy hogyan nyilvánul meg mindez Ferenc pápa tanításában (2); végül azt igyekszem tisztázni, hogy mindez milyen kutatási módszert követel meg a teológiában (3).

1. *Filozófiai-teológiai megfontolások a tanítóhivatali megnyilatkozások történelmi meghatározottságáról.* – Minden igazságfajta, így a hit igazságai is, bizonyos értelemben kondicionáltak: történelmi meghatározottságnak vannak alávetve. Ennek oka, hogy konkrét nyelvi formában kerülnek megfogalmazásra és nem maradnak csupán intuíciók (*verbum interius*).<sup>23</sup> A legnagyobb keresztény teológusok (ha nem is mindig kifejezetten, de legalábbis ösztönösen) mindig is tudatában voltak ennek. Teológiailag mindez Isten misztériuma megragadhatatlanságával, kimeríthetlenségével, titok jellegével áll összefüggésben, hiszen Isten igazságait az ember csak tökéletlen módon, „tükör által, homályosan” láthatja (1Kor 13,12). Az igazság *történelmileg* kondicionált volta azonban elsőként az újkorban emelkedett fogalmi szintre: a felvilágosult gondolkodók és a német historicista hagyomány (Ranke, Droysen, Dilthey)<sup>24</sup> nyomán született meg a „történelmi tudatosság” (*geschichtliches Bewusstsein*). Egészen napjainkig, a filozófiai hermeneutika megszületéséig kellett azonban várni, hogy ezek a gondolatoknak olyan alkalmas fogalmi eszköztárra tegyenek szert, amelynek segítségével ma képesek vagyunk úgy beszélni, hogy elkerüljük a történelmi relativizmus csapdáját, egyúttal azonban képesek legyünk igazságot szolgáltatni a ténylegesen meglévő „történelmiségnek” (*Geschichtlichkeit*).<sup>25</sup> A teológiában ez a tudatosság először protestáns teológusok körében (elsősorban L. Schleiermacher-nél és kötevéinél) bontakozott ki, majd nem sokkal később katolikus részről is széles körű elfogadást nyert (J.H. Newman, B. Lonergan, K. Rahner). Végül a dogmafejlődés (fentiekkel összefüggő) gondolata – néhány túlzást és téves magyarázatot követően, amelyet a teológiatörténetben „modernista krízis” címszó alatt tartunk számon – teljes mértékben elfogadottá vált a katolikus teológiai tudományosságban (beleértve a hivatalos tanítóhivatali megnyilatkozásokat is).<sup>26</sup>

A dogmatikai megfogalmazások „történetiségét” persze valójában már igen hosszú ideje elismerik a katolikus egyházban. A korábbi felfogás azonban különbözött a maitól: az újszolasztikus felfogás ismeretében például az a benyomásunk támadhat, hogy csak nagyon szűkös értelemben lehet szó történelmiségről, hiszen amint kihirdetnek egy dogmatikai igazságot, az azt megfogalmazó formula abszolút és

---

megismert dolgot a megismerőben annak természetes képessége szerint ismeri meg.” (*Cognita sunt in cognoscente secundum modum cognoscentis*)” (SAN TOMMASO, *Summa theologica*, II-II, q. 1, a. 2).

<sup>23</sup> Vö. SAN AGOSTINO, *De Trinitate*, 15, 11.

<sup>24</sup> Vö. HANS-GEORG GADAMER, *Wahrheit und Methode, Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*, Tübingen 1990<sup>6</sup> (első kiadás: 1960), 207-246; magyar ford.: ID. *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlatja*, Osiris, Budapest, 2003<sup>2</sup>, 237-276

<sup>25</sup> „A történelmi tudat[na]k [...] valójában gondolnia kell a saját történetiségére is (*die eigene Geschichtlichkeit mitdenken*)” (HANS-GEORG GADAMER, *Wahrheit und Methode*, 366; magyar ford., ID., *Igazság és módszer*, id. mű, 400).

<sup>26</sup> Vö. COMMISSIONE TEOLOGICA INTERNAZIONALE, *L'interpretazione dei Dogmi*, CivCatt 141 (1990), II, 144-173.

*meghaladhatatlan* értelemben csúcspontjára érkezett, így nem lehet szó további fejlődéséről. A tanítóhivatali megfogalmazások általában véve azt a benyomást keltezték, hogy – a matematikai igazságok mintájára, ahol  $2 + 2 = 4$  – a dogmatikai formulák megfogalmazásakor felhasznált fogalmak is világosak és egyértelműek, így aztán további pontosabbá tételre vagy újrafogalmazásra soha sincs szükség, sőt annak lehetősége is ki van zárva. A 20. században azonban néhány teológus reflektált a kérdésre, és úgy érvelt, hogy a fenti elmélet elégtelennek bizonyul, tekintettel arra, hogy filozófiai (elsősorban ismeretelméleti illetve hermeneutikai) előfeltételei problematikusak. Valójában – mint Karl Rahner joggal jegyzi meg – az isteni kinyilatkoztatás továbbadása azonnal lényeges nehézségekbe ütközik, attól a pillanattól kezdve, hogy belép a történelmi szituációnkba:<sup>27</sup> hiszen még a Tanítóhivatal által megfogalmazott dogmatikai igazságok is olyan fogalmak által kondicionáltak, amelyek a nyelvnek, és a kor meghatározott kultúrájának (a hermeneutikai szituációnak) befolyása alatt állnak. Maga az egyházi Tanítóhivatal nincs – és elvi okokból nem is lehet – abban a helyzetben, hogy egyedül meghatározza és mintegy autark módon véglegesítse az egyes megfogalmazásokban szereplő („öröknek” feltételezett) fogalmak végérvényes jelentését. A nyelv fejlődése ugyanis a szélesebb kultúrában, azaz a Tanítóhivaltól függetlenül is zajlik (még ha – egyéb tényezők között – kisebb-nagyobb mértékben a *Magisterium* is befolyással lehet rá). A teológia „nyelvezetének szabályozása” (*Sprachregelung*) ugyan joga és kötelessége a legfőbb és egyetemes tanítóhivatal birtokosának (vagyis a pápának), azonban természetesen ő sem ringathatja magát abba a tévhitbe, hogy azt gondolja: végérvényesen, egyszer s mindenkorra megfogalmazhatja a kinyilatkoztatás tartalmát. Újra és újra szükség lesz arra, hogy azt értelmezzék és a korábnál közérthetőbben megfogalmazzák – vagyis legalábbis némely igazságát *újra*-fogalmazzák –, alkalmasint lefordítsák azt „egy másik nyelvre” (ami akár ugyanazon nyelv egy másik rétege, „nyelvjátéka” is lehet), a korábnál kevésbé tökéletesen, azok számára érthetőbben, akik egy másik kontextuson belül (vagy esetleg évszázadokkal később) élnek. Ha más hitigazságok szélesebb kontextusába illesztjük a kinyilatkoztatást, az legalábbis bizonyos mértékig, reformálhatónak bizonyul: kifejezhető teljesebb és időszerűbb módon (egyszerűsítve ilyen módon például a repecióját, avagy elősegítve azt, hogy válaszolni tudjon a kor új kérdéseire, lehetővé téve, hogy megkülönböztessük a tényleges hitigazságot azoktól az új, téves véleményektől, amelyek időről-időre felütik a fejüket stb.). A kinyilatkoztatás, mint történetileg kondicionált igazság fogalmának ezen rövid filozófiai-teológiai analízise után lássuk most ezen tudatosság jeleit Ferenc pápa Tanítóhivatalában.

2. *Ferenc pápa Tanítóhivatalának újdonsága: „saját korlátaink tudatosítása”* (LS, nr. 105). – Ferenc pápa Magiszteriumának egyik sajátosságaként azonosíthatjuk azt a bátorságot, amellyel általában véve elismeri a teológia történelmi-kulturális környezetbe ágyazottságát, és – különösképpen – hogy ezt érvényre juttatja saját Tanítóhivatalára vonatkozólag is. Jól megfigyelhető ez az *Evangelii Gaudium* (2013) kezdetű apostoli buzdítás néhány szakaszában. A pápa már a szöveg elején – amikor az egyházi irányítás gyakorlatára vonatkozóan „üdvös ’decentralizációt’” javasol – reflektál egyúttal saját buzdítása célkitűzéseire és korlátaira is: „[N]em hiszem, hogy a pápai Tanítóhivaltól végső vagy teljes érvényű szót kellene várni az Egyháza és a világra vonatkozó összes kérdésre vonatkozóan. Nem helyénvaló, hogy a pápa

---

<sup>27</sup> Vö. KARL RAHNER, „Mysterium Ecclesiae”: *Zur Erklärung der Glaubenskongregation über die Lehre der Kirche*, in ID., *Schriften zur Theologie*, Bd. 12, Zürich 1975, 482-500.



helyettesítse a helyi püspöki karokat mindazon problémák megítélésében, melyek az ő területükön felmerülnek.” (EG, nr. 16). Ugyanez az elv később is visszatér, amikor a pápa leszögezi: „[S]em a pápának, sem az Egyháznak nincs monopóliuma a társadalmi kérdések értelmezésére, sem a kortárs problémák kapcsán felmerülő megoldási javaslatokra” (EG, nr. 184), majd VI. Pál pápát idézve hozzáteszi: „A nagyon különböző helyzeteket látva nehéz egyetlen szót kimondanunk és egyetemes érvényű megoldást javasolnunk. Különböznünk is ez nem szándékunk és nem is küldetésünk. A keresztény közösségekre tartozik, hogy tárgyyszerűen elemezzék országuk helyzetét.”<sup>28</sup>

Az önkorlátozás igénye, amely megválasztása óta kíséri ezt a pontifikátust, persze nem újdonság. Ferenc pápa magisztériuma inkább egyfajta határozottabb hangsúlyt képvisel, amely talán részben a szentignáci spiritualitásból források. Mindenesetre meglepőnek tűnhet a téma feltűnési gyakorisága. Másutt ezt olvassuk: „Az állammal és a társadalommal folytatott párbeszédben az Egyháznak nincsenek minden részletre kiterjedő megoldásai” (EG, nr. 241). Sőt a pápa a már idézett *Laudato si'* (2015) kezdetű enciklikájában is szemrehányásokkal illeti azokat, akik úgymond megfélemedeznek tulajdon határaikról: „Minden korszak általában nagyon kis mértékben tudatosítja saját korlátait” (LS, nr. 105). Persze itt nem a kinyilatkoztatás igazságainak a Tanítóhivatal részéről történő elgyengítéséről van szó. Éppen ellenkezőleg: ahhoz, hogy a pápa az egyház „programját”, Istentől kapott küldetését megvalósíthassa – vagyis hogy II. János Pál és VI. Pál pápák nyomán, sikerüljön az „élet kultúrájának” és az „élet civilizációjának” (LS, nr. 231) evangéliumi alapon történő előmozdítása –, Ferenc pápa szükségesnek tartja, hogy a globális szereplők megtanulják „[a] határok[at], amelyeket egy egészséges, érett és szuverén társadalomnak meg kell húznia” (LS, nr. 177) és nem kevésbé, hogy maga az egyházi Tanítóhivatal is kifejlessen egy új (poszt-indusztriális) spiritualitást, amely érzékeny más kontextusok másságára és a saját kontextualitására is. Ezek pedig olyan követelmények, amelyeket lehetetlen teljesíteni egyfajta önkorlátozás nélkül.

Az *Amoris laetitia* (2016) kezdetű színódus utáni apostoli buzdítás is, miután hangsúlyozza a „megkülönböztető képesség” (*discernimento*) fontosságát, amely a morális döntés lényegi összetevője, a figyelmet a kinyilatkoztatott igazság kondicionált és kontextusfüggő aspektusára fordítja, amennyiben aláhúzza, hogy a helyes erkölcsi döntés meghozatala csakis „a növekedés lépései szerint”, „fokozatosan” (AL, nr. 295; vö. 300; 303; 312), vagyis csak a lépcsőzetes fejlődésünket és korlátainkat figyelembe véve lehetséges.

Végül egy nem várt helyen, a lelkiégtelgológiai témájú (és az életszentségre szóló egyetemes meghívást hangsúlyozó) *Gaudete et Exultate* (2018) kezdetű apostoli buzdításban is fontos utalásokat találunk az ész korlátainak kijelölésére. Itt Ferenc pápa a gnoszticizmus hagyományos eretnekségét elemezve kijelenti, hogy téved az, aki „úgy tartja, hogy a valóság tökéletes látása az, amit ő mond” (GE, nr. 40), s „[h]a valakinek minden kérdésre megvan a válasza, annak adja jelét, hogy nem jó úton jár” (GE, nr. 41). Minden teologizálásra – így a Magisztérium teológiai működésére – is érvényes, hogy „[a]z Úrtól kapott igazságot mi csak nagyon szerényen fogjuk fel” (GE, nr. 43), hiszen „Isten végtelenül felettünk áll” (GE, nr. 41). Következésképpen „nem

---

<sup>28</sup> FERENC PÁPA, *Evangelii Gaudium*, nr. 184 (vö. PAOLO VI, Lett. Ap. *Octogesima adveniens* [1971. május 14], nr. 4).

léphetünk fel azzal az igénnyel, hogy a mi értelmezési módunk felhatalmaz arra, hogy szoros ellenőrzést gyakoroljunk mások élete fölött” (GE, nr. 43).<sup>29</sup>

Röviden, Ferenc pápa Magiszteriümának egyik lényegi jellegzetessége, hogy figyelembe veszi a teológia kontextualitását, számol annak történelmi, kulturális és nyelvi feltételeivel és elismeri ezen hatások jelentőségét az egyházi, sőt a magiszteriális tanítás értelmezési esetében is. Most határozzuk meg azt a módszert, amely ennek a sajátos célnak az elérése érdekében segítségére van.

3. *Az induktív módszer.* – Ferenc pápa Magiszteriümának egyik jellemzője – ha nem egyenesen legfőbb megkülönböztető jegye – az általa követett módszerben rejlik. Az előző pápák által leginkább előnyben részesített módszer – vagyis az az eljárás mód, amelyet a legfőbb és egyetemes tanítói hatalom birtokosaiként különös előszeretettel alkalmaztak az egyházban – az úgynevezett deduktív módszer. Kevés kivétel létezik ehhez a trendhez képest. Ilyen kivételt képez a II. Vatikáni zsinat *Gaudium et spes* (1965) kezdetű lelkipásztori konstitúciója (melyet VI. Pál pápa látott el kézjegyével). Ennek megszövegezői úgy döntöttek, hogy *nem* az újskolasztikában megszokott klasszikus dogmatikus (dekuktív) módszer mellett teszik le a voksukat (amely hagyományosan az általános princípiumként értett bibliai kijelentésekből indul ki, majd a patrisztikus és dogmatikai kifejtés következik, végül pedig azok alkalmazása a mai konkrét szituációra), hanem fordítva: elsőként a kontextust elemzi. Ugyanígy, Ferenc pápa is úgymond alulról indul, a konkrét történelmi valóságot tekinti kiindulási pontjának, és abból olvassa ki mintegy „az idők jeleit”: a teológiai reflexió során igyekszik azt keresni, hogy a kinyilatkoztatás és a hagyomány fényében mi a keresztény megoldás a kérdéses problémákra. Lássunk most néhány példát arra, hogyan is működik az ilyen fajta teológiai eljárás, és hová vezet.

### **„Megtestesült” Tanítóhivatal: három példa**

Ferenc pápa fundamentális teológiájának egyik lényegi sajátossága – mint fentebb láttuk – annak elismerése, hogy a teológia és a (szocio-kulturális) kontextus elválaszthatatlan, kölcsönös összefüggésben áll egymással, és hogy ez igaz a Tanítóhivatal teológiájára is. Ebből a megközelítésből fakad Magiszteriümának „életszerűsége”, azaz kitüntetetten lelkipásztori jellege, amely – bár a nyugati kultúrkörön belül időnként támadásokra ad alkalmat – rendkívül eleven rezonanciát vált ki a „többségi” világegyházban (amely a nyugati kultúrkörön kívül él és virágzik). A kérdés tehát így is felvethető: milyen teológia kívánatos a kialakuló globális és poszt-indusztriális társadalom kontextusán belül? Hogy az erre a kérdésre adott válaszunkat körvonalazzuk, érdemes lesz közelebbről is megvizsgálni, hogyan is működik a gyakorlatban Ferenc pápa „önkorlátozása”: pontosabban, milyen következményekkel jár a fenti, módszertani alapelvek érvényre juttatása három különböző konkrét területen (1. morális teológia; 2. missziológia; 3. ökumenikus teológia terén). Természetesen, tekintettel a téma komplexitására és gazdagságára, e helyt csupán csak néhány rövid, lényegi utalásra szorítkozhatunk.

---

<sup>29</sup> A *Gaudete et Exsultate* kezdetű apostoli buzdításban Ferenc pápa arra is felhívja a figyelmet, hogy az egyházban „a keresztény élet és tanítás sok szempontjának különböző értelmezési módjai léteznek törvényesen”, s a tanítást nem szabad „monolitszerű[en] és finom különbségtételek nélkül” (GE, nr. 43), vagy „zárt rendszer[ként felfogni], melyből hiányoznának a kérdések, kétségek, kérdőjeleket gerjesztő erők” (GE, nr. 44). Ez utóbbiaknak ugyanis „hermeneutikai értéke van” (GE, nr. 44).

1. *A morális teológia, avagy a lelkiismeret formálására* (vö. *AL*, nr. 37). – Nem szükséges a társadalomtudományok avatott ismerőjének lenni ahhoz, hogy felismerjük: a napjainkban születő poszt-indusztriális társadalomban a család szerepe radikálisan megváltozott. Amikor a házasságokat még két család kölcsönös megegyezésére alapozva kötötték, és az egész társadalom minden eszközzel támogatta azok tartós fennállását („szociális kontroll”), akkor egy pár nehezen eshetett önazonossági válságba és válás gyakorlatilag nem létezett. A globális kultúra ipari fázisa óta azonban ez a helyzet fokozatosan kezdett megváltozni. 1930-ban XI. Piusz pápa még a „család helyes rendjéről” beszélt, amely „megköveteli egyrészt a férj felsőbbségét a feleség és a gyermekek fölött, másrészt a feleség feltétel nélküli alávetettségét és engedelmisségét”,<sup>30</sup> ma azonban, a modern kulturális antropológia és a népszerű pszichológia fényében, a teológusok nagy része számára a pápa ezen szavai időszerűtlennek (ha nem egyenesen régiesnek és elfogadhatatlannak) tűnnek.

A *Gaudium et Spes* (1965) a maga idejében új fejezetet nyitott, amikor a házasság és a család céljáról és méltóságáról az emberi egzisztencia és személy hangsúlyosabb figyelembevételével kezdett beszélni (vö. *GS*, nr. 47-52). A zsinati atyák megemlítették ugyan a válást, de csak mintegy mellékesen, „epidemiaként” stigmatizálva azt (*GS*, nr. 47). A zsinati konstitúció azonban semmit sem mondott olyan ma központinak számító kérdésekről és témákról, mint a párok együttélése a házasságkötés előtt, vagy az olyan elvált katolikusok szentáldozáshoz járulásának lehetőségéről, akik egy második polgári házasságban élnek.<sup>31</sup>

Ma, több mint fél évszázaddal a zsinat bezárása után, a nyugati világban a házasságok több mint fele válással végződik. Ez az adat az Egyesült Államokra is igaz, ahol a válások százalékos aránya a katolikusok között is 40 százalékra emelkedett. A nagyvárosokban a párok nagy része együtt él (és ez azokra is érvényes, akik templomban akarnak esküdni). Ferenc pápa ezzel a helyzettel akart szembenézni az *Amoris laetitia* (2016) dokumentumban, amelyben nagy realitásérzelekről és lelkipásztori érzelekről tesz tanúbizonyosságot. A pápa azok konkrét helyzetéből indul ki, akik a saját szocio-kulturális kontextusukon belül élnek, és érvelése során nagy mértékben támaszkodik a 2014-es és 2015-ös püspöki szinódusok gazdag tapasztalataira. A szinódus utáni apostoli buzdítás elismeri a létező nehézségeket, ugyanakkor pozitív és bizalmat tükröző teológiai perspektívát nyújt a „családi szeretetre” vonatkozóan, felragyogtatva a házasság és a családi élet szépségét. A pápa először mélyértelmű, bölcs és gyakorlatias tanácsokkal erősíti a párok és a családtagok közötti kapcsolatokat, támogatva őket a személyes fejlődés útján. Ezután – a VIII. fejezetben, amely az „Elkísérni és megkülönböztetni és integrálni a törekenységet” (*AL*, nr. 291-312) beszédes címet kapta –, a dokumentumban megkísérel nagy együttérzéssel szembenézni azoknak a körülményeivel is, akik „különböző ’szabálytalannak’ mondott helyzetekben” élnek (*diverse situazioni dette «irregolari»*) (*AL*, nr. 296-300).

Ferenc pápa, miközben megőrizte a hitletéteményt, vagyis a házasság Krisztus által akart felbonthatatlanságát (*AL*, nr. 62), új egyházfegyelmi (*nota bene*: nem tanbeli!) szabályozást vezetett be, úgy rendelkezve, hogy eukarisztikus közösséghez engedhetők „[b]izonyos esetekben” (*AL* 305, 351. lábjegyzet) az elvált újrَاهázasodottak is, miután

---

<sup>30</sup> PIO XI, Let. En. sul matrimonio cristiano *Casti connubii*, (1930. december 31), nr. 31.

<sup>31</sup> GERARD O’COLLINS, “Pope Francis and the Second Vatican Council”, *The Pastoral Review* (January/February 2017) 6-9.

elvégezték a szükséges (személyes és lelkipásztori) megkülönböztetést (AL, nr. 79; 299; 304), anélkül is, hogy az egyház minden esetben megkövetelné a szexuális megtartóztatást, amelyet a *Familiaris Consortio*-ban (1981) II. János Pál pápa még nélkülözhetetlennek tartott (FC, nr. 84). Ezzel az új gyakorlattal a pap és a gyóntató szerepe kétségtelenül sokkal fontosabbá és felelősségteljesebbé vált, ami elvezet a lelkiismeret központi szerepének elismeréséhez az erkölcsi cselekvésben.<sup>32</sup> A pápa ezzel kapcsolatban így ír: „A konkrét kondicionáltságok jelentőségének elismeréséből kiindulva hozzátehetjük, hogy az emberek lelkiismeretét jobban be kell vonni az egyház gyakorlatába néhány olyan helyzetben, amelyek nem valósítják meg objektív módon a mi házasságról alkotott fogalmunkat” (AL 303). Az apostoli buzdítás mottójának is tekinthető az a nyomatékos felhívás, amellyel alighanem teljes mértékig összhangban áll korunk bármely érett hitű keresztényének nézetével: „Arra vagyunk meghívva, hogy formáljuk a lelkiismeretet, nem pedig arra, hogy úgy tegyünk, mintha helyettesíthetnénk” (AL, nr. 37). További részletes elemzést érdemelne, hogy a Tanítói hivatal szerepének ilyen – a kontextusra érzékennyé tett – felfogása pontosan milyen értelemben tekinthető „önkorlátozónak”. Az azonban már ebből a rövid áttekintésből is világosan kiténik, hogy a hatalom *külsődleges* gyakorlásáról való lemondás egy a korábnál is elkötelezettebb (és érett keresztényhez egyedül méltóbb), *bennsőséges* erkölcsi és vallási gyakorlatot tesz lehetővé.

2. *A missziológia, mint az egész teológia számára érvényes paradigma* (vö. EG, nr. 15). – A poszt-indusztriális világ kontextusában nem kevésbé nyilvánvaló a missziókkal kapcsolatos helyzet megváltozása. Amíg a modern nyugati civilizáció meg volt győződve a saját felsőbbrendűségéről, mindenki magától értetődőnek vette a missziók és a gyarmatosító hatalmak közötti együttműködést. Attól a történelmi pillanattól kezdve azonban, hogy a politikai rendszerként értett gyarmatosítás összeomlott (a dekolonizáció második hulláma: 1945-1999), a missziók teológiája is fokozatosan kezdett tudatára ébredni annak, hogy lehetségesek az európai modell mellett az üdvtörténelemnek más, a korábtól eltérő olvasatai is. A modernitás „nagy elbeszéléseinek” (*grand récit*), végével a missziológia is helyt adott az ilyen alternatív értelmezéseknek (vö. „posztkoloniális teológiai modellek”).<sup>33</sup> Jézus Krisztus központi szerepe természetesen nem vonható kétségbe.<sup>34</sup> Azonban nem szabad úgy tenni, mintha az emberiség politikai, szellemtörténeti és szociokulturális kontextusában bekövetkezett drasztikus, tektonikus léptékű változások érintetlenül hagyhatnák annak a teológiai diszciplínának a tárgyalásmódját, amely emberek üvösségét akarja szolgálni. Olyan emberekét, akik mindig egy adott (politikailag, történetileg, társadalmilag, gazdaságilag, kulturálisan stb. meghatározott) kontextusba tartoznak. A missziológiának tehát (az üdvtörténelem teológiájához és a vallások teológiájához hasonlóan) tovább kell fejlődnie, hogy képes legyen betölteni egyháztól kapott küldetését, amely Jézus Krisztus örömhírének hirdetésére szól a különböző kultúrákban.

---

<sup>32</sup> Vö. CARLO GRECO, “Caratteristiche, valore teologico e ricezione di Amoris laetitia”, *Rassegna di teologia* 57/4 (2016) 533-557.

<sup>33</sup> A „posztkoloniális hermeneutika” ma világszerte az egyik legvirágzóbb és leginkább dimanikusán fejlődő teológiai értelmezési modellnek, valódi Huhn-i értelemben vett paradigmának számít.

<sup>34</sup> Erre vonatkozóan világos teológiai utalások olvashatók a Hittani Kongregáció 2000-ben „Dominus Iesus” címmel megjelent nyilatkozatában (deklaráció), amely „Jézus Krisztus és az egyház egységéről és üdvözítő egyetemességéről” tanít (CONGREGATION FOR THE DOCTRINE OF THE FAITH, *Declaration “Dominus Iesus” on the Unicity and Salvific Universality of Jesus Christ and the Church*, 2000. augusztus 6).

E fejlődés tekintetében is a II. Vatikáni zsinat valódi vízválasztónak számított. Az *Ad Gentes* (1965) kezdetű, az egyház missziós tevékenységéről szóló rövid, ám sokatmondó dekretumban a zsinati atyák az evangélium továbbadását nem valami másodlagos feladatnak tekintették, hanem úgy értelmezték, mint ami magának az egyháznak a természetéből fakad, s így a legszorosabban hozzátartozik annak belső önazonosságához: „A zarándok Egyház, mivel az Atyaisten terve szerint a Fiú és a Szentlélek küldetéséből származik, missziós természetű” (AG, nr. 2; vö. LG I). Ezen az úton fokozatosan megnyílt az út a nyugati kultúra és a katolikus egyház szétválásztásának irányába (GS, nr. 42), ami lépésről-lépésre lehetővé tette a *plantatio ecclesiae* paradigmájának meghaladását is (ez a koncepció még gyakorlatilag nem ismerte az inkulturáció lehetőségét).

A missziológián belül lényegesen új horizontok ismét csak Ferenc pápa pontifikátusával nyílhattak meg. Ő volt az, aki – első megjelenésétől fogva – kitüntetetten missziós jellegű pápának mutatkozott és ez Tanítóhivatalában is határozottan tükröződik. Az *Evangelii Gaudium* kezdetű apostoli buzdítás – amelynek első fejezete a „Az egyház missziós átalakítása” címet kapta (EG, nr. 19-49) – a maga egészében örömteli és üdítő forrásnak tekinthető a misszió teológiája számára és egyértelműen a megújítás irányában hat. A pápának nagyon is sok mondanivalója van az evangélium hirdetéséről a mai világban élő a keresztények számára (akiket *tout court* misszionáriusnak tekint).<sup>35</sup> Ez a hosszú szöveg – amely sok mindent átvesz II. János Pál pápa *Redemptoris Missio* kezdetű enciklikájából (1990), valamint némely téma tekintetében bőségesen merít XVI. Benedek pápától is – szintén az „új evangelizációt”<sup>36</sup> tartja fő feladatának (vö. EG, nr. 120). Ferenc pápa azonban tovább megy a korábbi kezdeményezéseknél, amennyiben hangsúlyozza, hogy: „[m]inden megkeresztelt ember, akármilyen egyházi funkciója [...] legyen is, az evangelizáció aktív alanya.” Nincs szükség túl hosszú intellektuális előkészületre és számtalan teológiai előadás meghallgatására! Ami számít, az Isten szeretetének megtapasztalása: „Minden keresztény annyira misszionárius, amennyire Jézus Krisztusban találkozott Isten szeretetével” (EG, nr. 120). A legjobb képzés az evangelizációra tehát „a szeretetünk elmélyítése” (EG, nr. 121).

Ferenc pápa a misszió területén helyt ad sokféleségnek, amelyet „lekipásztori” (EG, nr. 145) és „misszionáriusi kreativitás” (EG, nr. 28; vö. EG, nr. 156) táplál. Valójában „[n]em kell azt gondolnunk, hogy az evangéliumi üzenetet mindig előre meghatározott formulákkal, vagy olyan pontos szavakkal kell átadni, melyek abszolút változhatatlan tartalmat fejeznek ki” (EG, nr. 129). Az evangélium „kulturális öltözeté[re]” (EG, nr. 117) való tekintettel elkerülhetetlen az inkulturáció tudatos művelése (vö. EG, nr. 116; 120; 022; 126; 129; vö., bennfoglaltan, nr. 118; 121 is),<sup>37</sup> ami olyan folyamat, amely a párbeszéd révén is folytatható (EG, nr. 238). Összegezve, a pápa végső kívánsága a

---

<sup>35</sup> Vö. STEVEN B. BEVANS, «The apostolic Exhortation Evangelii Gaudium on the Proclamation of the Gospel in Today's World», *International Review of Mission* 103/2 (2014) 297-308.

<sup>36</sup> Érdemes emlékeztetni arra, hogy 2012-ben a püspöki szinódus témája az „új evangelizáció” volt. Az *Instrumentum Laboris* címe: “La nuova evangelizzazione per la trasmissione della fede cristiana [Új evangelizáció a hit továbbadása érdekében]”.

<sup>37</sup> A kultúrák nagyban különböznek egymástól és minden általános elvvel kapcsolatban, így, mint említettük, az egyház Tanítóhivatala által jól definiált kérdések esetében is, arra van szükség, hogy érthetőségük és befogadhatóságuk érdekében inkulturáljuk azokat. Mindez elengedhetetlen feltétele annak, hogy figyelembe vegyék és alkalmazzák őket. (Vö. FRANCESCO, *Discorso a conclusione della XIV assemblea ordinaria del Sinodo dei vescovi* (2015. október 24).

missziókra vonatkozóan így szól: „Olyan missziós választásról álmodom, amely képes átformálni mindent, hogy a szokások, stílusok, időbeosztások, nyelvek és minden egyházi struktúra inkább a mai világ evangelizálására alkalmas csatornává váljon, mintsem az öfenntartás eszköze legyen” (EG, nr. 27). Nem lehet nem átformálni az egyházat ahhoz, hogy a misszió és az evangelizáció élcsapatává váljon; ez a vállalkozás pedig feltételezi a (posztindusztriális) kulturális kontextus tiszteletteljes figyelembe vételét és új utakat nyitott a missziológiában (vö. a nemzetek közötti/*inter-gentes* misszió; a peremről/marginálisokból kiinduló misszió stb).<sup>38</sup>

3. *Az ökumenikus teológia, mint a kölcsönös (bár asszimmetrikus) csere lehetősége* (vö. EG, nr. 246). – Amíg az európai nemzetek vallásháborúkat vívtak egymással (*nota bene*: egészen a XVI. századig!), teljességgel elfogadottnak számított, hogy az ellenséges országokban élők hitéről úgy gondolkodjanak, mint ami minden tekintetben téves, eretnek és semmi esetre sem vezethet az üdvösségre. Amikor azonban, a II. világháború következtében Európa népei keveredni kezdtek, és a különböző felekezetű emberek kapcsolatba léptek egymással, egyre erősödni kezdett az a meggyőződés, miszerint a más egyházhoz tartozók sem automatikusan az ördög fiai. Ez a felismerés adott életet az ökumenikus mozgalomnak. Talán anakronisztikusnak hat, mégis felvethető a kérdés: vajon nem lett volna lehetséges elkerülni négy évszázad kegyetlen gyűlölködéssel járó konfliktusait (amelyeket olykor ténylegesen fegyverrel, máskor „csak” szellemi eszközökkel vívtak) – hiszen csakugyan ez jellemezte a katolikusok és protestánsok kapcsolatát a reformációtól fogva a legutóbbi időkig –, ha a pápaság elismerte volna a reformátorok két alapvetően igaz felismerését, nevezetesen, egyrészt, hogy a Biblia a lelki élet számára nem csupán fontos, de egyenesen nélkülözhetetlen éltető táplálék (*nota bene*: a laikusoknak is!); másrészt, hogy a világi gazdagság kísértésnek és veszélynek, sőt csapdának számít az egyház számára? Egy dolog bizonyos: a régi paradigma alapján nem lehet elérni a kiengesztelődést, és még kevésbé a keresztények egységét. Vajon létezik alternatíva?

A II. Vatikáni zsinat ökumenizmusról szóló *Unitatis redintegratio* (1965) kezdetű dekrétuma nyomdokain Ferenc pápának sikerült újra lendületbe hoznia az ökumenikus mozgalmat. Bergoglio pápa már első megjelenésekor is a Szent Péter Bazilika erkélyén felhívta magára a nem katolikus keresztények figyelmét – különösen az ortodox testvéregyházak képviselőit –, azzal, hogy önkorlátozó módon a „Róma püspöke” titulust alkalmazta magára. Ugyanilyen jelentőségteljes, visszamenőleg, Bartholomeos konstantinápolyi ökumenikus pátriárka részvétele azon a liturgián, amelyen Ferenc pápát beiktatták a péteri szolgálatba; ez is olyasvalami, amire soha korábban nem került sor.<sup>39</sup> Az sem tekinthető véletlennek, hogy ugyanezen pátriárka neve – ugyanúgy, mint Rowan Douglas Williams Canterbury anglikán érsekéé – megjelenik az *Evangelii gaudium* ökumenizmusnak szentelt fejezetében (EG, nr. 245).

---

<sup>38</sup> A kérdés további elmélyítéséhez vö. GIANNI COLZANI, „Mission and Church”, in FABRIZIO MERONI, ed., *Mission Makes the Church*, Canterano (RM) 2017, 61-126, különösen 122-126; SCOTT W. SUNQUIST, „A Historian’s Hunches. Eight future Trends in mission”, in: CHARLES E. VAN ENGEN, ed., *The state of Missiology Today. Global Innovations in Christian Witness*, Downers Grove (Illinois) 2016, 285-297.

<sup>39</sup> Vö. ENZO BIANCHI, „I quattro anni di papa Francesco”, *La Rivista del Clero Italiano* 98 (04.04.2017) 246-258, itt: 252-253; GERARD O’COLLINS, *Living Vatican II: The 21st Council for the 21st Century*, Mahwah 2006, 29-33; 109-124.

„Oly sok dolog van, amely egyesít minket! És ha valóban hiszünk a Lélek szabad és nagylelkű tevékenységében, mennyi mindent tanulhatunk egymástól!” (EG, nr. 246) – ezek a szenvedélyes szavak fejezik ki a legjobban Ferenc pápa hozzáállását azokhoz, akiket a zsinat „elszakadt testvéreknek” nevezett (vö. UR, nr. 1). A pápa szívesebben emlegeti őket „velünk együtt vándorlókként”. Itt is valami újdonságot fedezhetünk fel: Ferenc pápa az ökumenikus párbeszéddel kapcsolatban ezt írja: „nemcsak információ szerzésre gondolok, hogy jobban megismerjük egymást, hanem annak összegyűjtésére is, amit a Lélek bennük vetett el olyan ajándékként, amely nekünk is szól. Hogy csak egy példát mondjak: az ortodox testvérekkel folytatott párbeszédben mi, katolikusok, megkaptuk a lehetőséget, hogy többet megtudjunk a püspöki kollegialitás tartalmáról és szinodális tapasztalataikról” (vö. EG, nr. 246). A kölcsönös megosztás ezen mozzanata (amely során fennáll a kölcsönös gazdagodás, a másiktól való tanulás lehetősége is), amely teológiailag rendkívül termékeny és egyúttal bátor gondolat is, központi szerepet játszik Ferenc pápánál, és több különböző kontextusban is megjelenik (például az inkulturációval kapcsolatosan,<sup>40</sup> az evangélium hirdetésének spiritualitása kapcsán,<sup>41</sup> a szociális munka terén<sup>42</sup> és a vallásközi párbeszédben is<sup>43</sup>). Az ökumenizmus valójában mindezekkel a területekkel kapcsolatban áll. Ami miatt azonban halaszthatatlanul sürgető feladat: ez az ára, hogy a keresztények visszanyerjék szavahihetőségüket a világ előtt (vö. EG, nr. 244). A nem hívők és nem keresztények szemében ugyanis nemegyszer botránykőnek számít a keresztény egyház szétszakitottsága; a keresztényeknek tehát elsődleges feladata tanúságot tenni az egységről és a testvéri szeretetről azok előtt, akik Isten vagy kifejezetten Krisztust keresve fordulnak hozzájuk. Az ökumenikus mozgalom tehát arra hivatott, hogy eltörölje a „keresztények megosztottságának [botrányos] ellentanúságát” (EG, nr. 246).<sup>44</sup>

Ferenc pápa a más keresztényekkel való együttes zárandoklás terén immár egy évtizedes, széles körű tapasztalattal rendelkezik. A velük való közös zárandoklat során olyan gesztusokat tett, amelyek legalább olyan jelentősek, mint a szavai. Kubában tett lelkipásztori látogatása során például, 2016 februárjában, Havannában testvérként találkozott Ciril moszkvai pátriárkával, majd pedig, 2016 áprilisában Lesboszon, a konstantinápolyi pátriárkával is. Ez utóbbi alkalommal a szeretet ökumenizmusáról beszélt, amelyet úgymond nem szabad visszatámasztanunk. Ferenc pápa torinói lelkipásztori látogatásakor maga akart találkozni a valdi egyház képviselőivel, hogy gyógyítsa a sok évszázados üldöztetés történelmi sebeit; Casertában pedig – szintén saját kezdeményezésre – meglátogatott egy kis pünkösdi gyülekezetet (amely

---

<sup>40</sup> Ferenc pápa szerint esélyt jelent számunkra, keresztények számára “hagyni, hogy mások evangelizáljanak bennünket” (EG, nr. 121).

<sup>41</sup> „Olyan üzenet ez, amelyet alázatos és tanúságtevő, mindig tanulékony magatartással osztanak meg, annak a tudatában, hogy az oly gazdag és mély, hogy mindig felülmúl bennünket.” (EG, nr. 128).

<sup>42</sup> „Mindannyiunknak hagynunk kell, hogy [a szegények] evangelizáljanak minket.” (EG, nr. 198).

<sup>43</sup> „Az evangelizáció és a vallásközi párbeszéd egyáltalán nem ellenkezik egymással, sőt támogatják és táplálják egymást” (EG, nr. 251). És tovább: „Mi, keresztények is meríthetünk ebből az évszázadok alatt kialakult gazdagságból, ami segíthet bennünket abban, hogy jobban megéljük sajátos meggyőződéseinket.” (EG, nr. 254).

<sup>44</sup> Más dokumentumok kontextusában az ökumenizmus kérdésköre nem számít túlságosan központi jelentőségű problematikának: a *Laudato Si'*-ben ugyan pozitív módon történik elmités „ugyanazokról az aggodalmakról”, amelyek „egyesítik a katolikus egyházat és más egyházakat és keresztény közösségeket” (vö. LS, nr. 7-9), valamint a „keleti kereszténység spiritualitásának” szépségéről (vö. LS, nr. 235); az *Amoris laetitia* csak megismétli II. János Pál pápa tanítását a vegyes házasságokkal kapcsolatban (vö. AL, nr. 247).

Olaszország szerte is kevésbé ismert), s amelynek lelkipásztorát még érsek korából személyesen ismerte. Máshol, például 2016 júniusában Örményországban, tanújelét adta, hogy túl akar lépni a csupán kölcsönösségen alapuló egyházi fogadtatás korlátain, mind a liturgiában, mind pedig az imádságban. Végül megemlítendő a svéd Lund városa, ahol a pápa vendégként jelen kívánt lenni egy a protestáns egyházak által a reformáció ötszáz éves évfordulója alkalmából tartott megemlékezésen (2016. október 31. – november 1.). Mint hangsúlyozta, nem az egyházak elszakadását kívánja ünnepelni, hanem azért jött, hogy elismerje, hogy Luther első gesztusaiban kétségtelenül evangéliumi indítékok is jelen voltak, és hogy a szakadásban a római egyház is felelősséget vállal, hiszen az ismételt felhívások ellenére is érzéketlennek mutatkozott a belső reformokra. (*Nota bene*: a pápa 2019 júniusában Romániában tett lelkipásztori látogatása is az ökumenikus találkozók sorába illeszkedik, jóllehet itt a magyarok régi vágya is teljesült, mivel egy csíksomlyói szentise is bekerült a pápai programba.)

### A részeredmények összegzése

Fentebb azt vizsgáltuk, hogy filozófiai és teológiai szempontból mik Ferenc pápa Tanítóhivatalának jellegzetességei. Tézisem szerint az egyik legjellemzőbb ilyen sajátosság, hogy ez a Magisztérium tudatosan számol a kinyilatkoztatás (valamint általában véve az igazság) „beágyazottságával” (hermeneutikai jellegével, azaz értelmezési keretbe tartozó voltával), s ezt a történelmi, nyelvi és szocio-kulturális feltételezettséget a saját helyzetére is vonatkoztatja. Ezért Ferenc pápa igyekszik felhívni a figyelmet arra, hogy „a keresztény tanítás nem zárt rendszer, amely képtelen kérdéseket generálni és kétségeket is megengedni, hanem sokkal inkább élő valóság, amely képes nyugtalanítani és lelkesíteni is. Nem rezzenéstelen, merev arcú, hanem rugalmas és növekedésben lévő teste, érzékeny bőre van: a keresztény tanítást így hívják: Jézus Krisztus.”<sup>45</sup> Némelyek talán logikailag ellentmondásmentes, monolitikus doktrínáról álmodoznak, amelyet bárki hatékony érvekkel képes „megvédelmezni”, s ahol nincs szükség árnyalatokra. Csakhogy a kinyilatkoztatás ilyen meghatározása – Ferenc pápa szerint – voltaképpen veszteség és az elgyengítés jele volna. Ehelyett – érvel – „a valóság az, hogy [...] a változatosság segíti az evangélium kimeríthetetlen gazdagsága különböző szempontjainak megnyilvánulását és jobb kibontakozását” (EG, nr. 40).

Vajon a fenti szempontok valódi újdonságnak számítanak? Bízást egyetérthetünk az olasz teológus Severino Dianich véleményével, aki szerint helytelen elképzelés volna teljes újdonságot feltételezni. Valójában alapvetően elhibázott az a gondolat, miszerint a II. Vatikáni zsinat a kinyilatkoztatásra vonatkozóan a korábbi hagyományhoz képest valami soha nem látott *novumot* hordozna. Igaz ugyan, hogy a klasszikus újszkozasztikus nyelvezet helyett egy jóval közvetlenebb, inkább egyénre szabott nyelvezetet használ; ám ez már jóval Ferenc pápa Magisztériuma előtt, a patrisztikus atyák korában is szokásos volt! A fentebb mondottak fényében azonban immár az is világos, hogy „a hit hagyománya [...] élő hagyomány, ezért a Tanítóhivatal, amely azt a maga hitelességében összegyűjti, kifejti és védelmezi, a történelem során állandóan

---

<sup>45</sup> FRANCESCO, *Incontro con i rappresentanti del V Convegno nazionale della Chiesa italiana* (2015. november 10).



változtatta formáit.”<sup>46</sup> Ennek tudatosítása – és tudatos „önkorlátozó” figyelembevétele – azonban bizonyos értelemben mégis újdonság.

*Átmeneti korban* élünk tehát, amelyben drámai léptékű „antropológiai-kulturális változások” (*AL*, nr. 32; vö. *LS*, nr. 101) történnek – fentebb ebből a megállapításból indultunk ki. Összefoglalóan elmondható, hogy annak a teológiának, amelyre Ferenc pápa Tanítóhivatala támaszkodik, nem csak az a jellegzetessége, hogy a mai korhoz igyekszik igazítani az egyházat (ami banális, sőt káros igyekezet lenne), hanem sokkal inkább az, hogy kezdeményező szerepet vállal egy olyan teológia és keresztény gyakorlat kidolgozásában, amely – az egyház régi hagyományaival összhangban és részben azokhoz visszatérve – a korábnál alkalmasnak ígérkezik a keresztény élet számára mai, poszt-indusztriális korunkban.

### **További kihívások – jelenkori kérdések**

A világon ma – mint említettük – több mint 1,3 milliárd katolikusnak keresztelt férfi és nő él. Túlnyomó többségük számára a II. Vatikáni zsinat mára helyet kapott az egyház történetének egészében, és nem okoz többé sem kognitív disszonanciát, sem szokatlan újdonságot, ellentétben a változások bevezetését közvetlenül követő időszakokkal. Jobbára magától értetődőnek számít, hogy – csak a legszembevetőbb külsőségeket tekintve – a szentmise nyelve latin helyett népnyelvre váltott, s a pap nem háttal, hanem a hívekkel szemben állva miséz. Röviden: a zsinatot az egyház elfogadta. Az amerikai jezsuita teológus Thomas Rausch nyomán<sup>47</sup> e helyt érdemes futólag áttekintenünk azokkal az irányzatokat és problémákat, amelyek részben a zsinat folyományai, részben azóta keletkeztek és akut megoldásra várnak. A felsorolt kihívások egy része várhatóan még hosszú időre munkát ad majd Ferenc pápa utódainak; fontosságuk tagadhatatlan, hiszen az azokra adott válaszok jelentősen befolyásolják majd, hogy milyen irányt vesz az egyház hajója – és hogyan alakul jövője.

Mindenek előtt világszerte az egyre égetőbb problémaként jelentkezik a papi utánpótlás hiánya. A nyugati világban ez a krízis immár drámai méreteket ölt és szakértők szerint néhány évtizeden belül egyenesen az egyház jelenlegi intézményes struktúrájának összeomlásával fenyeget. Az okok sokfélék – szekularizációtól az individualizmus okozta spirituális válságon át egészen a családokban születő gyermekek számának csökkenéséig – és közülük számos megfordíthatatlannak látszó globális tendenciákhoz kötődik, amelyek drasztikusan átalakítják a modern társadalmak szerkezetét. Mindez a papok elmagányosodásához vezethet.

Ezekkel a problémákkal összefüggésben szokás megemlíteni a papi cölibátus és a közösségek eukharishtiához való jogának kérdését. Emlékezetes, hogy az 2019 októberében a Vatikánban tartott úgynevezett Pán-amazóniai rendkívüli szindódus kapcsán a haladáspártiak nagy reményeket tápláltak azzal kapcsolatban, hogy Ferenc pápa alkalmasint a helyi püspökök döntésére bízta (azaz gyakorlatilag engedélyezi) a katolikus egyházban a „kipróbált [nős] férfiak” (*virī probati*) pappá szentelését. Mint

---

<sup>46</sup> SEVERINO DIANICH, *Magistero in movimento. Il caso papa Francesco*, Bologna 2016, 33 – kiemelés tőlem: P. F.

<sup>47</sup> THOMAS P. RAUSH, *This is Our Faith. An Introduction to Catholicism*, New York, Paulist Press, 2014, 182-200.

emlékezetes, Ferenc két hivatali elődje, II. János Pál<sup>48</sup> és Benedek<sup>49</sup>, egyformán és energikusan elutasították még e kérdés mérlegelésének lehetőségét is. Az ügyben Ferenc pápa sem tett lépéseket; úgy tűnik, nem akart egy ilyen nagy kockázattal járó (az egyházzsakadás veszélyét rejtő) döntéssel bekerülni a történelembe.

Számos mai teológus szerint – a fentiekén kívül – sürgető szükség lenne az egyházban egy kollegiálisabb vezetési stílust meghonosítására és a laikusokat is szorosabban is be kellene vonni az egyház vezetésébe (beleértve a döntéshozatali folyamatokat is). Mint fentebb jeleztük, Ferenc pápa sokat tett a dolog érdekében az egész világegyházra kiterjedő színódusi folyamat elindításával. Attól azonban tartózkodott, hogy radikális változtatásokat eszközöljön: az általa alapított, s a nők diakónussá szentelhetősége kérdését vizsgáló nemzetközi (nagyreszt teológus nőkből álló) bizottság sem bátorította őt további reformintézkedésekre.

A szexuális visszaélések kapcsán kialakult globális válság mai légkörében sokan sürgetik az egyháziak által elkövetett ügyek további határozott kivizsgálását és – főként – a gyermekek védelmét szolgáló intézmények további erősítését. Bár Ferenc pápának a kérdéssel kapcsolatos zéró-tolerancia politikája e tekintetben kijelölte a helyes irányt, ám még csak az út kezdetén állunk. Sokan – főként a nyugati társadalmakban – elégedetlenek azzal is, ahogy az egyházban a nők jogait értelmezik, valamint általában véve a kisebbségek kérdését kezelik. Bár – mint fentebb tárgyaltuk – Ferenc pápa ezen a téren is fontos lépéseket tett – például az elvált újraraházasodottak vallási-spirituális életének támogatása ügyében –, sokan ezt is kevésnek tartják. A kérdés rendezését az is nehezíti, hogy nem csak az egyház integrista szárnya, de a föld déli féltékének „többségi egyháza” is gender-kérdésekben konzervatívabb szemléletű és nem tartja időszerűnek reformokat. (*Nota bene*, az anglikán egyház a kérdés kapcsán skizma-közeli állapotba került az afrikai püspökök ellenállása miatt!)

Néhány évtizede akadémiai körökben nagy erővel folyik tovább a közelmúltig uralkodó elavult erkölcteológiai szemlélet megújítása (különös tekintettel a szexuálmorálra). Akadémiai téren folytatódik a spirituális teológiában a laikusok és a család teológiájának kidolgozása, ami egyebek között az egyszerű családok emberek (vagyis nem csupán előkelőségek, vagy püspökök, papok és szerzetesek) szentté avatásának gyakoribbá válásában is meg kell, hogy mutatkozzék. A teológiai szemléletbeli átalakulása során természetesen az általános alapelvek érintetlenül megmaradnak, ám a spiritualitás „demokratizálódásának” folyamata zajlik; az akadémiai életben pedig egy kontextus-érzékenyebb megközelítés jut érvényre (inkulturáció, a globalizáció révén láthatóvá váló különbségek, stb.) és fokozatosan egyre nagyobb szerephez jutnak a teológia segédtudományai (például a *theologia moralis* területén ma ugyanolyan átalakulási folyamat zajlik, mint az 1960-as években a bibikus tudományok terén). Mindez szükségképpen bizonytalanággal és nyugtalansággal is együtt jár; Ferenc pápa, aki – mint fentebb láttuk – *Amoris Laetitia* kezdetű apostoli buzdításával például sokat tett az egyéni lelkiismeret méltóságának elismerése érdekében, szintén sok támadásnak van kitéve.

---

<sup>48</sup> Vö. GIOVANNI PAOLO II, *Ordinatio Sacerdotalis*. Sull'ordine sacerdotale da riservarsi soltanto agli uomini (1994. május 22).

<sup>49</sup> XVI. Benedek pápa nem akart engedni egyes nyugati püspöki karok nyomásának, mivel szerinte ez sugallta volna, hogy a közösségek elláthatók eukharishtiával, anélkül is, hogy felszentelt papjuk lenne. Vö. JOSEPH RATZINGER, *Principles of Catholic Theology*, Ignatius Press, San Francisco, 1987, 287.

A változások azonban elkerületlenek. Egy olyan világban, ahol az emberiség történelmének új, posztindusztriális korszakba lép, új kihívások is bőven adódnak. Ferenc pápa *Laudato Si'* kezdetű enciklikája figyelemre méltó kezdeményezés az ökológia elfogadottá tétele érdekében, ám a téma további óriási tartalékokat rejt magában. Fontos napirenden tartani az ökumenizmus ügyét is; az egyházak kiengesztelődésének és együttműködésének egy globalizált világban nincs alternatívája. Annál is inkább, mivel folytatódik a pünkösdistá-karizmatikus megújulás (amely szociológiai szempontból alighanem a világtörténelem legnagyobb vallási átalakulása, melynek ma óvatos becslések szerint is 350 millió tagot számlál). A katolikus karizmatikusok egyházba való integrációja tehát változatlanul sürgető feladat.

Végül említést érdemel a vallásközi párbeszéd kihívása, ami összefügg a kereszténységnek más térségek kultúrájába történő beillesztése kérdésével is. Az ezen „inkulturáció” kívánatos mértékéről és határaitól szóló vita a kulcsfontosságúnak számít a mai globalizált világban. A cél, hogy a kinyilatkoztatás igazsága minden kulturális kontextuson belül megőrződjék és az evangélium örömeiben élő makro- és mikroközösségek felvirágozzanak egy olyan világban, amelyet – részben korunk legnagyobb társadalmi hatású találmánya, a „szociális média” hatására – az atomizálódás és a közösségek krónikus gyengélkedése, szétfoslása fenyeget.

## Irodalom

- Allen, J.L. Jr. (2009). *The Future Church: How Ten Trends Are Revolutionizing the Catholic Church*. Doubleday, New York.
- Bell, D. (1973). *The Coming of Post-Industrial Society*. Basic Books, New York.
- Bevans, S. B. (2014). The apostolic Exhortation *Evangelii Gaudium* on the Proclamation of the Gospel in Today's World. *International Review of Mission*, 103(2). 297-308.
- Bianchi, E. (2017). "I quattro anni di papa Francesco", *La Rivista del Clero Italiano*, 98. 246-258.
- Burke, R. L. & Alancon, G. (2017). *Hope for the World: To Unite All Things in Christ*. Ignatius Press, San Francisco.
- Colzani, G. (2017). Mission and Church. In: Meroni, F. (ed.). *Mission Makes the Church*, Canterano (RM). 61-126.
- Dianich, S. (2016). *Magistero in movimento*. Il caso papa Francesco, Bologna 2016,
- Ferenc pápa (2013). *Evangelii Gaudium* kezdetű apostoli buzdítása [EG].
- Ferenc pápa (2015). *Laudato Si'* kezdetű enciklikája közös otthonunk gondozásáról. [LS].
- Ferenc pápa (2016). *Amoris Laetitia* kezdetű szinódus utáni apostoli buzdítása. A családban megélt szeretetről [AL].
- Ferenc pápa (2017). Apostolic constitution *Veritatis Gaudium*. On Ecclesiastical Universities and Faculties [VG].

- Ferenc pápa (2018). *Gaudete et Exsultate* kezdetű apostoli buzdítása. Az életszentségről szóló meghívásról a mai világban [GE].
- Ferenc pápa (2019). *Christus Vivit* kezdetű szinódus utáni apostoli buzdítása [CV].
- Ferenc pápa (2020). *Fratelli Tutti* kezdetű enciklikája. A testvériségről és a társadalmi barátságról [FT].
- Ferenc pápa (2020). *Post-Synodal Apostolic Exhortation Querida Amazonia* [QA].
- Ferenc pápa (2022). *Apostolic constitution Predicate Evangelium*. On the Roman Curia and Its Service to the Church in the World. [PE].
- Giovanni Paolo II (1994). *Ordinatio Sacerdotalis*. Sull'ordine sacerdotale da riservarsi soltanto agli uomini.
- Greco, C. (2016). "Caratteristiche, valore teologico e ricezione di Amoris laetitia", *Rassegna di teologia*, 57(4). 533-557.
- Ivereigh, A. (2014). *The Great Reformer: Francis and the Making of a Radical Pope*. Henry Holt, New York.
- Ivereigh, A. (2019). *Wounded Shephard: Pope Francis and His Struggle to Convert the Catholic Church*. Henry Holt, New York.
- Luciani, R. (2017). *Pope Francis and the Theology of the People*. Orbis Books, Maryknoll, New York.
- McElwee, J. J. & Wooden, C. (2018). *A Pope Francis Lexicon*. Liturgical Press, Collegeville, Minn.
- Moynihan, R. (2013). *Pray For Me. The Life and Spiritual Vision of Pope Francis, First Pope From the Americas*. Image, New York.
- O'Collins, G. (2017). Pope Francis and the Second Vatican Council. *The Pastoral Review*, 2017(1-2). 6-9.
- O'Collins, G. (2006). Living Vatican II: The 21st Council for the 21st Century. *Mahwah*, 2006(29-33). 109-124.
- Orobator, A. E. (2021). *The Pope and the Pandemic: Lessons in Leadership in a Time of Crisis*. Orbis Books, Maryknoll, New York.
- Patsch, F. (2022). Vallásközi találkozás, Ferenc pápa és a nem keresztény vallások – 2. *A Szív*, 2022(július-augusztus). 18-22;
- Patsch, F. (2017) Rivelazione, contesto, verità. Il Magistero di Papa Francesco in tempo di transizione. In. Tenace, M. (ed.). *A cura di, Dal chiodo alla chiave. La teologia fondamentale di Papa Francesco*. Libreria Editrice Vaticana, Vaticano. 45-72.
- Patsch, F. (2017). Kozmopolitizmus, protekcionizmus, vagy bizalom a kultúrák összeolvadásában? Kritikai megjegyzések a poszt-indusztriális kor változásaihoz való viszonyulás három alapmodelljéről. *Embertárs*, 15(3). 211-227.
- Patsch, F. (2019). *Égető kérdések, katolikus válaszok*, Jezsuita Kiadó, Budapest.

- Patsch, F. (2019). Három pápa kánonpolitikája: II. János Pál, XVI. Benedek és Ferenc. *Vigilia*, 84(1). 65-70.
- Patsch, F. (2022). Társadalmi barátság. Ferenc pápa és a nem keresztény vallások – 1. *A Szív*, 2022(június).
- Patsch, F. (2023). Szinodalitás – globális igény a részvételre. In: Puskás, A. & Gárdonyi, M. (eds.). *Szinodalitás az Egyház életében és missziójában. Teológiai tanulmányok*. Szent István Társulat, Budapest. 183-201.
- Rahner, K. (1975). “Mysterium Ecclesiae”: Zur Erklärung der Glaubenskongregation über die Lehre der Kirche. *Schriften zur Theologie*, Bd. 12, Zürich. 482-500.
- Ratzinger, J. (1987). *Principles of Catholic Theology*. Ignatius Press, San Francisco. 287.
- Rausch, T. P. (2014). *This is Our Faith. An Introduction to Catholicism*. New York, Paulist Press. 182-200.
- Rausch, T. P. (2014). *This is Our Faith: An Introduction to Catholicism*. Paulist, New York, Mahwah, NJ. 182-198.
- Rourke, T. R. (2016). *A Roots of Pope Francis’s Social and political Thought: From Argentina to the Vatican*. Rowman & Littlefield, Lanham – New York.
- Scannone, J. C. (2019). *La teologia del popolo. Radici teologiche di papa Francesc*. Brescia, Queriniana.
- Shriver, M. K. (2016). *Pilgrimage: My Search for the Real Pope Francis*. Random House, New York.
- Sunquist, S. W. (2016). A Historian’s Hunches. Eight future Trends in mission. In: Van Engen, C. E. (ed.). *The state of Missiology Today. Global Innovations in Christian Witness*. Downers Grove, Illionis. 285-297.
- Touraine, A. (1969). *La société post-industrielle. Naissance d'une société*. Paris, Denoël.
- Vallely, P. (2015). *Pope Francis: The Struggle for the Soul of Catholicism*. Bloomstbury, New York.
- Wills, G. (2015). *The Future of the Catholic Church with Pope Francis*. Viking, New York.

Busku Szilvia

## A HEIDEGGERI GOND-FOGALOM ÉRTELMEZÉSÉNEK KIALAKULÁSA

### Bevezetés

Az 1920-as években Arisztotelész koncepciói, valamint Platón eszméi központi jelentőségűek voltak Martin Heidegger gondolkodásában. Ebben az időben írt egy könyvet a *Mein Weg in die Phänomenologie* címmel, melyben kiemeli Franz Brentano *Von der mannigfachen Bedeutung des Seienden nach Aristoteles* című disszertációját, ami gondolati újtának a kiépülésében meghatározó jelentőségűnek számított. Ehhez az íráshoz kapcsolódóan, gondolatmenetében az igazságra vonatkozó kérdés, a jelenvalólétre és az időiségre való rákérdezés, illetve ezek egységes horizontba való foglalása kerültek előtérbe, még szűkebben maga az ember, valamint a gond (*Sorge*, *Cura*) problematikájának kérdéskörei rajzolódtak ki.

Az ember perfectió-ja, azzá levése, amivé a legsajátabb lehetőségeire való szabad létben (a kivételben) lehet, a »gond« »teljesítménye«. A *gond* azonban éppoly eredendően meghatározza e létezőnek azt az alapmódozatát is, amely szerint az a világnak, amelyről gondoskodik, ki van szolgáltatva (belevettség). A *cura* »kettős érteleme« *egyetlen* alapszerkezetet jelent e létező belevetett kivételének lényegszerűen kettős struktúrájában.<sup>1</sup>

Heidegger állítása szerint, az emberi élet-gond és az odaadás lehetőségeinek egzisztenciális feltételét eredendő, ontológiai értelemben, mint *gondot* kell megragadni.

A faktikus élet mozgalmasságának alapvető értelme a *gondbavétel* (*curare*). A célra irányuló, gondoskodó »valamire való irányulásban« rejlik az, amire az élet gondja irányul, a mindenkori *világ*. A *gondbavétel* mozgalmasságának jellemzője a faktikus életnek világával való *tevés-vevése*. Amire a gond irányul, nem más, mint az, amivel a tevés-vevés történik.<sup>2</sup>

A világ – ahogy Heidegger értelmezésében föllelhető, három részre tagolódik: környező-, közös-, és saját-világra, ezek a *gondbavétel* lehetséges irányai. A tevés-vevés amivel-je, a gondoskodás mozgalmassága igen sokrétű. Ezt a tevés-vevést a körültekintés vezérli, amely körültekintés „[...]állítja az élet elé világát”<sup>3</sup> olyan szempontok szerint értelmezett világgént, mely szerint az ember a világgal mint gondoskodása tárgyával találkozik. S ezekbe a menedék-keresési helyzetekbe kerül

<sup>1</sup> Heidegger, Martin: *Lét és idő*, ford. Vajda Mihály, Angyalosi Gergely, Bacsó Béla, Kardos András, Orosz István, Bp., Gondolat, 1989, 359.

<sup>2</sup> Heidegger, Martin: *Fenomenológiai Arisztotelés–Interpretációk (A Hermeneutikai szituáció jelzésére)*, ford. Endreffy Zoltán, Fehér M. István, szerk. Ferge Gábor, Szeged–Budapest, Societas Philosophia Classica, 1996–97, 11.

<sup>3</sup> *Uo.*, 14.

bele inkább megszokás útján a faktikus élet, előre kirajzolva a gond mozgalmasságának végbemenési pályáit.<sup>4</sup> A világ mindig a megszólítotttság, a hozzászólás (λόγος) egy bizonyos módján bukkan fel.”<sup>5</sup>

A heideggeri *gond*-fogalom alapjául még az alábbi arisztotelészi gond-értelmezések szolgálnak.

A gondbavétel mozgalmasságában eleven a gond világ felé *hajlása*, a világ iránti *hajlandósága*, mint *vonzódás* a benne való feloldódás, önmagunk világ *általi* sodortatása iránt. A gondoskodásra szorulás e hajlama az élet önmagától való *eltávolodására*, a világba való *hanyatlásra* és önmaga *széthullására* irányuló valamely faktikus alaptendenciájának kifejeződése.<sup>6</sup>

A heideggeri *gond*-fogalomnál tárgyalt jelenvalólét világgal való kapcsolatának alapstruktúráit a hangoltság, a megértés és a beszéd adják meg, melyek egységes megragadását a *gond* (Sorge) fenoménje teszi lehetővé. A *gond* az egzisztencialitásnak (Existenzialität), a fakticitásnak (Faktizität) és a hanyatlásnak (Verfallen) egysége. Az ember a világgal való kapcsolatát alapvetően meghatározó *gond* mozgalmassága a világra irányulási tendenciájának jellegét is felfedi, ami a bukásra való hajlamában mutatkozik meg. Ám az élet tényleges léte a bukás-tendenciával szembeni ellenmozgás útján érhető el.

Mivel a *gond* (görögül: μέριμνα), már a sztoában is bevett terminus volt, ennek okán Heidegger vizsgálódása a következőkben az augustinusi, azaz a görög-keresztény antropológia interpretációjára irányul. Felmerül a kérdés, vajon milyen módon ösztönözhetette Szent Ágoston és a kereszténység a heideggeri *gond* értelmezésének kialakulását?

A heideggeri *gond*-fogalom kialakulásának mérföldköveit – kitekintéssel Pál, Ágoston, Luther és Kierkegaard írásain keresztül, akik hittek a szorongásban rejlő egyedi lehetőségekben – ismertetem.

## Szent Pál levelei

Martin Heidegger az 1920–21-es évek vallásfenomenológiai előadásában azt vizsgálja, hogyan nyilvánul meg a faktikus (tényleges) élettapasztalat a korai keresztény közösségekben. A keresztény tradíció, korai kereszténység vonaláig nyúl vissza – interpretálva Pál és Ágoston leveleit, illetve Luther elmékedéseit. Ezek az írásai annak a törekvésnek a jegyében történnek, hogy felszínre hozza belőlük a bennük megnyilvánuló eredeti élettapasztalatot.<sup>7</sup> Heidegger szerint – idézi Pögellert Fehér M., az őskeresztényi élettapasztalat azért tényleges és történeti, mert az élet domináns struktúráját érzékeli.<sup>8</sup> Ha az ember a kiszámíthatatlan eseményeket

---

<sup>4</sup> Uo., 15.

<sup>5</sup> Uo., 13.

<sup>6</sup> Heidegger, *Fenomenológiai Arisztotelés–Interpretációk*, i. m., 13.

<sup>7</sup> Fehér M. István: *Martin Heidegger, Egy XX. századi gondolkodó életútja*, Bp., Göncöl, 1992, 34.

<sup>8</sup> Uo. 35. Ld. még: „Von diesem faktischen Leben wird die »Selbstgenügsamkeit« ausgesagt: das Leben gibt auf seine Fragen nur Antwort in seiner eigen Sprache; es versthet sich selbst; Ausdruck, Erzheinung, Bekundung gehören ihm zu. Der »Sinn« ist nicht eine eigene Welt, die als statisch in sich ruhende gefaßt werden müßte; der Sinn ist vielmehr das Ureigene des faktischen Lebens und muß seiner Struktur nach aus

kronológiai számításokkal uralja, akkor tévedésbe esik az élet ténylegessége felől<sup>9</sup>, hiszen a kiszámíthatatlan jövőt nem lehet számításokkal uralom alá hajtani. Ezt az eredeti tapasztalatot hozták felszínre olyan gondolkodók, mint Pál, Ágoston, Luther és Kierkegaard.

A faktikus keresztény élettapasztalat – Heidegger szerint a filozófia a faktikus élettapasztalatból ered és oda tér vissza – az alábbi pontokon nyer értelmet a páli levelek alapján: Pál levele a Filippiekhez második fejezetében (továbbiakban Fil. 2:12) az alábbi olvasható: „Tehát kedveseim –, (amiképp mindig engedelmesek voltatok) – munkáljátok üdvösségeteket félelemmel és rettegéssel, nemcsak úgy, ahogy jelenlétemben *tettétek*, hanem még sokkal inkább most, a távollétemben.”<sup>10</sup> A félelemmel és rettegéssel együttesen hangsúlyossá válik a törődés, mellyel lehetővé válhat valóban a faktikus élet tapasztalata – állítja. Itt a *gond* félelmetes, szorongással összefüggő szoros kapcsolata rajzolódik ki, illetve rámutat arra is, hogy a keresztényi élet számára nem lelhető fel semmilyen biztonság, ami a *Phänomenologie des religiösen Lebens* 3.§.-ában található.<sup>11</sup> Mít is ért Heidegger igazán a faktikus élettapasztalat alatt? A faktikust, mint olyat a történetiségből kell megérteni, nem episztemológiailag. A fakticitás magába foglalja egy világon-belüli-létező világban-benne-létét, mégpedig oly módon, hogy ez a létező önmagát történetisége felől érti meg. Hogy mi is a faktikus élettapasztalat kiindulópontja Heideggernél, a válasz: „Was heißt »faktische Lebenserfahrung«? »Erfahrung« bezeichnet: 1. die erfahrende Betätigung, 2. das durch sie Erfahrene”<sup>12</sup> – mondattal kezdődik. Elsőként, amit a tapasztalat kifejez, azaz magát a tapasztalat eseményét, illetve másodsorban a tapasztalatot, ami valóban tapasztalható. Mindkettőre szükség van – állítja, nem lehet szétszakítani az aktív és a passzív értelmezést. „Der Ausgangspunkt des Weges zur Philosophie ist die *faktische Lebenserfahrung*.”<sup>13</sup> A filozófia útjának kiindulópontja a faktikus élettapasztalatból ered. Ezt tovább bontja a környező világra (Umwelt), az a miliő, ahol nemcsak a materiális dolgok, hanem ahová művészet és tudomány tartozik; a közös világra (Mitwelt), ahol az együttélés társadalmi szokásai ismertek és az emberek tényleges jellemzőkkel élnek: rokonként, tanulóként, főnökként; és harmadsorban a saját világra, amely én magam vagyok.<sup>14</sup> Ezeket nem szükséges rangsorolni, s nem is lehet szétválasztani egymástól – mondja, magamat sem tapasztalhatom egy-egy aktusként, hanem abban tapasztalom magamat, amit teszek, a *gond*omban, törődésemben. A heideggeri szemléletmód szerint törődő

---

dem Leben begriffen werden.” Pöggeler, Otto: *Der Denkweg Martin Heideggers*, Tübingen, Neske, 1963, 27.

<sup>9</sup> Fehér M. István: *Martin Heidegger, i. m.*, 35.

<sup>10</sup> Szent István Társulat: *Újszövetségi Szentírás II., Szent Pál Apostol levelei, Katolikus levelek, Jelenések könyve*, Szent István Társulat, Bp., 180–181.

<sup>11</sup> Heidegger, Martin: *Phänomenologie des religiösen Lebens*, Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann, 1995 (Gesamtausgabe, 60), 9.

<sup>12</sup> Uo.

<sup>13</sup> Uo., 10.

<sup>14</sup> „Die Welt kann man formal artikulieren als *Umwelt* (Milieu), als das, was uns begegnet, wozu nicht nur materielle Dinge, sondern auch ideale Gegenständlichkeiten, Wissenschaften, Kunst etc. gehören. In dieser Umwelt steht auch die *Mitwelt*, d. h. andere Menschen in einer ganz bestimmten faktischen Charakterisierung: als Student, Dozent, als Verwandte, Vorgesetzte etc. – nicht als Exemplare der naturwissenschaftlichen Gattung homo sapiens u. ä. Endlich steht auch das *Ich-Selbst*, die *Selbstwelt*, in der faktischen Lebenserfahrung.” Uo., 11.



gondoskodásban lévő Önmaga – Bekümmert sein – folyamatosan determinált a *gond* (Cura, Bekümmerng, Sorge) által.

Visszatérve a keresztény élet faktikus alapjellemezőjéhez, a *Die Erwartung der Parusie* című fejezetben az alábbi lelhető fel: „Für das christliche Leben gibt es keine Sicherheit; die ständige Unsicherheit ist auch das Charakteristische für dei Grundbedeutendheiten des faktischen Lebens. Das Unsichere ist nicht zufällig, sondern notwendig”<sup>15</sup>, mely sorokból kiragadható a heideggeri *gond* szorongással összefüggő kapcsolata, miszerint a keresztény élet<sup>16</sup> számára semmilyen biztonság nem adott. De nemcsak ezekben a sorokban található erre való utalás, hanem Pál efezusiakhoz írt harmadik fejezetében is, mely görögül és magyarul így hangzik: „Εὐλογητὸς ὁ θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ εὐλογήσας ἡμᾶς ἐν πάσῃ εὐλογίᾳ πνευματικῆ ἐν τοῖς ἐπουρανίοις ἐν Χριστῷ”, azaz: „Áldott legyen az Isten és a mi Urunk Jézus Krisztus Atyja, aki megáldott minket minden szellemi áldással, mennyei adományokkal Krisztus által”<sup>17</sup>, s annak (Ef. 3:17–19) részeiben.

Krisztus a hit által szívetekben lakjék; s a szeretetben meggyökerezve és megalapozva legyetek, s fel tudjátok fogni az összes szentekkel együtt, mi a szélesség és a hosszúság, a magasság és mélység, és megismerhessétek Krisztusnak szeretetét is, mely meghaladja a megismerést, s beteljetek az Istennek egész teljességével<sup>18</sup>

Itt lelhető föl a keresztény szélesség, amely mindenki megsegítésére szolgál. A hosszúság a mérhetetlen tűréssel kapcsolatos, amíg a magasság az örökélet reménye, s a mélység, melyben a keresztény gyökerek rejlenek. Más megfogalmazása is létezik e soroknak:

Képtelenség Krisztus szeretetét emberi mértékegységgel kifejezni. Azt azonban elmondhatjuk, hogy elég széles ahhoz, hogy körbefogja az egész földet, és elérjen minden bűnös embert. Elég magas ahhoz, hogy felérjen Isten tróntermébe. Elég mély, hogy lemerüljön Sátán legeldugottabb csatornájának aljára is, és kihúzza a napfényre annak mocskából a Krisztus segítségéért könyörgő bűnöst. Elég hosszú ahhoz, hogy »a világ teremtése előtt«-i időtől (Ef. 1:4) elérjen az örökkévalóságig, amikor a megváltottak vég nélkül tanulmányozni fogják Krisztus szeretetét. Ez a szeretet »minden ismeretet felülhalad«, és a hívőket betölti Isten egész teljességével (Ef. 3:19).<sup>19</sup>

<sup>15</sup> Heidegger, *Phänomenologie des religiösen Lebens*, i. m., 105.

<sup>16</sup> „A szomorúság újszövetségi fogalom, amely feltétlenül hozzátartozik a keresztény, emberi létezés szépítés nélküli, keresztény értelmezéséhez (→ *kísértés*, → *világ*, → *halál*): az ember szorult és veszélyeztetett helyzetben van, mivel tapasztalja végességét, a munka gyötrelmét, saját halálra-szántóságát, és az embert mint keresztényt csak még jobban érinti ez a szorultság és veszélyeztetettség (Jn 17,14). E szituációt nem kerülheti ki, hanem az a feladata, hogy ezt a helyzetet – a Szentlélek erejében (1Tesz 1,6) és bízva Istennek Jézus Krisztus által kiárasztott kegyelmében (Jn 16,33) – úgy fogja fel, mint részesedést Jézus sorsából, és reménykedve kibírja az élet »rövid idejét«”. Rahner, Karl, Vorgrimmler, Herbert: *Teológiai Késszótár*, Bp., Apostoli Szentszék, 1980, 685–686.

<sup>17</sup> <http://magyarteologia.hu/index.php/efezusi-level-gorog-magyar> (2022.08.10.)

<sup>18</sup> *Újszövetségi Szentírás II.*, i. m., 168.

<sup>19</sup> <http://adventista.hu/bibliatanulmanyok/2005-4/20051110.php> (2022.08.10.)

Tovább kutatva a páli levelekben, a Thesszaloniekhez íródott levelében olvasható a törődés (1. Thessz. 5:1–4), amit az *Aufzeichnungen und Entwürfe zur Vorlesung* című fejezetből idézek:

Az időről és az óráról azonban, testvérek, szükségtelen írnom nektek, Hiszen magatok igen jól tudjátok, hogy az Úrnak napja úgy jó el, mint éjjel a tolvaj. Éppen amikor azt mondják: Békesség és biztonság, – akkor szakad rájuk hirtelen a veszedelem, mint a fájdalom a viselős asszonyra, és nem menekednek meg. De ti testvérek, nem vagytok sötétségben, hogy az a nap tolvajmódra meglepjen titeket.<sup>20</sup>

Az időpont és az alkalmas idő közti különbség alapján az első az ember által pontosan meghatározott időmegjelölést takar, az utóbbi az embertől befolyásolhatatlan küszöbönálló kiszámíthatatlan esemény. Az Úr napja az eljövendő, ám kalkulálhatatlan nap utáni várakozásban az ébrenlétben tárja fel az ősi keresztény élettapasztalat mikéntjét. „Heidegger éberséget követel – az őskeresztény élettapasztalat mintájára vett időérzéklet – amelyben az élet tapasztalható a maga történetiségében és ténylegességében.”<sup>21</sup> Szent Pál éberségre azért intett, mert Krisztus jelenlétét nem a mérhető idő szerint, akkori eljövételként kell érzékelni, hanem meg kell élni a kellő időt (καιρός = kairosz, megfelelő, alkalmas idő) most, hiszen – fentebb olvasható – mint tolvaj jön el, váratlanul és kiszámíthatatlanul. A kairosz nem egy elméletileg definiálható kronológiai időfogalom, valamint Heidegger értelmezése szerint ez vezet el az idő idői felfogásához. A valódi gond jegyében a keresztények félelme rajzolódik ki, mely a fenti (1. Thessz. 5:3) levélben található, s így hangzik: „Für die Weisen kommt der Tag nicht (wie der Dieb in der Nacht) – nicht mit Plötzlichkeit und Unentfliehbarkeit.”<sup>22</sup> Heidegger további vizsgálódásai a Pál által írottak 1–2. Thesszaloniki levelek felé vezetnek, melyekről elmondható összességében, hogy a keresztény Bekümmerung saját önmaga megértéséhez vezet el.

Ottó Pögeller írt néhány rövid sort a *Die faktische Lebenserfahrung im christlichen Glauben* című fejezetében, melyben az *Augustinus und der Neuplatonismus* 1921-ben kelt heideggeri (nyári-szemeszteri) írását fejtegeti. Általa bemutatásra került az 1920/21 (téli-szemeszteri) keltezésű – heideggeri – faktikus élettapasztalatról szóló írása, melyben a (Thess. 4:13) és a (Kor. 12: 1–10) páli leveleket hozza be, ahol a kairológikus időben lévő maradást elemzi, amiben az ember a már fentebb említett saját magára figyelés, önmaga szituációjának megértése kerül középpontba, és ami által egy autentikus időiséget nyithat meg.<sup>23</sup> Azaz nem a kronológiai, hanem a kairológikus időben kell kitartani.

---

<sup>20</sup> „Mindenkinek készen kell lennie az Úr eljövetelére.” *Újszövetségi Szentírás II.*, i. m., 206.

<sup>21</sup> Ferge, Gábor: *Melléklet – Martin Heidegger, Költemények a gondolkodás tapasztalatából*, ford. Keresztury Dezső, Bp., Societas Philosophia Classica, 1995, 24.

<sup>22</sup> Heidegger, *Phänomenologie des religiösen Lebens*, i. m., 151. Ld. még: Fehér M. István: *Őskeresztény élettapasztalat és eszkatológikus idő: Martin Heidegger korai vallásfenomenológiai előadásai*, *Filozófiai Szemle*, 55(2011), IV, 9–35.

<sup>23</sup> „Er gibt nicht »chronologische«, sondern »kairológische« Charaktere. Der Kairos stellt auf des Meessers Seneide, in die Entscheidung. Die kairológischen Charaktere berechnen und meistern nicht die Zeit; sie stellen vielmehr in die Bedrohung durch die Zukunft.” Pögeller: *Der Denkweg Martin Heideggers*, i. m., 36.

A következőkben az *Augustinus und der neuplatonismus, Frühe Freiburger Vorlesung Sommersemester 1921* című fejezetben interpretálja Heidegger az Ágostoni leveleket és folytatja tovább egzisztenciaelemzését.

### Szent Ágoston vallomásai

„Addig, amíg Isten élő valóság történés (Ágoston így írja Vallomásaiban „frui deo” – élvezem az Istent), addig nincs szó Isten elfelejtéséről, vagy a Létnek az elkendőzéséről Seinsvergessenheit), ahogy azt Heideggerrel mondhatnánk.”<sup>24</sup> A Vallomások összes könyvein keresztül Isten dicsérete hangzik föl, s a X. könyv VI–XVI. fejezeteiben súlyos kérdést feszeget, mégpedig azt, hogy az emberiség Istenhez való közeledése a természetes vallásos érzés indíttatása-e, vagy tételes ismeret erejében történik? Erre a X. könyvben ismét visszatér, s most – heideggeri értelmezés szerint – jelen írás szempontjából ez lesz mérvadó.

Vallomások X. könyve három részre tagolódik. Az első részben Ágoston felveti a kérdést, hogy mi a célja annak, hogy tovább ismerteti önmagát. A második részben azt a kérdést fejtegeti, hogy hogyan jut el az ember a teremtett világ szemlélete alapján Istenhez, hogyan keletkezik az emberben Istenről való ismerete, majd később szemlélni kezdi az emberi természet fundamentális vágyakozását a boldogság után. A harmadik részben visszatér saját lelkiállapotához, végigmegy a kísértések különböző formáin. Heidegger elemzésének legfőbb szempontja – itt is – a *gond*, amely véleménye szerint a faktikus élet alapjellemezője. Kiindulópontja Ágoston Istenkeresése, aki saját emlékezőtehetségét teszi mérlegre és fejtegeti annak terjedelmét.<sup>25</sup>

Mikor emlékezetemhez fordulok, s elrendelem, hogy ezt vagy azt parancsom szerint adja elő, egynémely dolgok tüstént előjönnek, másokat csak hosszas keresés után, mintegy rejtettebb fiókokból szed elő. [...] Nagy hatalom az emlékezet, Uram, igen nagy; meddig terjed s van-e határa rejtékének? Ki ért valamikor feneket benne? Erő, amely lelkemé, hozzátartozik természetemhez; bizony-bizony magam sem tudom átérteni azt, ami én vagyok.<sup>26</sup>

Ágoston, miután *körbekérdezi az egész világot*, a XXV. fejezetben visszatér ahhoz a kérdéshez, hogyan van Isten az ő emlékezetében, a XXVI. fejezetben az *igazság gyökerén találja meg Istent*<sup>27</sup>. Miután Istent a legfőbb szépségként idealizálja, hirtelen átvált és rátér a XXVIII. fejezetben található nyomorúságos földi életre.

Nem igaz-e, hogy kísértés az ember élete a földön? Bajt és nehézséget ki szeret? De nem is kívánod, hogy szeressük, hanem, hogy tűrjük. Amit tűrök, azt nem szeretem, ha talán készakarattal tűröm is. Mert akinek öröme van is a hosszú tűrésben, jobban szeretné, ha nem volna tűrnivalója. Bajomban a jobbat várom, jósorsomban bajtól félek. Van-e e

---

<sup>24</sup> Joós Ernő: *Isten és lét, Körséta Heidegger, Kierkegaard, Nietzsche és más filozófusok társaságában*, szerk. Hegyi Béla, Németh Pál, Sárvár, Sylvester, 1991, 165.

<sup>25</sup> Heidegger, *Phänomenologie des religiösen Lebens*, i. m., 182.

<sup>26</sup> AUGUSTINUS, *Szent Ágoston vallomásai*, ford. VASS József, Bp., Apostoli Szentszék, 2007, 141.

<sup>27</sup> *Uo.*, 152.

kettő között valahol középben olyan pont, ahol az ember élete nem volna kísértés? [...] Nem szakadatlan kísértés-e az ember élete a földön?<sup>28</sup>

A heideggeri értelmezésben a *Das curare (Bekümmert sein) als Grundcharakter des faktischen Lebens* §. 12 fejezetben<sup>29</sup> található Bekümmern fogalomhasználattal fejtegeti az ágostoni „nyomorúságot”, s hozza be később a *Lét és idő*be (főműve) is a *gond* kettős lényegét (autentikus, illetve inautentikus *gond*).

Heidegger soraiból az olvasható ki, hogy a *gond* a legsajátabb lehetőségek teljessége, ámde a világba való belevezetés is egyben. Rámutat az ágostoni sorokban található írásra – a *curare* vizsgálata közben a *gond* három alakját ismerteti –, hogy aki szétszórta (zavarta) s a tevés-vevésben szaladgál, futkos, azt az inautentikus *gond* vezérli: „Denn »in multa defluximus«, wir zerfließen in Mannigfaltiges und gehen in der Zerstretheit auf. Du forderst die Gegenbewegung gegen die Zerstreuung, das Auseinanderfallen des Lebens. »Per continentiam quippe colligimur et redigimur in unum [necessarium - Deum?].«”<sup>30</sup> Tehát a szétszóródás (defluximus = elfolyik, szóródik) az első, amit rögtön felfedez Ágostonnál és vesz később át a *Lét és idő*be, mint a jelenvalólét inautentikusságát. Ezt követi szinte azonnal a *gond* ún. ágostoni második felfogása:

Numquid non tentatio est vita humana super terram sine ullo interstitio?« Es gilt, diesen Grundcharakter, in dem Augustin das faktische Leben erfährt, die tentatio, schärfer zu fassen und daraus dann zu verstehen, inwiefern der in solcher Helligkeit und Vollzugsstufe Lebende sich selbst notwendig eine Last ist.<sup>31</sup>

Idézi Ágostont és ismerteti faktikus élettapasztalatát, ahol a *tentatio* (kísértés), a próbatétel megtapasztalása, mely a *gond* (*curare*) második lehetősége.

Az ágostoni kísértésnek három részét taglalja a későbbiekben: a kíváncsiságot (Vallomások X. 8), a gőgöt (Vallomások X. 36–39) és a testi érzékiséget (Vallomások X. 31–32–33).<sup>32</sup> Az első közt a GA 60. §. 13. a pontban Heidegger az érzéki tapasztalatban való feloldódást taglalja, ahol az ágostoni érzékiségek, csábítgatások a következők: az illatok élvezete, a hallás élvezete, a szemek kívánczozása. Ezeket Heidegger a *Lét és idő* 36. §-ában részletesen szemlélteti

Neque enim dicimus: audi quid rutilet; allt, olefac quam niteat; aut, gusta quam splendeat; aut, palpa quam fulgeat: videri enim dicuntur haec omnia. Nem mondjuk: halld csak, valami vöröslök. Vagy: szagold meg, hogy csillog. Vagy: ízeled, milyen fényes. Vagy: érintsd, hogy ragyog. Mindezekről úgy mondjuk, hogy látjuk.<sup>33</sup>

A látás feladatát – Heidegger szerint – kisajátítják más érzékek is, amikor egy dolog ismeretére törekszik az ember. Itt teszi fel a kérdést, hogy a jelenvalólét milyen

---

<sup>28</sup> *Uo.*, 153.

<sup>29</sup> HEIDEGGER, *Phänomenologie des religiösen Lebens*, i. m., 205–206.

<sup>30</sup> *Uo.*

<sup>31</sup> *Uo.*, 206.

<sup>32</sup> Augustinus: *Szent Ágoston vallomásai*, i. m., 156–160.

<sup>33</sup> Heidegger: *Lét és idő*, i. m., 202–203.

egzisztenciális szerkezete válik érthetővé a kíváncsiság fenoménjén keresztül –, s kezd bele a gondoskodás és a körültekintés elemzésébe.<sup>34</sup> A második GA 60 §. 13. b. pontban tehát a kíváncsiság fenoménje található, amiben a külsőségek vannak lényegbe foglalva. A kísértés harmadik formája a *Die erste Form der tentatio: concupiscentia carnis* fejezet §. 13. c. pontjában lelhető fel, ahol a gőg, a hiúság és az önteltség kerül elemzésre.

Heidegger az ágostoni Vallomásokban található *elbizakodottságra*, *hiúságra* utal ezekben a sorokban – „Tökéletességgel föl nem cseréled abban a nagy békében, amelyet semmi gőgös szem meg nem láthat, akik önmaguknak szörnyen tetszenek, pedig az emberek vagy nem értékelik, vagy éppen kevésre becsülik őket, ők azonban nem is törnek magukat mások tetszése után”<sup>35</sup> –, ami a *Lét és idő* 26–27. paragrafusaiban az egymással (Mitsein), azaz a jelenvalólét és a mások együttes jelenvalóléte tárgyalásakor kerül előtérbe.

Ezután azzal a bejelentéssel áll elő, hogy a gőg (a harmadik kísértés), a hiúság, és az önteltség útját állják a jelenvalólét önmaga megismerésének, így az a jelenvalólét számára az akárcibe való végleges belevezéssel járhat:

Denn letztlich und erstlich springt gerade hier die Bekümmernung ab in eine Selbstwichtignahme, so zwar, daß der Bekümmernungsvollzug neu wird, ein Vorsetzen dieser an sich echten Erfahrung bzw. Existenz vor die eigene Selbstwelt, so zwar, daß durch diese versteckte »Bewegung« alles ins Leere fällt, inanescit, und radikal alles außer Geltung gesetzt ist im Hinblick auf das summum bonum (vor Gott). In der letzten und entscheidendsten und reinsten Bekümmernung um sich selbst lauert die Möglichkeit des abgründigsten Sturzes und des eigentlichen Sichselbstverlierens.<sup>36</sup>

Majd tovább folytatja érvelését azzal, hogy a kísértés magába foglalja nemcsak az önelvesztést, hanem a másik irányultságot, az önmagára találást is. Amiből az olvasható ki, hogy a kísértés megjelenése nemcsak azért szükséges, mert itt gyökereződik a lehetséges elhatározás, hanem azért is, mert ez a döntés alappillére. Itt a kísértés jelenik meg olyan élettapasztalatként, ami az embert megnyithatja a *gond* harmadik vonala felé, azaz önmaga létének kérdése felé, ami a *Lét és idő*ben az autentikus jelenvalólétnek felel meg.

Ágoston a kíváncsiság kísértéseiről szóló fejezetében az alábbi megfogalmazást teszi: „Veszedelmes kelepccékkel teljes szörnyű erdő az élet! [...] Meg tudná-e azonban valaki szám szerint mondani, mennyi haszontalan apróság izgatja kíváncsiságunkat, s hányszor megbotlunk mindennap? Hányszor megesik, hogy hígvelejű fecsegőket meghallgatunk, eleinte elnézésből, hogy meg ne sértsük a tökéletleneket, utóbb meg már nagy szívesen lessük szavaikat?”<sup>37</sup> Itt meg kell, hogy említsem, feltehetően a *Lét és idő*ben föllelhető kíváncsisághoz kapcsolódó *fecsegés* is innen ered a *hígvelejű*

---

<sup>34</sup> *Uo.*, 203.

<sup>35</sup> Augustinus: *Szent Ágoston vallomásai*, i. m., 163.

<sup>36</sup> Heidegger: *Phänomenologie des religiösen Lebens*, i. m., 240.

<sup>37</sup> Augustinus: *Szent Ágoston vallomásai*, i. m., 159.

*fecsegők* vonatkozásából. Hiszen a heideggeri fecsegés<sup>38</sup>, aminek egy egész paragrafust szentelt Heidegger (35. §.), ami a mindennapi jelenvalólet megértésének- és értelmezésének létmódját konstituáló, gyökértelenített jelenvalólet megértés-létmódjaként ismert. A fecsegés a kétértelműséggel és a kíváncsisággal együtt jellemzik azt a módot, amelyben a jelenvalólet mindennaposan a maga jelenvalóságában van.<sup>39</sup>

A fentiek alapján elmondható, hogy a kísértés az a dobbantó, ahonnan az ember vagy felismeri saját lehetőségeit és azokat megtapasztalva tulajdonképpeniségét elnyerve létezhet, avagy elbukik, ezáltal elveszíti önmagát és az akárki belevesztettségében létezik nem-tulajdonképpeniségében tovább. Ez a kísértés az emberi lelket a szorongásba veti, ám lehetőséget ad arra, hogy a lélek *nyitottá* válhasson önmaga, mások és a világ számára. Heidegger a 32. §. *Christliche Faktizität als Vollzug* című fejezetében<sup>40</sup> a keresztényi faktikus élet sajátosága – mely Istentől származó – kulcsfontosságúvá válik Ágoston és Luhter gondolkodásában is.

### Luther elmékedései

A fenomenológiai kiindulópontból következően Heideggert nem a faktikus élettapasztalat keresztényi jellege, hanem ténylegességének mikéntje érdekli igazán. Pöggeler heideggeri értelmezésében az őskeresztény élettapasztalatról alábbi lelhető fel: „Der »Sinn« ist nicht eine eigene Welt, die als statisch in sich ruhende gefaßt werden müßte; der Sinn ist vielmehr das Ureigene des faktischen Lebens und muß seiner Struktur nach aus dem Leben begriffen werden”<sup>41</sup>, azaz az őskeresztény élettapasztalat azért tényleges és történeti, azért tapasztalja az életet a maga ténylegességében, mert az élet domináns struktúráját érzékeli. Ha az ember a kiszámíthatatlanul bekövetkező eseményt kronológiai számításokkal uralja, akkor tévedésbe esik az élet ténylegessége felől.

Heidegger állítja, hogy Pál számára fontos a jövőre utalva az a gondolat, hogy alapvetően a jövő nem áll az ember rendelkezésére. Itt a páli levelek 1. Thessz 5:1–11. fejezeteit elemzi és mutat rá a kronologikus és kaiologikus idő különbségére. A kronológiai idő a tér, dátum, napszak szerinti idő, mely elemzése később a *Lét és idő* inautentikus időfelfogása során olvasható, mint a mindennapi körültekintő gondoskodás uralta idő. A kaiologikus idő viszont az időiséghez kapcsolódik és mint tulajdonképpeni (autentikus) *gond* értelmeként lepleződik le. A heideggeri állítás szerint a keresztény törődés, szorongás teszi lehetővé a faktikus élet tapasztalatának valós magáévá tételét, tehát a keresztény törődés (Bekümmernung) megnyitja a tulajdonképpeni időiséget. A keresztény faktikus élettapasztalata tehát az életet történetien érti meg, azaz idői.<sup>42</sup>

---

<sup>38</sup> Heidegger: *Lét és idő*, i. m., 198–201.

<sup>39</sup> Busku Szilvia, *A szorongás mint önsorsjavító lehetőség*, Gondolat, Bp., 2022, 64.

<sup>40</sup> Martin Heidegger: *Phänomenologie des religiösen Lebens*, i. m., 121–123.

<sup>41</sup> Pöggeler: *Der Denkweg Martin Heideggers*, i. m., 27.

<sup>42</sup> „Paulus spricht nur von ihrer »Plötzlichkeit«. Er gibt nicht »chronologische«, sondern »kaiologische« Charaktere. Der Kairos stellt auf des Messers Schneide, in die Entscheidung. Die Kairologischen Charaktere berechnen und meistern nicht die Zeit; sie stellen vielmehr in die Bedrohung durch die Zukunft.” *Uo.*, 36.

Luther szintén a faktikus élettapasztalathoz nyúl vissza, és pusztán a hit általi megigazulás elvét érvényesíti. Heidegger Pál 2. Korintusiakhoz írt levelét idézi be (2. Kor. 4:7)<sup>43</sup>, mely így szól: „Isten ereje az emberi gyöngeségben. Ezt a kincset cserépedényben őrizzük, hogy az erő túlaradó nagyságát ne magunknak, hanem Istennek tulajdonítsuk.”<sup>44</sup> Csak a keresztények számára elérhető ez a kincs, mely agyagedényben megőrzött. A keresztényi faktikus élettapasztalat jelentősége tehát egyedülálló. Luther, miközben a wittenbergi kolostorban Pál rómaiakhoz írt levél 1. fejezetének 17. versét említi meg: „Isten igaz volta nyilvánul meg ugyanis benne, mely a hitből árad minden hívőre, amint írva van: Az igaz a hitből él” – hirtelen felismeréssel gazdagodik: „Most kezdtem megérteni, hogy ennek az igének: az evangéliumban Isten igazsága jelentetik ki, az az értelme, hogy ti. ez az igazság elfogadott (passzív) igazság, mellyel minket a kegyelmes Isten igazzá tesz a hit által, amint megíratott: Az igaz ember hitből él.”<sup>45</sup>

Luther páli ihletettségi teológiája az őskeresztényi faktikus élethez vezet vissza. A keresztény emberről szóló két tétel felállításához Pál írásait veszi alapul: „Mert bár én mindenkivel szemben szabad vagyok, magamat mégis mindenkinek szolgájává tettem, hogy minél többeket megnyerjek” és a „Senkinek se tartozatok semmivel, csak azzal, hogy egymást szeressétek; mert aki a másikat szereti, betöltötte a törvényt”.<sup>46</sup> Luther két tétele tehát így hangzik: „1. a keresztyén ember mindenkinek szabados ura és nincsen senkinek alája vetve. 2. a keresztyén ember mindenkinek készséges szolgája és mindenkinek alá vagyon vetve”.<sup>47</sup> Luther állítja, hogy a keresztényi szabadság az egyetlen hit, melynek nincs szüksége az üdvösséget és a kegyességet elnyernie, hiszen fel van oldva a törvények alól, tehát szabad. Luther kegyelmesnek dicsóítja Istent, s ezért van rendben minden a világban – állítja. Arra is rámutat, hogy akkor hamis a hit, ha nem fakadnak belőle jócselekedetek.

Luther írásainak interpretálása közben Heidegger megemlíti többek közt azt is, hogy a skolasztikával ellentétes gondolatok is főszerepet játszanak Luther gondolkodásában.

Semmi sem hevíti úgy szívemet, mint az a vágy, hogy Arisztotelészt, ezt a színészt, aki görög álarcával az egyházat oly alaposan tévútra vezette, leleplezzem és az egész világ előtt pellengérré állítsam. Csak idóm lenne hozzá! A Szentírás legjobb magyarázója Augustinus egyházi atya volt. Felülmúl mindenkit. Nem győzők csodálkozni azon, hogy a többi tudósok a legszebb igék felett elsiklottak, még olyankor is, amikor meg kellett volna botlaniok és el kellett volna bukniok bennük. A mi teológiánk és Augustinus nagyszerűen haladnak előre és Isten segítségével uralkodnak a mi egyetemünkön. Arisztotelész lassankint letűnik, halad hamarosan

---

<sup>43</sup> Heidegger: *Phänomenologie des religiösen Lebens*, i. m., 122.

<sup>44</sup> Pál 2. levele, Kor. 4:7. [http://szentiras.hu/UF/2Kor7\(2022.08.24.\)](http://szentiras.hu/UF/2Kor7(2022.08.24.))

<sup>45</sup> Virág Jenő: *Dr. Luther Márton önmagáról*, Bp., Ordass Lajos Baráti Kör, 1988, 83–89.

<sup>46</sup> Pál 1. Kor. 9:19 és a Róm. 13:8 levele a <http://szentiras.hu/SZIT/1Koro> és a <http://szentiras.hu/UF/R%C3%B3m> weboldaláról idézve.(2022.08.25.)

<sup>47</sup> Luther, Martin: *D. Luther Márton művei, A reformáció négy százados fordulójának örömnepére és emlékezetére*, ford. Masznyik Endre, Pozsony, Wigand, 1904, 324. Ld. még: Luther, Martin: *Luther Márton négy hitvallása, A keresztyén ember szabadságáról, A kis káté, A nagy káté, a Keresztyén hit főtételei*, ford. D. Pröhle Károly, Bp., A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, 1983, 33.

bekövetkező végső leáldozása felé. A Sentenciákról tartott előadásokat feltűnően kevesen hallgatják és senki sem számíthat hallgatóságra, ha nem ezt a teológiát vallja, ti. a Szentírását, vagy Augustinusét, vagy más tekintélyes egyházi tudósét.<sup>48</sup>

Luther magáról azt írta, hogy minden erejét latba vetette, hogy saját jócselekedetei révén elnyerje az Isten előtti igazságot. Nyugtalan lelkiismerete okán nem aludt és rettegett a kárhozattól, segítségül hívva Máriát és Szent Kristófot. De minél többet fáradozott, annál inkább bálványimádó lett. Írja: „Krisztust nem láthattam, mert a skolasztikusok arra tanítottak, hogy bűnbocsánatot és üdvösséget egyedül saját jócselekedeteink révén remélhetünk.”<sup>49</sup> A skolasztikusok – állítja, beleöregedtek a tanári munkájukba, de Krisztusból semmit sem értettek, a Bibliát is csak, mint tudományos ismerteket forgatták, nem azért, hogy kellően elmélyüljenek abban. Pedig az igazaknak (igaz hívőknek) hitből kell élnie, mert Isten igazsága az az igazság, melyben az igaz ember Isten ajándékozása folytán él.

Heidegger a teológusoknál található metafizikai előfeltevéseket bírálja, mégis megtartja gondolataik közül a faktikus élet tapasztalatát, melyet széleskörűen fejteget. E szempontból fontos Luther és Ágoston szemlélete is, akiknél a szorongás által tör fel a faktikus egzisztencia. Heidegger nézetében Ágoston, Luther és Kierkegaard is a faktikus élet tapasztalatáról szóló írásaikban tették közzé azt, ami ontikusan meghatározó.

### **Kierkegaard szorongásfogalma**

A 19. században Kierkegaard emeli a szorongásról alkotott gondolkodását teológiai magaslatokra, és ír az ember szűnni nem akaró szorongásáról. Az ember szorongásának képességét életfontosságúnak tartja, és úgy véli, a hit teszi képessé az embert a szorongásra. A kierkegaard-i szorongás az eredendő bűnnel kapcsolatos, a heideggeri szorongás pedig a jelenvalólét faktikusan egzisztáló világban-benne-létével.

Mivel Kierkegaard egész életét átszötte a szorongás (ami számára mind elméleti, mind egzisztenciális kérdés volt), nem volt nehéz azt nemcsak teológiai, hanem filozófiai szintre is emelni. Felismerte, hogy a szorongás a tulajdonképpeni egzisztencia megvalósításának elengedhetetlen feltétele, cselekvésre sarkallhat. Az eredendő bűn – a szorongás kérdésének összekapcsolása a bűn kérdésével – a választás szabadságának lehetőségéből adódik, az embernek bátran akarnia kell azt. A szorongásban leli meg az ember a szabadság lehetőségét, ami az Isten melletti döntés szabadságát jelenti. Ezért lehet megváltó szorongásról beszélni, mert az megszabadítja az embert a helytelen magabiztosságtól, és bátorságot ad számára. Csak az igazán bátor, aki hívő is, hiszen neki van olyan reménysége és bátorsága ahhoz, hogy teljes életre vágyjon.

Gondolkodásában abban is első volt, hogy ontológiai alapokról indulva vizsgálta az Én-t, és különböző létmódokat ismertetett meg olyan fogalmak bevonásával, mint az örökkévalóság, szabadság, szükségszerűség. A szorongás fogalmát több művében is jelentős összefüggésekben vizsgálta, mégpedig az eredendő bűn, a semmi, illetve a

---

<sup>48</sup> Luther levele barátjához, Lang János erfurti házfőnökhöz, 1516. október 26-án. Virág: *Dr. Luther Márton önmagáról, i. m.*, 83–89.

<sup>49</sup> *Uo.*, 31.



kétségbeesés párosításaival együttesen: „A szorongásban a tudás teljes valósága mint a tudatlanság borzalmas semmije tükröződik vissza”<sup>50</sup>. Úgy tárgyalja a szorongás fogalmát, hogy az eredendő bűn fogalmát nemcsak evidenciában tartja, hanem annak részletes vizsgálatába kezd. Rámutat arra, hogy Isten Ádámnak megtiltotta, hogy egyen a jó és a gonosz tudásának fájáról, akiben a tilalom félelmet keltett, hiszen a szabadság lehetőségével találkozott szembe, ami által megjelent a tudás szorongató lehetősége. A tiltást a büntetés ígérete követte, hogy meg fog halni, amit Ádám természetesen még nem értett meg (itt Kierkegaard megemlíti, hogy Ádám a szorongás kétértelműségét érzi), így a szorongás révén az a tiltottal és a büntetéssel kapcsolódott össze. Ennek alapján a szorongást mint az eredendő bűn előfeltevését jellemzi Kierkegaard, és ily módon tárgyalja a bűnbeesést, majd vizsgálja annak következményét. A bűnbeesés következménye – véleménye szerint kettős: az egyik, hogy maga a bűn megjelent a világban, a másik pedig, hogy létrejött a nemi eredet (az egyik a másiktól elválaszthatatlan). A bűn megjelenését logikailag nem lehet megmagyarázni, tudományosan sem érdemes, a bűnt minden ember magától megérti – állítja.

A szorongás témájához kapcsolódóan három, *A halálos betegség*, a *Félelem és reszketés*, illetve *A szorongás fogalma* című írásait emelném ki, amelyben a szorongás fogalmának alapjai rejlenek. Az első bűn révén jelent meg a bűn a világon, azaz Ádám első bűne által jöhetett létre, „[...]ahogy Ádám a bűn [Skuld, Schuld] révén elvesztette az ártatlanságát, ugyanúgy elveszti mindenki más is”<sup>51</sup>. Ádám bűnét, hogy evett a tudás fájáról, épp az a tilalom konstituálta, amely szerint nem tehette volna meg, a *kísértés*. Az ártatlanságtól a bűnbeesésig Ádám a kísértés által jutott el, amit a vágy szült. Ha a bűnbeesés innen származtatható, akkor a vágyat pont a tilalom gerjesztette, s ezáltal a bűn fogalma is másképp értendő, hiszen a vétkezés előtti állapot fennállásakor a vágy tapasztalata volt érvényben. Az ártatlanság állapotában Kierkegaard véleménye szerint béke honol, és a semmi tapasztalata érezhető, ami szorongást szül. Úgy véli, minél kevesebb a szellem, a tudás, annál kevésbé tapasztalható a szorongás. A szorongás fogalmát két részre osztja, az objektív és a szubjektív szorongásra. A szubjektív szorongás Ádám ártatlanságában lévő szorongás, az objektív pedig az emberiség bűnösségének visszatükröződése. A bűn megjelenése tehát az egész teremtett világra érvényes, egyrészt az emberekben létező szubjektív, másrészt a természetben lévő objektív szorongást öleli fel. A Kierkegaard által leírt szorongásfogalom többféle nézőpontból vizsgálható. Az biztos, hogy a szorongás, a bűn és a Szellem fogalmak egymástól elválaszthatatlanok a kierkegaardi szorongás-konceptióban.

A keresztény tanítás szerint Ádám és Éva ártatlan emberek voltak, amíg az az állapot meg nem változott, azaz bekövetkezett a bűnbeesés, ami Ádám szabad döntésén alapult. Kierkegaard szerint az, hogy Ádám így veszítette el ártatlanságát, az azt eredményezi, hogy minden ember ugyanígy, azaz önmaga által válhat bűnössé.<sup>52</sup> További lényeges kérdés merül fel: Ha minden ember bűne ebből az eredendő bűnből származik, akkor Ádám bűne vajon honnan származik?

---

<sup>50</sup> Kierkegaard, Soren: *A szorongás fogalma*, ford. Rác Péter, Bp., Göncöl, 1993, 54.

<sup>51</sup> *Uo.*, 45.

<sup>52</sup> *Uo.*, 64–65.

Kierkegaard szerint a bűnbeesés előtt minden ember ártatlan, s ebben az állapotban békesség van. S mivel nincs Semmi, ez szorongást szül, megjelenik a tárgy nélküli szorongató semmi. Ebből a gondolatból születik meg az ember *Én*-je, Szellem-e, akit a szorongás hajtóereje a semmiből kovácsol elő, s egy lenni-tudás lehetősége bontakozik ki. Ezt a Szellemet még a bűnbeesés előtt az ember nélkülözi, s így önmagát nem is tudja megvalósítani. Tehát Kierkegaard arra mutat rá, hogy a szorongás nem csak a Szellem eszmélésének hajtóereje, hanem az eredendő bűn előfeltétele. Hiszen ahogy a Szellem magára talál, már bűnbe is esik.

Kierkegaard *A szorongás fogalma* című írásában további szorongásról szóló meghatározás válik jelentőssé. A szorongást a szabadság szédületeként jellemzi, mintha az egy tátongó szakadék felett jelenne meg, s a lehetőségek legmélyén a végességbe ütközik, ahol a szabadság szertefoszlik. Ehhez a történéshöz kapcsolja a bűnt, hiszen ebből az összeomlásából felálló ember már bűnősként jelenik meg. Itt történik meg a kierkegaardí egzisztenciális bűnfelfogás bevezetése, alapokra helyezve azt a tényt, hogy a létezés már eleve involváltan hordozza magával a bűnt. „A szorongásban a lehetőség önző végtelensége rejlik, amely nem kísért meg a választás lehetőségével, hanem kéjes rémisztgetésével bénító félelmet kelt.”<sup>53</sup> Mit is jelent ez tulajdonképpen? A szorongás nemcsak lenyűgöző erő, hanem a lehető legönzőbb dolog, a szabadság szédülete. Hiszen a szakadékba pillantva, a tátongó mélység látványától szédülni kezd az ember. Miért szédül? – teszi fel a kérdést Kierkegaard. Ugyanis ha nem néz le az ember (ami az ártatlanság állapotával azonos), akkor nem szédül. Ahogy lenéz, megtapasztalja saját végességét, önnön lehetőségeinek mélyére tekintve a szabadság összeomlik. Ez az a pillanat, amikor minden megváltozik „[...]a szabadság ismét fölegyenesedik, immár bűnősként szembesül önmagával...[a]hol a szabadság veszt el a tudatát”<sup>54</sup>, így a bűnbeesés mindig öntudatlan állapotban történik meg. Miután az egyénben tudatosul a bűn, a szorongást képző Semmi valami lesz –, Szellem megszületése – ráébred önnön halálára. Halálfélelme lesz az embernek, és a szorongás ugyanúgy megmarad, ugyanis az az ember ontológiai adottsága. Kierkegaard továbbá rámutat arra, hogy Ádám a bűnbeesés után már többmindent szorong, felelősséget kell vállalnia, sőt még a választás szabadságának lehetősége is szorongással tölti el. Azt állítja, hogy a szorongásnak a múlttal, a jellel és a jövővel egyaránt kapcsolata van, a pillanattal pedig különösen, amit az időbeliség és az örökkévalóság metszéspontjának tekint. Olyan fogalmak bevezetésére kerül sor az emberi létezéssel kapcsolatosan, mint: végesség, örökkévalóság, szabadság, szükségszerűség; kiemelten kezelve az *Én* szintézisreteremtő funkcióját.

Kierkegaard valóban belelátott a pillanat egzisztens fenomenjébe, de a vulgáris időfelfogástól nem volt képes elszakadni. A pillanatot ugyanis a most és az örökkévalóság segítségével értelmezte, az idő számára a most-ban rejlett. Heideggernél az eredendő időiség a tulajdonképpeni jövőből jön létre, mégpedig úgy, hogy ami már eddig is jövőbeli volt, mindenekelőtt a jelent ébreszti fel. S nála a pillanat a tulajdonképpeni jelent alkotja, amit eksztázisként<sup>55</sup> definiál. A pillanat fenomenjét Heideggernél alapvetően nem lehet a most-ból megvilágítani. „A pillanat nem egy »most-pont«, amit csak megállapítottunk, hanem a jelenvalólét pillantása a

---

<sup>53</sup> Uo., 73.

<sup>54</sup> Uo.

<sup>55</sup> A jövő, a voltság és a jelen jellemzett fenomenjeit az időiség eksztázisainak nevezi Heidegger. Heidegger: *Lét és idő, i. m.*, 541.

már megismert tekintet három irányában, a jelenben, jövőben és múltban. A pillanat sajátos pillantás, melyet a cselekvésre való elhatározottság pillantásának nevezünk, cselekvésre abban a mindenkori helyzetben, melyben a jelenvaló lét található.”<sup>56</sup> Kierkegaardnál pedig a jelen, az örökkévalóság pillanata által válik azonban lényegessé.

### Heidegger bűn-értelmezése

Heidegger szerint a bűn hasonlóan a lelkiismerethez a *gond* fenoménjében van lehorgonyozva, s nem kéznélévő jellegű esemény. Úgy véli, bűnt elkövetni annyit jelent – *mindennapi belátás szerint* –, hogy a jelenvaló lét valamivel adós mások felé. A bűn fogalmának vizsgálata a fentiek tükrében tehát az a hely, ahol a jelenvaló lét másokkal való együttélésének problémái felmerülhetnek. Ekképpen a jelenvaló lét azért bűnös, mert nem tett eleget a másokkal való együttélés követelményeinek. A bűnös-létnek van további jelentése is, mégpedig az, hogy: „oka vagyok valaminek”, „alkalmat adtam valamire”, tartozhat a jelenvaló lét másoknak anélkül, hogy ő maga lenne az oka. A bűnös-létnek ezek a vulgáris jelentései meghatározzák azt a magatartást, melyet Heidegger „bűnt követtünk el”-ként definiál. A vizsgálat lényege viszont az a *bűnfenomén*, ami a jelenvaló lét *bűnös-léte felől* ragadható meg. A *bűnös* formálisan egzisztenciális eszméjét Heidegger a következőképpen határozza meg: „Alap-oka lenni egy olyan létnek, melyet valamilyen Nem határoz meg – azaz valamilyen *semmisség alap-okának lenni*.”<sup>57</sup> A jelenvaló lét a legsajátabb őt meghatározó alap-okát nem Istentől kaphatja (a létanalitikába Heidegger nem hozza be az Isten-hitet), a világtól sem kaphatja, hiszen silánnyá lesz a jelenvaló lét legsajátabb lenni-tudásakor. Akkor honnan kaphatja? „*Mint ez a létező*, melynek kiszolgáltatva csakis mint az a létező egzisztálhat, amelyik ő éppen, *egzisztálva nem más*, mint lenni-tudásának alap-oka.”<sup>58</sup> Feltehetően a konkrét válasz ebben rejlik: a jelenvaló lét maga fekteti le alap-okát, ami a legsajátabb önmaga, amit egzisztálva nem képes elérni, mindig elmarad e lehetősége mögött. A *hátborzongató idegenségben*<sup>59</sup> a jelenvaló lét eredendően önmagával van, s ez a gyökértelenség szembesíti ezt a létezőt semmisségével, ami a legsajátabb lenni-tudásának lehetőségéhez tartozik. Ahogyan a jelenvaló létnek saját létére megy ki a játék, otthontalanságából önmagát (a hanyatló akárkit) saját lenni-tudására szólítja fel. Ez a lelkiismeret visszahívása a jelenvaló lét belevettségébe, hogy megértse a semmis alap-okot, és ebből az akárkiből vissza tudja magát vinni önmagához, s emígy bűnös – állítja Heidegger. Az időterminusból ismert jövő felé tartó előrefutás adja meg a hívás kiindulópontját, s ezáltal lép színre a bűn, mint alap-ok. A térbeliségben pedig az a távolság mutatkozik meg, ahogy az akárki eltávolodott önmagától, ezt az előbbi jövő felé futás mutatta meg. Ezt a távolságot le lehet küzdeni, mégpedig úgy, hogy a bűnösség elfogadása és a

---

<sup>56</sup> Heidegger, Martin: *A metafizika alapfogalmai*, Világ–végesség–magány, ford. Aradi László, Olay Csaba, szerk. Pongrácz Tibor, Bp., Osiris, 2004 203–204.

<sup>57</sup> *Uo.*, 477.

<sup>58</sup> *Uo.*, 478.

<sup>59</sup> A benne-lét ún. megnyugtató magabiztosságot kölcsönöz a jelenvaló lét számára, azaz otthon-léttel kecsegtet addig a pontig, amíg a szorongás el nem szigeteli, és e világ jelentéktelenségét elé nem bocsátja, amitől megborzong. Ez az elszigeteltség a hátborzongató idegenség érzésében tárul fel: a jelenvaló lét elszigetelődik, de mint világban-benne-lét. A benne-lét az otthontalanság egzisztenciális módusába lép. Heidegger: *Lét és idő*, i. m., 344.

lelkiismerettel bírni akarás létrejön. Explicite kimondható, hogy a jelenvalólét cselekvéseinek origója kizárólagosan önmaga (így lehet felelősségteljes). Heideggernél tehát a bűn a hiány által kerül megvilágításra és a semmiség alap-oka rámutat a lelkiismeret hívására, melyben önmagát hívja. A lelkiismeret meghallását annak elfogadása követi – a teljes lelkiismeret-élmény kizárólag a felhívás megértéséből adódik –, illetve annak tudatában levése, hogy nincs tökéletes, makulátlanul tiszta ember.

A bűn heideggeri értelemben létfogalommal vált, ami a lelkiismereti kérdés újraértelmezését vonta maga után. *A Lét és időben* Heidegger szem előtt tartotta, hogy a bűnösség és felelősség között ontológiailag megalapozott kapcsolatot létesítsen. A bűnös-lét, ha vállalja a jelenvalólét, akkor a lelkiismeretesség és felelősség oly módozatait alakítja ki, melyek nem szorulnak megbánásra, büntudatra. A bűnös-lét hozzátartozik a jelenvalólét alapjellegéhez, amit el kell fogadni ahhoz, hogy utána tovább lehessen lépni a legsajátabb-lenni-tudás felé. A bűn tehát a *gond*-struktúra egészéből értelmezendő, azaz a szorongásban feltárult *hátborzongató idegenség* és a Semmi az idő dimenzióját megnyitva megmutatja a halál fenomenjét, mely a lelkiismeret hívására a jelenvalólétet legsajátabb lenni-tudására szólítja fel.

A jelenvalólét *nyitottságából* következően felelősséggel tartozik. Mivel a *nyitott*-lét azt is jelenti többek közt, hogy megért, elfogad, az ilyen értelemben vett *nyitottság* a bűnös-lét felelősségét követeli. A lelkiismeret hívása a jelenvalólét teljes egészére terjed ki, s a benne rejlő lehetőségekre, melyekből csak keveset tud megvalósítani, így a többi tekintetében bűnös marad. Amíg nem tapasztalható a szorongás világa, amíg nem válik érthetővé az otthontalanság csendes és egyben hátborzongató hívása, addig a felelősség elkerülése áll fönn. A szorongás sok mindent világossá tesz: a választás és a felelősség komolyságát, az elmúlás valóságát, az otthontalanság és a Semmi nyugodtságát, az akaratot mely által a jelenvalólét megérthet, választhat, és önmagává válhat.

## Irodalom

- Augustinus (2007). *Szent Ágoston vallomásai*. Apostoli Szentszék, Budapest.
- Busku, Sz. (2022). *A szorongás mint önsorsjavító lehetőség*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Fehér, M. I. (1992). *Martin Heidegger, Egy XX. századi gondolkodó életútja*. Göncöl, Budapest.
- Fehér, M. I. (2011). Őskeresztény élettapasztalat és eszkatologikus idő: Martin Heidegger korai vallásfenomenológiai előadásai. *Filozófiai Szemle*, 55(4), 9-35.
- Ferge, G. (1995). *Melléklet – Martin Heidegger, Költemények a gondolkodás tapasztalatából*. Societas Philosophia Classica, Budapest.
- Heidegger, M. (1989). *Lét és idő*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Heidegger, M. (1995). *Phänomenologie des religiösen Lebens*. Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main.

- Heidegger, M. (1996-97). *Fenomenológiai Aristotelés–Interpretációk (A Hermeneutikai szituáció jelzésére)*. Societas Philosophia Classica, Szeged-Budapest.
- Heidegger, M. (2004). *A metafizika alapfogalmai, Világ–végesség–magány*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Joós, E. (1991). *Isten és lét, Körséta Heidegger, Kierkegaard, Nietzsche és más filozófusok társaságában*. PallWest Kft, Budapest.
- Kierkegaard, S. (1993). *A szorongás fogalma*. Göncöl, Budapest.
- Luther, M. (1904). *D. Luther Márton művei, A reformáció négy százados fordulójának örömnepére és emlékezetére*. Wigand, Pozsony.
- Luther, M. (1983). *Luther Márton négy hitvallása, A keresztyén ember szabadságáról, A kis káté, A nagy káté, a Keresztyén hit főtételei*. A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest.
- Pöggeler, O. (1963). *Der Denkweg Martin Heideggers*. Neske, Tübingen.
- Rahner, K. (1980). Vorgrimler, Herbert: *Teológiai Kiszótár*. Apostoli Szentszék, Budapest.
- Szent István Társulat (1957). *Újszövetségi Szentírás II., Szent Pál Apostol levelei, Katolikus levelek, Jelenések könyve*. Szent István Társulat, Budapest.
- Virág, J. (1988). *Dr. Luther Márton önmagáról*. Ordass Lajos Baráti Kör, Budapest.

**Internetes forrás:**

- <http://adventista.hu/bibliatanulmanyok/2005-4/20051110.php>
- <http://magyarartologia.hu/index.php/efezusi-level-gorog-magyar>
- <http://szentiras.hu/UF/2Kor7>
- <http://szentiras.hu/SZIT/1Kor9>
- <http://szentiras.hu/UF/R%C3%B3m>

Arató Réka

**A MORÁL KÉRDÉSE SCHILLER SZÍNHÁZÁBAN**

A morál és a színház kapcsolata újra meg újra felmerül a kortárs diszkusziókban. Az egyik legjelentősebb drámaíró, Friedrich Schiller programjának középpontjában állt e viszony megjelenítése, mely maga számára is kérdés és feladat volt. 18. században a színház erkölcsnemesítő hatásának megítélésével kapcsolatban különböző nézetek, nemegyszer viták alakultak ki a kor nagy gondolkodói között. Ebben a diskurzusban markáns álláspontot képviselt Friedrich Schiller is, különösen *A színház mint morális intézmény* című művészetfilozófiai írásában kifejtett véleményével.

A színház erkölcsöket javító szerepéről a mannheimi Választófejedelmi Német Társaság 1784. június 26-i nyilvános ülésén tartott előadásán beszélt először. Az elhangzott beszéd (*Was kann eine gute stehende Schaubühne eigentlich wirken?*) 1785. márciusában a Schiller által szerkesztett *Rheinische Thalia* című folyóiratban nyomtatásban is megjelent. Az írást 1802-ben ismét publikálták, rövidített formában, *A színház mint morális intézmény* címmel (*Die Schaubühne als eine moralische Anstalt betrachtet*).<sup>1</sup>

Mielőtt azonban rátérnék a tanulmány részleteire, érdemes megvizsgálni az előzményeket és azokat a hatásokat, amelyek alakították Schiller gondolkodását.

**A kortársak hatása**

Schillerre - kortársai közül - hatással lehetett Lessing, aki a *Hamburgi dramaturgiában* foglalkozik a tragédia erkölcsökre gyakorolt hatásával, és azzal, hogy mit „vihatunk magunkkal” a színházi előadás befejezését követően a mindennapjainkba. Lessing az arisztotelészi katarzisélméletből indul ki, és egyúttal pontosítja a korábbi értelmezéseket. Szerinte sokan rosszul értették és fordították le Arisztotelész téziséit, mely szerint a tragédiának *részvétet* és *rémületet* kell keltenie. Véleménye szerint az ókori filozófus sokkal inkább *részvétről* és *félelemről* beszélt, hiszen „a tragédia célja nem lehet egyszerűen az, hogy megrémíessen a tragikus hőst érő baj bemutatásával. Ez ugyanis még nem tenné lehetővé a hőssel való résztvevő azonosulást, a sorsában való osztozást.”<sup>2</sup> Itt olyan félelemről van szó, amelynek eredője, hogy azok a szerencsétlenségek, amelyek a színpadon álló hőst fenyegetik - hasonlatosságunk folytán – akár velünk, nézőkkel is megtörténhetnek. Habár a *részvét* szó eleve magában foglalja a *félelem* fogalmát is, Lessing szerint Arisztotelész nem véletlenül hangsúlyozza külön ez utóbbit is. Szerinte ennek az az oka, hogy azon túl, hogy meg akart bennünket tanítani arra, hogy „milyen szenvedélyeket idézhet és idézzen elő a tragédia”<sup>3</sup>, fel akarta hívni figyelmünket arra is, hogy mely indulatok

<sup>1</sup> Friedrich Schiller: Művészet- és történelemfilozófiai írások, ford.: Papp Zoltán, Mesterházi Miklós, Atlantisz 2005. (479. old.)

<sup>2</sup> Papp Zoltán, Szécsényi Endre: Az esztétika születése, Viták a színházról, [http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/index93fi.html?option=com\\_tanelem&id\\_tanelem=885&tip=0](http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/index93fi.html?option=com_tanelem&id_tanelem=885&tip=0)

<sup>3</sup> Ld: Gotthold Ephraim Lessing: Laokoón; Hamburgi dramaturgia – Hamburgi dramaturgia, Hetvenhetedik szám, ford.: Vajda György Mihály (Laokoón), Tímár Ilona (Hamburgi dramaturgia), Fekete Sas Kiadó, Budapest, 1999. (237. old.)

azok, amelyeket meg kell tisztítani a tragédiával felizzított szenvedélyek által, és itt főként „a félelemre kellett gondolnia”. Hiszen a *részvét* indulata sem a színházban, sem azon kívül nem képzelhető el a félelem nélkül, amelyet önmagunkért érzünk. „Mihelyt a tragédiának vége van, megszűnik a részvétünk, és az átélt megindulásból csak az a valószínű félelem marad meg, amelyet a részvéttel kísért baj önmagunkra nézve mutat. Ezt magunkkal visszük; és ahogyan a félelem, mint a részvét eleme, segít megtisztítani a részvétet, éppúgy segíti mármost, mint tovább tartó szenvedély, megtisztítani önmagát.”<sup>4</sup> Ez a *megtisztulás* pedig a *szenvedélyek erényes készségekké* való átalakulása; ehhez azonban szükséges az, hogy a tragédia képes legyen a részvét és a félelem végleteitől megtisztítani a nézőket.

Lessinggel ellentétben Rousseau teljesen más álláspontot képvisel a színház megítélésével kapcsolatban. *Levél D’Alembert-hez* című írásában egyértelműen kifejti, hogy egyáltalán nem hisz a színház erkölcsöket pozitívan befolyásoló szerepében.<sup>5</sup> Elveti az arisztotelészi szabályt, mely szerint a *szenvedélyek felszítása megtisztulásukat* eredményezi; és azzal a felfogással sem ért egyet, miszerint a tragédia célja, hogy „a bennünk felébresztett érzések ellentétei legyenek azoknak az érzéseknek, amelyekkel hőseit felruházza.”<sup>6</sup> Rousseau önvizsgálatra készlet és felteszi a kérdést, hogy a nyugtalanság és felindulás érzése - ami az előadás után megmarad – vajon annak a jele-e, hogy közelebb kerültünk szenvedélyeink mérsékléséhez és megfékezéséhez? A válasza egyértelműen: nem. Azzal érvel, hogy a szenvedélyek mind rokonok, és „amikor az egyik szenvedélyt a másik szenvedéllyel akarjuk leküzdeni, csak még fogékonyabbá tesszük a szívét valamennyi iránt.”<sup>7</sup> Így bármely szenvedély felszítása a többi felerősödését eredményezi.

Rousseau határozottan leszögezi, hogy „csak egyvalami tisztíthatja meg a szenvedélyeket: az ész; s (...) az ész semmiféle hatást nem tesz a színházban.”<sup>8</sup>

A színház kedvező hatása még akkor is „elenyésző” lenne, ha annyira tökéletesen művelik, amennyire csak lehet, és még a közönség is a legnagyobb jóindulattal van iránta; ugyanis a színház „súlyát”, befolyását nem lehet növelni. Rousseau szerint csupán három eszközzel lehet a nép erkölcsére hatni; a törvények erejével, a közvélemény hatalmával és az örömök csábításával. De a törvénynek, szerinte nincs

---

<sup>4</sup> Uo. 237.

„Sobald die Tragödie aus ist, höret unser Mitleid auf, und nichts bleibt von allen den empfundenen Regungen in uns zurück als die wahrscheinliche Furcht, die uns das bemitleidete Übel für uns selbst schöpfen lassen. Diese nehmen wir mit; und so wie sie (als Ingredienz des Mitleids) das Mitleid reinigen helfen, so hilft sie nun auch (als eine vor sich fortdauernde Leidenschaft) sich selbst reinigen.” Lessings Werke in Fünf Bänden (Vierter Band) - Hamburgische Dramaturgie, Aufbau-Verlag, Berlin und Weimar, 1975 (376. old.)

<sup>5</sup> Az eredeti előadásban Schiller utal is Rousseau elutasító álláspontjára: „A legerősebb támadás onnan érte e művészetet, ahonnan nem lehetett rá számítani.” F. Schiller: A színház mint morális intézmény, Művészet- és történelemfilozófiai írások, id. mű 11.

„Der härteste Angriff, den sie erleiden mußte, geschah von einer Seite, wo er nicht zu erwarten war.” Friedrich Schiller: Was kann eine gute stehende Schaubühne eigentlich wirken? - Sämtliche Werke, Band V., Erzählungen, Theoretische Schriften; Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH & Co. KG, München, 2004., (820. old.)

<sup>6</sup> Jean-Jacques Rousseau: Értekezések és filozófiai levelek – Levél D’Alembert-nek ford.: Kis János, Magyar Helikon, Budapest, 1978. (337. old.)

<sup>7</sup> J-J. Rousseau id. mű 338.

<sup>8</sup> Uo. 338.

helye a színházban, mert - a legcsekélyebb kényszer hatására - szórakozásból büntetéssé válik. A közvélemény nem függ a színháztól, sokkal inkább fordítva, a színház a közönségtől „kapja a maga törvényeit”. Az örömök hatását pedig a minél gyakoribb színházlátogatással lehet fokozni.

A színház egyéb hatásait vizsgálva, kritikát fogalmaz meg azokkal a véleményekkel szemben is, amelyek szerint a színház „megszeretteti az erényt és gyűlöletessé teszi a bűnt.”<sup>9</sup> Nem hiszi, hogy ezek az érzések gyengébbek ott, ahol nincs színház. A színház csak azért tesz csodát, „mert azt teszi, amit a természet és az ész már végrehajtott előtte.”<sup>10</sup>

Rousseau írását azzal zárja, hogy elképzelhető ugyan olyan színmű, amely erkölcsileg kedvező hatással van a közönségre, de ez csak addig tart, amíg az eseményeknek csupán szemlélői vagyunk, hiszen „az emberi szív minden dologban helyesen érez, ami nem tartozik személyesen rá.”<sup>11</sup> Amikor azonban már az érdekek is megjelennek - a színház világán túl, visszatérve a valódi életbe -, „csakhamar hamisan kezdünk érzeni.”<sup>12</sup> Így tehát a színház hatása az előadás befejezésével szertefoszlik.

## Előzmények

Schiller 1782-ben írt, *Über das gegenwärtige teutsche Theater* című írásában a színház erkölcsökre gyakorolt hatásáról még egyáltalán nincs meggyőződve. Korának német színházáról írt művében arra a következtetésre jut, hogy „amíg a közönség nincs kiművelve a színpada számára, a színpad aligha művelheti ki közönségét.”<sup>13</sup>

„A közönség ugyanis, vette észre Schiller éles szemmel, titokban élvezi azt, amin pedig fel kellene háborodnia.”<sup>14</sup> A közönség soraiban a kék, a mámor iránti vágy legyőzi az erényt. Az erényes szerepeket játszó érzéki színésznőkkel kapcsolatban Schiller felteszi a kérdést, hogy vajon a színésznőnek nem kellene-e filozofikusabban gondolkodnia? Arra a következtetésre jut, hogy amíg a „bujaság áldozatait a bujaság leányai játsszák”; addig a nyomorúság, a félelem és a rémület jelenetei inkább arra szolgálnak, hogy a színész nő karcsú termetét, szép lábait, kecsességét bemutassák.<sup>15</sup>

---

<sup>9</sup> Uo. 339.

<sup>10</sup> Uo. 339.

<sup>11</sup> Uo. 340-341.

<sup>12</sup> Uo. 341.

<sup>13</sup> „Bevor das Publikum für seine Bühne gebildet ist, dürfte wohl schwerlich die Bühne ihr Publikum bilden.” F. Schiller: *Über das gegenwärtige teutsche Theater - Sämtliche Werke Band V.* id. mű 813.

<sup>14</sup> Rüdiger Safranski: *Friedrich Schiller avagy a német idealizmus felfedezése.* Ford. Györffy Miklós, Európa, Budapest, 2007. (193. old.)

Az „Über die tragische Kunst” (1792) című tanulmányában később Schiller így fogalmaz: „...a tapasztalás bizonyítja, hogy a kellemetlen indulat nagyobb ingert gyakorol reánk és tehát az indulat okozta gyönyör saját tartalmával éppen megfordított viszonyban áll. Általános jelenség az emberi természetben, hogy a szomorú, a félelmetes, sőt a borzasztó is ellenálthatatlan varázserővel vonzanak; hogy a nyomor és iszonyat tünetei egyenlő erővel taszítanak és vonzanak ismét bennünket.” (forrás: Schiller kisebb prózai irataiból, A tragikái művészetéről, ford. Zollner Béla, Budapest, Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Franklin Társulat 1887., 80. old.)

<sup>15</sup> Ld. F. Schiller: *Sämtliche Werke Band V.* id. mű 813.

„Solang die Schlachtopfer der Wollust durch die Töchter der Wollust gespielt werden, solange die Szenen des Jammers, der Furcht und des Schreckens mehr dazu dienen, den schlanken Wuchs, die netten Füße, die Grazienwendungen der Spielerin zu Markte zu tragen...”



Amíg a színdarab sokkal inkább egyfajta *időtöltés*, mint *iskola*, addig a színdarab írók „le fognak mondani arról a hazafias hiúságról, hogy a nép tanítói legyenek.”<sup>16</sup> Ehhez kapcsolódóan a költő feladatát is elemzi ebben az írásában Schiller. Véleménye szerint a dráma két divatirányzata az a két véglet, „amelyek között az igazság és a természet” mozog.<sup>17</sup> „Párizsban kedvelik az emberek a sima, kecses babákat, amelyekről a művészet lecsiszolt minden merész természetességet. Az érzést milligrammban mérik, és a szellem táplálékát diétásra szeletelik, hogy kíméljék egy márki karcsú feleségének érzékeny gyomrát; mi németek, akárcsak az erős szívű britek, merészebb adagokat engedünk meg magunknak, hőseink egy régi tapétára festett, durva és gigantikus, távolságtartó Góliáthoz hasonlítanak.”<sup>18</sup> Schiller úgy véli, mindkét stílusra szükség van „a természet jó másolatához” („zu einer guten Kopie der Natur”); és ennek megvalósulásához a nemes bátorság és a szégyenlős félszükség is hozzátartozik.

David Hill szerint „a drámaíró átalakítja a valóságot, amikor drámát alkot, de Schiller ragaszkodik ahhoz, hogy a dráma által kínált korlátozottabb perspektíva ne torzítsa el az elemek közötti kapcsolatot, amely a tágabb, valós világban létezik.”<sup>19</sup> Schiller egy fenséges palota előtt álló hangyához hasonlítja a – *világegyetem előtt álló* – közönséget. A rovarokhoz hasonlóan a nézők is az épületnek csak egy részét, egyik szárnyát látják; látásmódunk korlátozottsága miatt nem tudjuk befogadni az egész, teljes felépítményt. „...rovárszemünk elidőzik ezen a szárnyon, és talán rosszul elhelyezettnek találja ezeket az oszlopokat, ezeket a szobrokat; egy jobb lény szeme a szemközi szárnyat is befogja, és észreveszi ott azokat a szobrokat és oszlopokat, amelyek szimmetrikusan helyezkednek el itteni társaikkal. A költő azonban hangyaszemeknek fest, és a másik felét is kicsinyítve hozza látókörünkbe; a rész szimmetriájából az egész szimmetriájára készít fel bennünket, és hagyja, hogy az utóbbit az előbbiben csodáljuk.”<sup>20</sup> Tehát a szerző feladata, hogy ábrázolásmódjával kompenzáljon, és megláttassa velünk a nagyobb struktúra arányosságát.

A költő vétnen is lehet, ha a dráma nem éri el célját, hiszen az előadás sikere nagyban múlik az előadókon is. A képzelet teremtményeit megtestesítő színész előtt két jelentős kihívás áll; egyrészt el kell felednie önmagát és a figyelő tömeget, hogy beleélje magát a szerepébe; másrészt reflektálnia kell a jelenlévő nézők izlésére és elvárásaira.

---

<sup>16</sup> „Solang mögen immer unsere Theaterschriftsteller der patriotischen Eitelkeit entsagen, Lehrer des Volkes zu sein.” (uo. 813.)

<sup>17</sup> „Ich bemerke zwei vorzügliche Moden im Drama, die zwei äußersten Enden, zwischen welchen Wahrheiten und Natur inne liegen.” F. Schiller: Sämtliche Werke Band V. id. mű 814.

<sup>18</sup> „Zu Paris liebt man die glatten zierlichen Puppen, von denen die Kunst alle kühne Natur hinweg schliff. Man wägt die Empfindung nach Granen und schneidet die Speisen des Geistes diätetisch vor, den zärtlichen Magen einer schwächtigen Marquise zu schonen; wir Deutsche muten uns, wie die starkherzigen Briten, kühnere Dosen zu, unsere Helden gleichen einem Goliath auf alten Tapeten, grob und gigantisch, für die Entfernung gemalt.” Uo. 814.

<sup>19</sup> Schiller: National Poet – Poet of Nations, A Birmingham Symposium; David Hill: Lenz and Schiller All’s well that ends well, szerk.: Nicholas Martin, Rodopi, Amsterdam - New York, 2006. (110. old.)

„The dramatist transforms reality when creating a drama, but Schiller insists that the more limited perspective then offered by the drama must not distort the relationship between the elements that exists in the larger real world.”

<sup>20</sup> „...unser Insektenblick verweilt auf diesem Flügel und findet vielleicht diese Säulen, diese Statuten übel angebracht; das Auge eines bessern Wesens umfasst auch den gegenüberstehenden Flügel und nimmt dort Statuen und Säulen gewahr, die ihren Kameradinnen hier symmetrisch entsprechen. Aber der Dichter male für Ameisenaugen, und bringe auch die andere Hälfte in unsern Gesichtskreis verkleinert herüber; er bereite uns von der Symmetrie des Teils auf die Symmetrie des Ganzen, und lasse uns letztere in der ersteren bewundern.” F. Schiller: Sämtliche Werke Band V. id. mű. 814-815.

Schiller többször tapasztalta, hogy az előbbi feláldozzák az utóbbiért:<sup>21</sup> „ha a színész zsenialitása nem tudja mindkettőt kielégíteni – még mindig inkább meg akarja sérteni ezt a másik javára.”<sup>22</sup>

A korai tanulmányt olvasva jól látható, hogy Schiller a színház morális, erkölcsöket jobbító hatásáról még egyáltalán nincs megbizonyosodva. Safranski szerint, a szerző azt sugallja, hogy akit „mélyebben megérint a színpadi történet, éppen ezzel adja jelét, hogy már jobb ember, és az erkölcsi javuláshoz egyáltalán nincs szüksége a színházra.”<sup>23</sup> Itt tehát még nem *morális intézményként* beszél Schiller a színházról; az írás inkább egyfajta gyakorlati útmutatóként szolgál szerzők és színészek számára, a színházművészet általános javításának szándékával.

A tanulmány következtetése a színházzal kapcsolatban, hogy elég érdem, ha a néző újra megtalálja saját világát, valaki más sorsában álmódja meg saját sorsát, bátorságát a szenvedés színterein erősíti, és érzéseit a szerencsétlenség helyzeteiben gyakorolja. „A nemes, romlatlan lelkületet éltető meleg éri a színpad felől – a nyersebb tömegben legalább az emberség valamely elhagyatott húrja zeng még kicsit elveszetten.”<sup>24</sup> Ennél többet egyelőre nem is vár a színháztól Schiller.

### A színház mint morális intézmény

Két évvel később, Lessinghez hasonlóan, Schiller is eljut a teátrum morális hatásának felismeréséhez - habár teljesen más indokokkal alátámasztva.<sup>25</sup> *A színház, mint*

---

<sup>21</sup> Két évvel később, 1784 őszén Schiller az általa meghirdetett *Rheinische Thalia* című folyóirat hirdetésében úgy fogalmaz:

„Egy olyan ingadozó művészetben, mint amilyen a drámai és utánzó művészet, ahol a színészek hiúsága a durva tömeg gyalázatos tapsát sokszor olyan éhesen „kebelezi be”, hogy ez könnyen összetéveszthető az igazság hangjával, a kritika nem lehet elég szigorú.” „In einer schwankenden Kunst, wie die dramatische und mimische ist, wo des Schauspielers Eitelkeit den beschimpfenden Beifall des rohen Haufens oft so hungrig verschlingt, so gerne mit der Stimme der Wahrheit verwechselt, kann die Kritik nicht streng genug sein.” (F. Schiller: Ankündigung der Rheinische Thalia - Sämtliche Werke Band V. id. mű. 858.)

Fontosnak tartja tehát, hogy megfelelő recenziók kerüljenek a lapba a színházi előadások kapcsán, hiszen ahogy fogalmaz: „a magasabb szépséget nem lehet alacsony önérdék alá vonni” („...höhere Schönheit kann hier unmöglich niedrigerem Eigennutz unterliegen.”). (uo.)

<sup>22</sup> „...wenn das Genie des Akteurs nicht beides ausreichen kann – möchte er immerhin gegen dieses zum Vorteil jenes verstoßen.” F. Schiller: Über das gegenwärtige deutsche Theater - Sämtliche Werke Band V. id. mű. 815.

<sup>23</sup> R. Safranski id. mű 193.

<sup>24</sup> „Ein edles unverfälschtes Gemüt fängt neue belebende Wärme vor dem Schauplatz – beim roheren Haufen summt doch zum mindesten eine verlassene Saite der Menschheit verloren noch nach.” F. Schiller: Sämtliche Werke Band V. id. mű. 818.; fordítás: Györfly Miklós (R. Safranski id. mű 193.)

<sup>25</sup> Érdemes megjegyeznünk, hogy az előadás elhangzása idején (1784) Schiller valószínűleg még nem ismerte Arisztotelész Poétikáját. Erre 1797. tavaszán Goethe-vel folytatott levelezéséből következtethetünk. Goethe azt írja Schillernek, hogy „Arisztotelész Poétikáját újra a legnagyobb gyönyörrel olvastam végig...” („Ich habe die Dichtkunst des Aristoteles wieder mit dem größten Vergnügen durchgelesen.”) Schiller válaszában úgy fogalmaz: „Nagyon elégedett vagyok Arisztotelésszel (...) Mégis nagyon örülök, hogy nem előbb olvastam: nagy élvezettől fosztottam volna meg magam, és minden előnytől, melyben most részesít. Ha haszonnal akarjuk olvasni, akkor az alapfogalmakkal már tökéletesen tisztában kell lennünk.” („Ich bin mit dem Aristoteles sehr zufrieden (...) Indessen bin ich sehr froh, daß ich ihn nicht früher gelesen: ich hätte mich um ein großes Vergnügen und um alle Vortheile gebracht, die er mir jetzt leistet. Man muß über die Grundbegriffe schon recht klar sein, wenn man ihn mit Nutzen lesen will...”)

forrás: Goethe és Schiller levelezése ford.: Berczik Árpád, Raáb György, Gondolat Kiadó, Budapest 1963. (200-201. old.) <https://www.friedrich-schiller-archiv.de/briefwechsel-von-schiller-und-goethe/1797/304-an-schiller-28-april-1797/>

*morális intézmény* című tanulmány – a korábbi, *Über das gegenwärtige teutsche Theater* című íráshoz képest – már egyértelmű kiállítás a színház erkölcsnemesítő hatása mellett.<sup>26</sup> Rousseau-val ellentétben, Schiller hiszi, hogy a színház morális hatása hosszútávú, amely a függöny legördülte után is befolyásolja a nézőt.

„A színház hármas intézmény – írja Schiller -: egyfelől morális intézmény, másfelől a <gyakorlati bölcsességet> terjesztő közösségi, és végül esztétikai intézmény.” Hermann Zoltán szerint „Schillernél pontosabb megfogalmazása ennek a hármas szerepnek ma sincs: ez lényegében <a színház társadalmi szerződése>.”<sup>27</sup>

Schiller a 18. század végén megírja a színház melletti védőbeszédét, amelyben „még egyszer csokorba köti a színházpártiak érveit, akikhez többek között Lessing (Hamburgi dramaturgia, 1767/68), Sulzer (Philosophische Betrachtungen über die Nützlichkeith der dramatischen Dichtkunst, 1760) és Mercier (Du Théâtre ou Nouvel Essai sur l'Art Dramatique, 1773, német fordítás: Heinrich Leopold Wagner 1776) tartozott...”<sup>28</sup>

A tanulmány első változatának bevezetőjében Schiller – a színház hatásával kapcsolatban – úgy fogalmaz: „Aki tehát ellentmondásmentesen be tudja bizonyítani, hogy a színház művelőleg hat az emberekre és a népre, az az állam legelső intézményével azonos rangot jelöl ki a számára.”<sup>29</sup> Kitűzi tehát azt a magasztos célt, amelyet érvelésével el szeretne érni. Nincs könnyű dolga, hiszen – Schiller szerint – a drámai művészet az egyik legmegosztóbb művészeti ág, amely hol „istenítés”, hol „elátkozás” tárgya; „a túlzás miatt pedig elveszett az igazság”<sup>30</sup>.

Johann Georg Sulzerre hivatkozik, amikor a színház létrejöttének forrásaként az *új és rendkívüli* iránti ellenállhatatlan vágyat jelöli meg, és azt a kívánságot, hogy „szenvedélyes állapotban érezzük magunkat”.<sup>31</sup>

---

<sup>26</sup> Amikor a Német Választófejedelmi Társaság előtti beszéde elhangzik, Schiller a mannheimi színház szerzőjeként dolgozik, de további szerződtetése még kétséges. A társaság titkári pozíciójának elnyerése is foglalkoztatja; ez is közrejátszhatott abban, hogy ebben a tanulmányában a színház erkölcsi hatása és felvilágosításban játszott szerepe ilyen erőteljes hangsúlyt kap. Ahogy Safranski fogalmaz: „ekkora pátozzsal és határozottsággal addig még soha senki sem bizonygatta a színpad társadalompolitikai és morális hasznát.” (Ld.: R. Safranski id. mű 192.)

<sup>27</sup> idézetek: Hermann Zoltán: *Néző, A színház mint morális intézmény*, L'Harmattan, 2015. (12. old.)

<sup>28</sup> Matthias Luserke-Jaqui (Hrsg.) *Schiller Handbuch Leben-Werk-Wirkung*, Verlag J. B. Metzler, Stuttgart, Weimar, 2005. (345. old.)

„Schiller bündelt noch einmal die Argumente der Theaterbefürworter, zu denen u.a Lessing (Hamburgische Dramaturgie, 1767/68), Sulzer (Philosophische Betrachtungen über die Nützlichkeith der dramatischen Dicht- kunst, 1760) und Mercier (Du Théâtre ou Nouvel Essai sur l'Art Dramatique, 1773, übersetzt V. Heinrich Leopold Wagner 1776) gehören...”

<sup>29</sup> F. Schiller: *A színház mint morális intézmény, Művészet- és történelemfilozófiai írások id. mű 10.*

„Wer also Wer also unwidersprechlich beweisen kann, daß die Schaubühne Menschen- und Volksbildung wirkte, hat ihren Rang neben den ersten Anstalten des Staats entschieden.” F. Schiller: *Was kann eine gute stehende Schaubühne eigentlich wirken? - Sämtliche Werke Band V. id. mű 819.*

<sup>30</sup> Uo. 11.

„...die Wahrheit ging verloren durch Übertreibung” (uo. 820.)

<sup>31</sup> „Verlangen, sich in einem leidenschaftlichen Zustande zu fühlen...” (uo. 821.)

Sulzer: *Allgemeine Theorie der schönen Künste (Schauspiel) művére hivatkozik itt.* (Ld: M. Luserke-Jaqui id. mű 351.)

Az emberi természet nem tud hosszú időn keresztül sem az állati állapotban maradni, sem pedig „az értelem finomabb munkáit folytatni”<sup>32</sup>; a két véglet közötti egyensúlyi állapotot óhajtja. A színház alkalmas arra, hogy összekösse „az értelem és a szív kiművelését (...) a legnemesebb szórakozással”<sup>33</sup>, mindezt úgy, hogy nem feszíti túl a lélek valamennyi erejét.

A színház és a vallás kapcsolatát elemezve Schiller felteszi a kérdést, hogy vajon a vallás lehet-e az a terület, amely „az ember egész művelődését kiteljesíti?” Megállapítja, hogy a vallás az érzékiség révén hat leginkább, és ha megfosztjuk a szemléleti eszközeitől, képeitől, ábrázolásaitól, a vallás elveszíti erejét. Azonban a törvények és a vallás megerősödnek azáltal, ha „szövetségre lépnek a színházzal, ahol szemlélet van és eleven jelenvalóság”.<sup>34</sup> A színház egyik legnagyobb előnye és hatásának titka tehát ez az eleven jelenvalóság (*lebendige Gegenwart*). A színházban megfoghatóan, „ezernyi képben” tárul a néző elé a bűn, a balgaság, az erény vagy a bölcsesség; lehullanak az emberi maszkok és lépésről lépésre megoldódnak a rejtélyek.

Schiller hisz abban, hogy „a színház bíraskodása ott kezdődik, ahol a világi törvények hatálya véget ér.”<sup>35</sup> Az értekezés egyik legmarkánsabb gondolatához hasonló véleményt fogalmazott meg Lessing is a Hamburgi dramaturgiában, amikor a törvények kiegészítésének nevezi a színházat („Supplement der Gesetze”).<sup>36</sup> Valószínűleg Schillerre hatással volt Louis-Sébastien Mercier: *Du théâtre ou Nouvel Essai sur l'art dramatique* (1773) című írása is, amelynek 1776-ban jelent meg német fordítása.<sup>37</sup> Mercier úgy fogalmazott: „színház a legfelsőbb bíróság, amely elé a haza ellenségét idézik és nyilvános megszégyenítésnek teszik ki.”<sup>38</sup> Schiller szerint, ha az igazságszolgáltatás képtelen betölteni feladatát, ha a külső jogi környezet elviselhetetlenné válik, „akkor a színház átveszi a kardot és a mérleget, s rettentő

---

<sup>32</sup> F. Schiller: Művészet- és történelemfilozófiai írások id. mű 12.

„...die feinem Arbeiten des Verstandes fortzusetzen...” F. Schiller: Sämtliche Werke Band V. id. mű 822.

<sup>33</sup> Uo. 12.

„...die Bildung des Verstandes und des Herzens mit der edelsten Unterhaltung vereinigt.” (uo. 822.)

<sup>34</sup> Uo. 13.

„...sie mit der Schaubühne in Bund treten, wo Anschauung und lebendige Gegenwart ist...” (uo. 822.)

Hans-Robert Jauss úgy fogalmaz, hogy egy irodalmi mű képes lehet arra, hogy „áttörjön olvasói elvárásain, és feltegye nekik a kérdést, amire a vallásilag vagy államilag elismert erkölcs addig adós maradt. (...) már Bertold Brecht előtt is hirdették - a felvilágosodás korában - az irodalom és az elismert erkölcsi normák konkurrens viszonyát, amint ezt többek között Friedrich Schiller is vallotta a polgári színjáték feladatával kapcsolatban: „Ott kezdődik a színpad törvénye, ahol a világi törvények hatalma véget ér.” Hans-Robert Jauss: *Irodalomtörténet, mint az irodalomtudomány provokációja* (ford.: Bernáth Csilla) [http://real-j.mtak.hu/1244/1/HELIKON\\_1980.pdf](http://real-j.mtak.hu/1244/1/HELIKON_1980.pdf)

<sup>35</sup> F. Schiller: Művészet- és történelemfilozófiai írások id. mű 13.

„Die Gerichtsbarkeit der Bühne fängt an, wo das Gebiet der weltlichen Gerichte sich endigt.” F. Schiller: Sämtliche Werke Band V. id. mű 823.

<sup>36</sup> Ld.: Lessings Werke IV. id. mű 40. és M. Luserke-Jaqui id. mű 352.

<sup>37</sup> Habár „semmi sem bizonyítja, hogy (Schiller) olvasta Mercier esszéjét, de a párhuzam a német költő és a francia teoretikus felfogása között túlságosan szembevetendő ahhoz, hogy ne lássuk az utóbbi által kifejtett hatást.” Ld. *Études littéraires*, Raymond Gay-Crosier: Louis-Sébastien Mercier et le théâtre <https://www.erudit.org/fr/revues/etudlitt/1968-v1-n2-etudlitt2179/500023ar/>

<sup>38</sup> „Theater (...) der oberste Gerichtshof, vor welchem der Feind des Vaterlandes citirt, und der öffentlichen Schande blos gestellt würde.” Ld.: M. Luserke-Jaqui id. mű 352.

ítélőszék elé kényszeríti a bűnöket.”<sup>39</sup> A színháznak ezt az erőteljes hatását azzal indokolja, hogy amint a *látható ábrázolás* is erősebb hatású a *holt betűnél* és az üres szavaknál, úgy a színház is „mélyebben és tartósabban hat a morálnál és a törvényeknél.”<sup>40</sup>

Azonban a színház nemcsak *támogatja* a világi törvénykezést, hanem ennél tovább is mehet: „Büntet ezernyi vétket, melyeket amaz büntetlenül megtúr; pártfogol ezernyi erényt, melyekről amaz hallgat.”<sup>41</sup> Schiller szerint, ezen a területen már a valláshoz és bölcsességhez kapcsolódik, innen veszi mintáit, tantételeit. Szenvedéllyel tölti el lelkünket, és *isteni eszményeket* állít elénk, követni való célokként. Amilyen „szeretni valóan” jelenik meg színház tükrében az erény, éppoly „rútul” festenek benne a bűnök.

Schiller meggyőződése, hogy a színháznak fontos szerepe van abban, hogy megóvja az embereket a „rosszá válástól”, ennek titka pedig, hogy segít *felvértezni a szíveket a gyengeségek ellen*. A társadalom boldogságát a bűnök mellett, a „balgaság” is szétzilálja. Az igazságszolgáltatás és a lelkiismeret megvédhet a bűnöktől, de a balgaságnak csak a színház tarthat tükröt, és teheti nevetségessé gyengeségeinket.

Ezen túl pedig a „színház az állam minden egyéb közintézményénél jobb iskolája a gyakorlati bölcsességnek, utat mutat a polgári életben, biztos kulcsot ad az emberi lélek legtitkosabb ajtóihoz”.<sup>42</sup> Mielőtt azonban – a realitástól teljesen elrugaszkodva – korlátlan hatáskörrel ruházná fel a színházat, Schiller maga is elismeri, hogy „Molière Harpagonja talán még egyetlen uzsorást sem javított meg”<sup>43</sup>, vagy saját drámájára utalva: „Karl Moor szerencsétlen haramiatörténete nem teszi sokkal biztonságosabbá az országutakat”<sup>44</sup>. Azonban a színház vitathatatlan érdeme: ha nem is szünteti meg a bűnt és a balgaságot, de hozzájárul azok felismeréséhez és ártalmatlanná tételéhez.

Az emberismeret mellett a színpadi előadás felkészít bennünket a nagy *sorsfordulókra* is, és megtanít azok elviselésére. Schiller hiszi, hogy az általunk irányítható „tervnek” és az irányításunkon kívül eső „véletlennek” ugyanolyan fontos szerepe van életünkben, míg utóbbinak alá kell rendelnünk magunkat, előbbit mi vezéreljük. A színházban előzetesen átélt élményeknek köszönhetően azonban „a végzet elkerülhetetlen csapásai nem találnak egészen önuralom híján, (...) s szívünk

---

<sup>39</sup> F. Schiller: Művészet- és történelemfilozófiai írások id. mű 14.

„...übernimmt die Schaubühne Schwert und Wage und reißt die Laster vor einen schrecklichen Richterstuhl.” F. Schiller: Sämtliche Werke Band V. id. mű 823.

<sup>40</sup> Uo. 14.

„...gewiß wirkt die Schaubühne tiefer und dauernder als Moral und Gesetze.” (uo. 824.)

<sup>41</sup> Uo. 14.

„Tausend Laster, die jene ungestraft duldet, straft sie; tausend Tugenden, wovon jene schweigt, werden von der Bühne empfohlen.” (uo. 824.)

<sup>42</sup> Uo. 16.

„Die Schaubühne ist mehr als jede andere öffentliche Anstalt des Staats eine Schule der praktischen Weisheit, ein Wegweiser durch das bürgerliche Leben, ein unfehlbarer Schlüssel zu den geheimsten Zugängen der menschlichen Seele.” (uo. 826.)

<sup>43</sup> Uo. 16.

„...vielleicht Molières Harpagon noch keinen Wucherer besserte...” (uo. 826.)

<sup>44</sup> Uo. 16.

„...Karl Moors unglückliche Räubergeschichte die Landstraßen nicht viel sicherer machen wird...” (uo. 826.)

megezdődött jobban túrni, mi ránk méretik.”<sup>45</sup> A színházban mesterségesen előállított érzelmek és illúziók tehát - a valódi átélésnek köszönhetően - a valóságban is megerősítik a lelket a szerencsétlenségekkel szemben.

Az „erkölcsi kiművelésen” („sittliche Bildung”) túl az értelem felvilágosításában is fontos érdemei vannak a színháznak. A felvilágosodás munkája tehát kiteljesedik itt, a „magasabb szférában” („in dieser höhern Sphäre”). A színház egy közös csatorna, melyben „a nép gondolkodó jobbik részétől zavartalanul áramlik alá a bölcsesség fénye, s ahonnan halványabb sugarakban szétterjed az egész államra”<sup>46</sup>. Ebben a környezetben szertefoszlanak a kártékony babonák és hiedelmek, és oszladozik a szellemi sötétség.

A jó színház kedvező hatásai között említi a vallási tolerancia erősödését; a színpad továbbá a *nevelés* tévedéseinek felszámolásában is hatékony lehet. Hiszen csak a színháznak van eszköztára ahhoz, hogy megrázó képekben hívja fel a figyelmet az *elhanyagolt nevelés áldozataira*.

A színház politikai funkciójával kapcsolatban Schiller úgy véli, hogy lehetőség lenne „a színház révén – ha az állam fejei és őrzői értenének ehhez - helyesbíteni a nemzet véleményét a kormányzatról és a kormányzókról”<sup>47</sup>. Illetve néhány bekezdéssel előbb azt is megjegyzi: „a világ nagyjai csak itt hallják, amit ritkán vagy sohasem hallanak: az igazságot.”<sup>48</sup> Tehát a politikai üzenetek becsatornázásában is fontos szerepet szán a színpadnak.

Az írás végéhez közeledve Schiller a színház *nemzet szellemére* gyakorolt hatásáról is szót ejt. „A fiatal drámaíró úgy tekint színpadi műveire, mint amelyek hozzájárulnak a nemzet kialakulásához, a modern polgári német társadalom fejlődéséhez.”<sup>49</sup> Schiller úgy véli: „ha megérnénk, hogy nemzeti színházunk legyen, akkor nemzet is lennénk.”<sup>50</sup>

---

<sup>45</sup> Uo. 17.

„...unausbleibliche Verhängnisse uns nicht ganz ohne Fassung finden, (...) und unser Herz zu dem Schlag sich gehärtet hat.” (uo. 827.)

<sup>46</sup> Uo. 19.

„Die Schaubühne ist der gemeinschaftliche Kanal, in welchen von dem denkenden, bessern Theile des Volks das Licht der Weisheit herunterströmt und von da aus in milderer Strahlen durch den ganzen Staat sich verbreitet.” (uo. 828.)

<sup>47</sup> Uo. 19-20.

„Nicht weniger ließen sich – verstünden es die Oberhäupter und Vormünder des Staats – von der Schaubühne aus die Meinungen der Nation über Regierung und Regenten zurechtweisen.” (uo. 829.)

<sup>48</sup> Uo. 18.

„Hier nur hören die Großen der Welt, was sie nie oder selten hören – Wahrheit...” (uo. 828.)

<sup>49</sup> Otto Dann: Friedrich Schiller politikai retorikája. Laokoón, 4. (2005) ford.: Papp Zoltán, [http://laokoön.c3.hu/dok/dann\\_schiller.pdf](http://laokoön.c3.hu/dok/dann_schiller.pdf)

<sup>50</sup> F. Schiller: Művészet- és történelemfilozófiai írások id. mű 20.

„...wenn wir es erlebten, eine Nationalbühne zu haben, so würden wir auch eine Nation.” F. Schiller: Sämtliche Werke Band V. id. mű 830.

Érdemes megjegyezni, hogy a 19. század elején a *Die Schaubühne als eine moralische Anstalt betrachtet* című írás az egyetlen elméleti Schiller szöveg, amely megjelent magyar nyelven. Ennek egyik oka az lehetett, hogy habár még nem volt állandó magyar színház, az ezzel kapcsolatos igény már felmerült. „A kulturális diskurzus egyik fő témáját 1800 körül - talán éppen ezért - a nemzeti színház szükségességének kérdése adta.” Az első magyar nyelvű fordítás az 1800-as évek elején készült el. Benke József színész-rendező, 1810-ben A játék-szín címmel ültette át magyar nyelvre Schiller írását. Egy évvel korábban jelenteti meg Benke

Ezzel Lessing egyik korábbi gondolatának éppen ellenkezőjét fogalmazza meg, aki úgy vélekedett: „micsoða jámbor ötlet nemzeti színházat teremteni a németeknek, amikor mi németek még nem vagyunk egy nemzet!”<sup>51</sup> Schiller hisz abban, hogy a színház képes lehet a különböző társadalmi csoportokat egyesíteni. Görögországot hozza fel példaként, ahol a nemzet – színházhoz fűződő - vonzalmában fontos szerepe volt a görög szellemnek, az előadások hazafias tartalmának és az érdeknek, amelynek tárgya „az állam és a jobb emberség” volt.

Az erkölcsökre és felvilágosodásra gyakorolt hatásai mellett – írása végén – Schiller emlékeztet bennünket arra is, hogy a színház a „társas szórakozás összes intézménye közül elsőbbséget érdemel”<sup>52</sup>, és ezt még ellenségei is elismerik.

Safranski szerint „csak a beszéd végén érzékel el a diszkurzív felszabadulás pillanata”<sup>53</sup>, amikor már sem politikai, sem morális hatásról nincs szó, hanem egy esztétikai állapot leírásáról. „Az emberi természet nem viseli el, hogy szakadatlanul és örökre a foglalatosságok kínpadjára legyen vonva, az érzékek ingerei pedig elmúlnak, amint kielégítetnek. (...) A színház az az intézmény, ahol együtt van élvezet és okulás, nyugalom és igénybevétel, kikapcsolódás és művelődés, ahol a lélek egyetlen ereje sem a többi rovására feszül meg, és semmilyen élvezet nem válik kárára az egésznek.”<sup>54</sup> Itt tehát megvalósulhat az az egyensúlyi állapot, amelyre már tanulmánya elején is utal Schiller, amikor a nemes szórakozás összekapcsolódik a szív és az ész „kiművelésével”. Bármilyen történések is a színház falain kívül, „...e művi világban az álom szárnyán fölébe emelkedünk a valóságosnak, visszanyerjük önmagunkat, felébred érzésünk, üdvös szenvedélyek rázzák fel szunnyadó természetünket és pezsdítik fel vérünket.”<sup>55</sup> Elszakadhatunk a realitástól, átélhetővé válik, ami odakint sokszor nem, és ez az az állapot, „amikor felszabadul a kísérlet és kísértés”.<sup>56</sup> Ebben az elragadtatott állapotban az emberek, akik a legkülönbözőbb körökből és területekről érkeztek „egyetlen

---

saját színházelméletei tanulmányát (A theatrum' tzélja es haszna), amelyen már érezhető a schilleri hatás. Forrás és idézet: Simon-Szabó Ágnes: Schiller esztétikai műveinek korai magyar fordításai

[http://acta.bibl.u-szeged.hu/49944/1/hist\\_litt\\_hung\\_o32\\_ujfolyam\\_001\\_o33-051.pdf](http://acta.bibl.u-szeged.hu/49944/1/hist_litt_hung_o32_ujfolyam_001_o33-051.pdf)

<sup>51</sup> G. E. Lessing: Laokoón; Hamburgi dramaturgia id. mű 292.

„Über den gutherzigen Einfall, den Deutschen ein Nationaltheater zu verschaffen, da wir Deutsche noch keine Nation sind!” Ld.: Lessings Werke IV. id. mű 489.

Papp Zoltán is felhívja figyelmünket arra, hogy Schiller tanulmányában megfordítja Lessing kijelentését. Ld.: F. Schiller: Művészet- és történelemfilozófiai írások id. mű 482.

<sup>52</sup> F. Schiller: Művészet- és történelemfilozófiai írások id. mű 20.

„...allen Anstalten zur gesellschaftlichen Ergötzlichkeit den Vorzug verdiene.” F. Schiller: Sämtliche Werke Band V. id. mű 830.

<sup>53</sup> R. Safranski id. mű 195.

<sup>54</sup> F. Schiller: Művészet- és történelemfilozófiai írások id. mű 21.

„Die menschliche Natur erträgt es nicht, ununterbrochen und ewig auf der Folter der Geschäfte zu liegen, die Reize der Sinne sterben mit ihrer Befriedigung. (...) Die Schaubühne ist die Stiftung, wo sich Vergnügen mit Unterricht, Ruhe mit Anstrengung, Kurzweil mit Bildung gattet, wo keine Kraft der Seele zum Nachtheil der andern gespannt, kein Vergnügen auf Unkosten des Ganzen genossen wird.” F. Schiller: Sämtliche Werke Band V. id. mű 830-831.

<sup>55</sup> Uo. 21.

„...in dieser künstlichen Welt träumen wir die wirkliche hinweg, wir werden uns selbst wieder gegeben, unsre Empfindung erwacht, heilsame Leidenschaften erschüttern unsre schlummernde Natur und treiben das Blut in frischeren Wallungen.” (uo. 831.)

<sup>56</sup> R. Safranski id. mű 195.

mindent átható együttérzésben testvériesülve, újra egyetlen nemzetséggé feloldódva, elfelejtik önmagukat és a világot, s közelednek égi származásukhoz.”<sup>57</sup> Ebben az emelkedett állapotban mindenki „szívében egyetlen érzés van már csupán: érzi, hogy ember”<sup>58</sup>. A tanulmánynak ezt a zárógondolatát bontja ki majd évekkel később a *Levelek az ember esztétikai neveléséről* című írásában, amelyben kijelenti: „az ember csak akkor játszik, amikor a szó teljes jelentésében ember, és csak akkor egészen ember, amikor játszik.”<sup>59</sup> Ez az az egyensúlyi, szabad állapot, amely igazán teljessé tesz bennünket.

Müller szerint, „Schiller tanulmánya azért érdemel kiemelt helyet a korai elméleti írások között, mert a színház gyakorlati és elméleti kérdéseire filozófiai szempontból közelít, és előkészíti a kilencvenes években kidolgozott esztétikai neveléseméletét.”<sup>60</sup> Ezen túl Schiller tanulmányának egyik legnagyobb érdeme, hogy munkáján keresztül bepillantathatunk a 18. század végének különböző színházelméleti felfogásaiba és a kor gondolkodóinak a téatrum morális hatásáról vallott értelemzéseibe.

## Irodalom

- Dann, O. (2005). Friedrich Schiller politikai retorikája. *Laokoón*, 4. (2005). [http://laokoon.c3.hu/dok/dann\\_schiller.pdf](http://laokoon.c3.hu/dok/dann_schiller.pdf)
- Gay-Crosier, R. (2005). Louis-Sébastien Mercier et le théâtre. *Roman et théâtre au XVIIIe siècle*, 1(2), 251-279. <https://www.erudit.org/fr/revues/etudlitt/1968-v1-n2-etudlitt2179/500023ar/>
- Goethe, J.W., & Schiller, F. (1963). Goethe és Schiller levelezése. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Hermann, Z. (2015). *Néző*. L'Harmattan, Budapest.
- Jauß, H. R. (1980). Irodalomtörténet, mint az irodalomtudomány provokációja. *Helikon*, 1980(1-2), 8-66. [http://real-j.mtak.hu/1244/1/HELIKON\\_1980.pdf](http://real-j.mtak.hu/1244/1/HELIKON_1980.pdf)

---

<sup>57</sup> F. Schiller: Művészet- és történelemfilozófiai írások id. mű 21-22.

„...durch eine allwebende Sympathie verbrüderet, in ein Geschlecht wieder aufgelöst, ihrer selbst und der Welt vergessen und ihrem himmlischen Ursprung sich nähern.” F. Schiller: Sämtliche Werke Band V. id. mű 831.

<sup>58</sup> Uo. 22.

„...seine Brust gibt jetzt nur einer Empfindung Raum – es ist diese: ein Mensch zu sein.” Uo. 831.

<sup>59</sup> Friedrich Schiller: *Levelek az ember esztétikai neveléséről*, Művészet- és történelemfilozófiai írások, id. mű 206.

„...der Mensch spielt nur, wo er in voller Bedeutung des Worts Mensch ist, und er ist nur da ganz Mensch, wo er spielt.” F. Schiller: *Über die ästhetische Erziehung des Menschen in einer Reihe von Briefen* - Sämtliche Werke, Band V. id. mű 618.

<sup>60</sup> „Unter den frühen theoretischen Arbeiten Schillers gebührt der Vorlesung ein besonderer Platz insofern, als sie theaterpraktische und -theoretische Fragen philosophisch durchdringt und der in den neunziger Jahren entwickelten Theorie der ästhetischen Erziehung vorarbeitet.” Forrás: Sturm Und Drang, Weltanschauliche und ästhetische Schriften Band 2., Herausgegeben von Peter Müller, Aufbau-Verlag, Berlin, Weimar, 1978, (587. old.) és M. Luserke-Jaqui id. mű 356.



- Lessing, G. E. (1999). *Laokoón; Hamburgi dramaturgia*. Fekete Sas Kiadó, Budapest.
- Lessing, G. E. (1975). *Lessings Werke in Fünf Bänden*. Vierter Band. Hamburgische Dramaturgie Aufbau-Verlag, Berlin und Weimar.
- Luserke-Jaqui, M. (Hrsg.) (2005). *Schiller Handbuch Leben-Werk-Wirkung*. Verlag J. B. Metzler, Stuttgart, Weimar.
- Martin, N. (2006). *Schiller: National Poet – Poet of Nations*. A Birmingham Symposium. Rodopi, Amsterdam - New York.
- Müller, P. (1978). *Sturm und Drang, Weltanschauliche und ästhetische Schriften*. Aufbau-Verlag, Berlin, Weimar.
- Papp, Z., & Szécsényi, E. (2006). *Az esztétika születése. Viták a színházról*. [http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/index93fi.html?option=com\\_tanelem&id\\_tanelem=885&tip=0](http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/index93fi.html?option=com_tanelem&id_tanelem=885&tip=0)
- Rousseau, J.J. (1978). *Értekezések és filozófiai levelek*. Magyar Helikon, Budapest.
- Safranski, R. (2007). *Friedrich Schiller avagy a német idealizmus felfedezése*. Európa Kiadó, Budapest.
- Schiller, F. (2004). *Sämtliche Werke, Band V., Erzählungen, Theoretische Schriften*. Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH & Co. KG, München.
- Schiller, F. (2005). *Művészet- és történelemfilozófiai írások*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.
- Simon-Szabó, Á (2016). Schiller esztétikai műveinek korai magyar fordításai. *Acta historiae litterarum hungaricarum*, (32), 33-51. [http://acta.bibl.u-szeged.hu/49944/1/hist\\_litt\\_hung\\_032\\_ujfolyam\\_001\\_033-051.pdf](http://acta.bibl.u-szeged.hu/49944/1/hist_litt_hung_032_ujfolyam_001_033-051.pdf)
- Zollner, B. (1887). *Schiller kisebb prózai írataiból, Aesthetikai értekezések*. Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Franklin Társulat, Budapest.

## MŰHELY

Szabó-Kovács Dorottya

### EXPLICIT TANÍTÁS VAGY IMITÁLÁS?

#### A SZÓTAGÖSSZEONÁS ÉS AZ ÁTSZÓTAGOLÁS LEHETSÉGES FEJLESZTÉSÉNEK VIZSGÁLATA MAGYAR AJKÚ SPANYOL NYELVTANULÓK BESZÉDPRODUKCIÓJÁBAN

##### Bevezetés

A spanyol nyelv Magyarországon tradicionálisan második idegennyelvként van jelen a középiskolákban, és tanításakor a pedagógusok inkább a morfoszintaktikai jellemzőkre helyezik a hangsúlyt, míg a kommunikációs kompetenciáknak kevesebb tér jut. Mivel a magyarországi hivatalos nyelvvizsgákon nem ér sok pontot a kiejtés, és az országban használt tankönyvek nem tárgyalják a témát részletesen, még külső tényezők sem ösztönzik arra a tanárokat, hogy több figyelmet fordítsanak a kiejtés tanítására (Baditzné, 2014, 2020). Hasonlóképpen, Poller (2018a) középiskolai tanítási tapasztalatai során azt találta, hogy a spanyol nyelvet tanulók nincsenek hozzászokva a kiejtés explicit módon való tanulásához. Az említett problémák mellett érdemes kiemelni, hogy Hegedűs (2019) kutatása alapján az általános iskolai órákon a célnyelven folytatott szóbeli kommunikáció nagyon ritka szokott lenni a nyelvtanulók között. Ezen okokból kifolyólag különösen fontosnak tűnik a magyar ajkú nyelvtanulók kiejtésének fejlesztése.

A magyar anyanyelvű nyelvtanulók számára a spanyol nyelv kiejtése „nem tűnik túl nehéznek”, mert a spanyol hangok többsége a magyarban is megjelenik (Baditzné, 2021: 149). Azonban még így is találunk a szakirodalomban olyan tanulmányokat, melyek a magyar ajkú spanyol nyelvtanulók kiejtésbéli problémáira utalnak, különösen szupraszegmentális szinten. Kutatásaihoz Baditzné (2019, 2020) B1-B2-es KER (Oktatási Hivatal, 2002) szintű magyar nyelvtanulók spontán beszédét tartalmazó korpuszt használt. Az ezeken a felvételeken hallott beszédből hiányoztak a spanyol nyelv bizonyos jellemzői, mind a szegmentális (például a <v> és a <b> azonos kiejtése; a /b d g/ közelítőhangként való ejtése), mind pedig a szupraszegmentális szinten (szavak átkötése, más néven *átszótagolás*; hangsúlyozás; az [e] hanggal való hezitálás). Az említett hangminták elemzésekor az anyanyelvi adatközlők számos problémás jellemzőt emeltek ki a magyarok beszédében: a szerintük nyolc legzavaróbb tényezőtől öt szupraszegmentális jellemző volt (*átszótagolás*, *hezitálási formák*, *hangsúlyozás*, *beszéddallam* és *beszédtempó*).

Ennek a kutatásnak tárgya két szupraszegmentális jellemző, az úgynevezett *sinalefa*, vagyis *szótagösszevonás*, és a korábban már említett *átszótagolás* vizsgálata a magyar nyelvtanulók tanításának szempontjából. A szótagösszevonás területén már végeztem vizsgálatokat. Az azonos magánhangzók szóhatáron való összevonását vizsgáló tanulmányomban (Kovács, 2022a) azt találtam, hogy míg ez a jelenség gyakori a spanyol nyelv változataiban (a madridiban, az andalúzban, a mexikóiban és az argentinai-uruguayiban), addig a B2-es KER szintű magyar ajkú spanyol nyelvtanulók

beszédében csak elvétve található meg (a lehetséges esetek 5,88%-ában fordult elő). Ennek a mintának az egyik oka az lehet, hogy a magyar adatközlők nagyon szegmentáltan beszéltek, ezáltal pedig csökkent a szünet nélkül egymás után kiejtett szavak száma, így a szótagösszevonásnak a lehetősége is. Ennek, és az átszótagolásra vonatkozó eredményeknek (Baditzné, 2019, 2020) fényében fontosnak tűnik e két szupraszegmentális jellemző fejlesztése spanyol nyelvórákon.

Ebben a tanulmányban arra keresem a választ, hogy az explicit tanítás, vagyis nyílt instrukciók használata, vagy a célnyelvi mintának való kitettség, annak imitálása járul-e hozzá jobban a szótagösszevonás és az átszótagolás alkalmazásához. Kutatási kérdésem tehát a következő: Melyik módszer bizonyul hatékonyabbnak a szótagösszevonás és az átszótagolás fejlesztésekor: az, hogy a magyar ajkú spanyol nyelvtanulók megismerik és gyakorolják az említett jelenségeket, vagy az, hogy autentikus, célnyelvi mintával találkoznak?

Ahhoz, hogy választ kapjak e kérdésre, empirikus, kvantitatív kutatást végeztem, mely során a két módszer eredményeit hasonlítottam össze magyar ajkú spanyol nyelvtanulók beszédprodukciónak (olvasását) elemezve. Az elkövetkezendő szekciókban részletesen tárgyalom a két kérdéses szupraszegmentális jellemzőt, a szótagösszevonást és az átszótagolást, majd bemutatom a vizsgálatomban résztvevő adatközlőket és a használt módszereket. Ezt követően a kapott eredményeimet összegzem, végül pedig tanulmányt konklúzióimmal zárom.

## Szótagösszevonás

A szótagösszevonást tekinthetjük egyfajta szótagredukciónak, melyet úgy határozhatunk meg, hogy a ténylegesen megvalósult szótagok száma elmarad a norma alapján várt szótagok számától (Johnson, 2004, idézi Burchfield & Bradlow, 2014). A spanyol nyelvben a magánhangzó-kapcsolatokat egyetlen szótagban, diftongusként (három magánhangzó esetén triftongusként) vagy különálló szótagokban, hiátusként is ejthetjük a nyelv szabályai alapján (vö. Hualde et al., 2010). A spanyol azonban a hiátusok feloldását preferálja, így a gyors beszédben különösen jellemző a hiátus diftongussá való redukálása (Alba, 2006; Hualde et al., 2010; Navarro, 1977, idézi Hualde 2020). Bizonyos esetekben akár az is előfordulhat, hogy a magánhangzó-kapcsolat egy tagja oly mértékben redukálódik (eltűnik), hogy csak egyetlen hang akusztikai lenyomata lesz érzékelhető (Aguilar, 2003).

A kutatásom egyik fókuszában szótagösszevonás (*sinalefa*) áll, mely a magánhangzó-kapcsolatok egyetlen szótagban való ejtését jelenti szóhatáron, Espinosa (1924) definícióját követve<sup>1</sup>. Erre egy példa a *mi amigo* ('barátom') kifejezés, melynek ejtése [mja.mí.ʝo]. A fonetikus átírásból látható, hogy egyfelől az [i] hang félhangzóvá redukálódik, másfelől pedig diftongust (vagyis egyetlen szótagot) képez a következő szó kezdetén álló [a] hanggal. Érdemes megemlíteni, hogy szomszédos, azonos magánhangzók esetében e hangkapcsolat akár egyetlen magánhangzó időtartamára csökkenhet, például *estaba aquí* ('itt volt/voltam'), [es.tá.βa.kí] (Hualde, 2014). A szakirodalom alapján a szótagösszevonás mind a félszigeti, mind pedig az amerikai nyelvváltozatokra jellemző (Hualde, 2020; Navarro, 1977, idézi Hualde, 2020). Ez alól

---

<sup>1</sup> Fontos kiemelni, hogy a spanyol nyelvű szakirodalomban többféle meghatározással találkozhatunk attól függően, hogy a szótagredukció szó belsejében vagy szóhatáron, illetve azonos vagy különböző magánhangzókból álló hangkapcsolatokban jelenik meg (vö. Espinosa 1924; Hualde 2020; Planas-Morales 2013). Ebben a tanulmányban a *szótagösszevonás* terminust a spanyol *sinalefa* szó magyar fordításaként használom, mely akár azonos, akár különböző magánhangzók szóhatáron való összevonására utal.

csak azok a dialektusok (például Paraguay és Bolívia területén) jelentenek kivételt, melyek egy indián nyelv (ebben az esetben a guaraní) hatására hangszalagzárát (glottális zárhang, [ʔ]) illesztenek be a magánhangzóval kezdődő szavak elé, ezáltal megtartva a hiátust és akadályozva a szótagösszevonást (Lipski, 1996).

A magyar nyelvre vonatkozóan a szakirodalom nem említi a szótagösszevonást mint a nyelv tipikus jellemzőjét, viszont olyan tényezőket sem említi, melyek a jelenség létezését megakadályoznák. A magyar anyanyelvűek spanyol beszéde esetén azonban problémát jelenthet a szótagösszevonás szempontjából az, hogy a „sztenderd” magyar nyelven nem egyértelmű a diftongusok jelenléte. Egyes szerzők megengedőbbek (Szigetvári, 2014), míg mások szerint egyáltalán nem találhatóak meg a nyelvben (Gósy, 2004). Kylstra és de Graaf (1980/2003) például a magyar [j] hangot más nyelvek diftongusainak félhangzóihoz hasonlítja, amit Kassai (1982/2003a és 1984/2003b) fonológiai elemzésekkel cáfol. Az /au/ és /eu/ hangkapcsolatok diftongusként való kezelésére vonatkozóan különböző álláspontokkal találkozhatunk, melyek közül többen bizonyos szavakban diftongust, míg másokban hiátust vélnek észlelni (vö. Deme, 1971-1972; Kálmán & Nádasy, 2007; Nádasy & Siptár, 1994; Siptár 2003; Szigetvári, 2014).

Ezek alapján feltételezhetjük, hogy a diftongusok ejtése nehézséget okoz a magyar ajkú spanyol nyelvtanulók számára, különösen, ha nincsenek tisztában az említett jelenséggel. Ezt Hauser (1959) az /ue/ kapcsolat szempontjából meg is erősíti. Poller kutatása (2018b) alapján azonban a B2-es KER szintű magyar nyelvtanulók beszédprodukciónak az /ie/ és az /ia/ magánhangzó-kapcsolatok a spanyol normáihoz állnak közelebb, ahogy Sinka (2021) tanulmánya alapján sem nehezítik a megértést a magyarok által produkált diftongusok. Az idézett tanulmányok azonban szavakon belül vizsgálja a diftongusok kiejtését, nem pedig szóhatáron, mely esetünkben a releváns.

## Átszótagolás

A Vennemann által megfogalmazott szótagkapcsolat-törvények szerint (1988, idézi Dressler & Siptár, 1989, 1998), ha a szavak összekapcsolásakor két szótag szomszédossá válik, létrejöhet az úgynevezett *átszótagolás*, ami széles körben megtalálható a világ nyelveiben (Lahoz-Bengoechea & Jiménez-Bravo, megjelenés alatt). A gyakorlati példákat tekintve Steriade (1988) és Harris (1996, idézi Him Fábrega, 2015) a VC.V szerkezet V.CV-vé való átszervezését emelik ki, vagyis a szóvégi mássalhangzó a következő, magánhangzóval (vagy például a spanyol esetében néma *h*-val) kezdődő szó elejére helyeződik át. Erre lehet egy példa *el hombre* ('a férfi'), kiejtése átszótagolás után [e.lóm.bre] lesz (Civit Contra, 2018). Emellett azonban Vennemann (1988) munkájából kiindulva Dressler és Siptár (1989, 1998) arról ír, hogy a szótagzárlat utolsó mássalhangzója akkor is áthelyeződhet a következő szótag kezdetére, ha az adott szótagzárlat két mássalhangzóból áll, míg a következő szótagelő egyetlen mássalhangzóból. Civit Contra (2018: 207) alapján pedig a szótagösszevonást is az átszótagolás egy típusának tekinthetjük.

A spanyol nyelvben nagyrészt nyílt szótagokat találunk magánhangzóredukció nélkül (Del Viso Pavón, 1991, idézi Gutiérrez et al., 2003; Pike, 1945, idézi Lahoz-Bengoechea & Jiménez-Bravo, megjelenés alatt), és az adott kontextus befolyással bír a szótagok eredeti elválasztására (Puigvert Ocal, 2016), vagyis a szavak szegmentálására (Lahoz-Bengoechea & Jiménez-Bravo, megjelenés alatt). Ezért az átszótagolás és az ehhez hasonló jelenségek gyakoriak, általános jellemzői a nyelvnek (Civit Contra, 2018;

Selting et al., 2019); az átszótagolás különösen a CV szerkezetek vagy szóhatáron átívelő magánhangzó-kapcsolatok esetében gyakori (Puigvert Ocal, 2016). Ennek a folyamatnak a következtében a szavak vagy szótagok közötti határ helye megváltozik, ez pedig kihatással van az adott szavak fonológiai és fonetikai alakjára (Oropeza Escobar, 2012).

A spanyolban azonban az adott nyelvváltozattól is függ az átszótagolás jelenléte és minősége. A félszigeti (spanyolországi) dialektusokban például mindegyik mássalhangzó részt vehet a folyamatban, bizonyos ecuadori dialektusokban viszont néhány mássalhangzó, például a /s/ és a /n/ nem tud átszótagolódni, míg mások, mint a /l/, igen (Robinson, 2012). Az aspirációt mutató dialektusok (lásd például Brown & Torres Cacoulos, 2002) között is találunk különbségeket. A karibi és az argentinai Río Negro tartományban beszélt változatban az aspiráció az átszótagolás előtt megy végbe. Ezeken a területeken a *dos alas* ('két szárny') kifejezést így [do.ha.la<sup>h</sup>]-ként ejtik. Ezzel ellentétben viszont a Buenos Aires-i spanyolban az átszótagolás az aspiráció előtt következik be, és a *dos alas* kiejtése emiatt [do.sa.la<sup>h</sup>] lesz: mivel valóban előbb történt meg az átszótagolás, az aspiráció nem lesz érvényes az immár szótagelőként viselkedő első /s/ esetében (Kaisse 1999, idézi, Lahoz-Bengoechea & Jiménez-Bravo, megjelenés alatt). A korábbiak mellett térjünk ki a paraguayi spanyolra és a yucatán-félszigeti dialektusra, hiszen ezekre jellemző hangszalagzár beékelése a magánhangzóval kezdődő szavak elé, melynek következtében nem tud megvalósulni az átszótagolás ezekben a környezetekben. Így például a *mis hijos* ('fiaim') kifejezést [mis.ʔi.xos]-ként ejtik (Lipski, 2007; Michnowicz & Kagan, 2016; Trawick & Michnowicz, 2019, idézi Lahoz-Bengoechea & Jiménez-Bravo, megjelenés alatt).

A magyar nyelvben a szótagolás folyamatos és jobb-bal irányú, tehát újra kell alkalmazni morfológiai és fonológiai műveletek után. Előfordulhat az átszótagolás, amikor például a szótó utolsó szótagjának szótagzárata átszótagolódik, amennyiben a hozzá járuló toldalék magánhangzóval kezdődik (Levin, 1985, idézi Törkenczy & Siptár, 2000), lásd például az *ablakok* szót, melyet „ab.la.kok”-ként szótagolunk. Ennek ellenére azonban a szakirodalomban több olyan érvet találunk, melyek alapján problémás az átszótagolás státusza a magyar nyelvben, elsősorban szóhatárt átívelő esetekben. Szépe (2006) alapján például az *elviszlek a [...]* kifejezés szótagolása „el.visz.le.ka”, ugyanis a *k* a következő szótag szótagelőjébe kerül át, pontosabban a *k* a névelő (vagyis az „a”) üres szótagelő pozíciójába szótagolódik át. Ez a folyamat a morfémahatár megváltozásával is együtt jár, azonban ennek a folyamatnak kritérium az, hogy az újonnan létrejött határ mindkét oldalán morféma marad, ennek a szabálynak viszont sem az „elviszle” (így hiányosan), sem pedig a „ka” (a betöltött szótagelővel) nem felel meg. Dressler és Siptár (1989, 1998) pedig arra hívják fel a figyelmet, hogy a szótagvégi /b d t/ mássalhangzóknak át kellene szótagolódniuk, mint például a *mosd meg* kifejezésben, a magyar nyelv azonban nem tolerálja /bm dm tn dl bf bv dv tm df/ kapcsolatokat (sem a zöngétlen megfelelőiket) a szótag elején. Ezt a konfliktust úgy oldja meg a magyar, hogy a problémás zárhang törlődik, lásd például a [d] hang a *mosd meg* alakban. Ennek a magyaráztatnak igaznak kellene lennie a réshangokra és a zár-réshangokra is, viszont ezek sosem törlődnek. A szerzők szerint ez a terület további vizsgálatokat igényel.

Mindez alapján megint csak egy olyan jelenséggel állunk szemben, melynek esetleges hiánya vagy legalábbis nem egyértelmű előfordulása a magyar nyelvben negatívan befolyásolhatja a magyar ajkú spanyol nyelvtanulók beszédprodukciónál. Az, hogy az átszótagolás nem egy általános jellemzője a nyelvtanulók anyanyelvének, azt feltételezi, hogy a célnyelven kivitelezett beszédükben sem fogják alkalmazni. Mindez különösen annak fényében jelent problémát, hogy a spanyol nyelvben viszont gyakran

jelenik meg az átszótagolás, és ahogy korábban már említettük, a spanyol anyanyelvű beszélők számára zavaró ennek hiánya (Baditzné, 2019, 2020).

### Anyag és módszer

Kutatásom célja az volt, hogy a szótagösszevonás és az átszótagolás helyzetét és lehetséges fejlesztését vizsgáljam magyar ajkú spanyol nyelvtanulók beszédprodukciónak. Kutatási kérdésem az volt, hogy azzal javítható-e inkább az adatközlők kiejtése, hogy megismerik az említett jelenségek szabályait és gyakorolják alkalmazásukat, vagy célnyelvi beszédminta imitálása ér-e el jelentősebb hatást. Elemzésem alapját hét mondat alkotta (lásd 1. táblázat), melyek az *Aula Internacional 1* (Corpas et al., 2015) spanyol nyelvkönyv egy kifejezetten ezt a két szupraszegmentális jellemzőt gyakoroltató feladatából származnak. A mondatokban összesen nyolc esetben fordult elő szótagösszevonás, és tizenegyszer átszótagolás. A következő táblázatban alá vannak húzva a szótagösszevonást tartalmazó kontextusok, míg az átszótagolás félkövérrel szedve jelenik meg.

A KUTATÁSHOZ HASZNÁLT MONDATOK LISTÁJA
Quiero aprender <b>español</b> . ('Meg akarok tanulni spanyolul.')
Hablo <u>un</u> poco de <u>inglés</u> . ('Beszélek egy kicsit angolul.')
La <u>historia de España</u> es muy <b>interesante</b> . ('Spanyolország történelme nagyon érdekes.')
¿Estudias <b>alemán</b> ? ('Németül tanulsz?')
Quiero <u>ir</u> a <b>vivir</b> a México. (kb. 'Mexikóban akarok lakni')
Quiere <b>n ir</b> al Museo Reina Sofía <u>y</u> <b>conocer el arte</b> español. ('El akarnak menni a Reina Sofía Múzeumba megismerni a spanyol művészetet.')
Las <b>excursiones de esta</b> semana no <b>son</b> interesantes. ('Az eheti kirándulások nem érdekesek.')

1. táblázat. A szótagösszevonást és átszótagolás tartalmazó kontextusok a kutatáshoz használt mondatokban.

A fent bemutatott mondatokat összesen tíz spanyol szakos első- és másodéves egyetemista olvasta fel, nyolc nő és két férfi, mindannyian önként vettek részt a kutatásban, és nem ismerék annak célját, fókuszát. Életkoruk 18-23 év volt a kutatásban való részvételükkor (1998 és 2003 között születtek), körülbelül B1-B2-es

KER szinten beszéltek a spanyol nyelvet<sup>2</sup>, és képzésük részeként egyiküknek sem volt még spanyol nyelvre vonatkozó fonetika kurzusa. A vizsgálat első lépéseként ezek az adatközlők önállóan hangfelvételt készítettek magukról, ahogy felolvassák a hét mondatot, majd ezeket a hangmintákat elküldték a tanulmány szerzőjének (*előteszt*). Ezt követően két csoportra bontottam nyelvtanulókat, és legalább nyolc nappal a felvételek beérkezése után mindannyian egy egyéni, magyar nyelvű videóhíváson vettek részt.

A hívás elején történt meg a személyes adatok felvétele, majd az adatközlők beleegyezésüket adták ahhoz, hogy felvétel készüljön a videóhívásról. Ezután a résztvevők fele (négy nő, egy férfi) explicit tanításban vett részt, mely során megismerték a szótagösszevonást és az átszótagolást, illetve ezek szabályait. E frontális szakasz után az adatközlőknek volt lehetőségük gyakorolni a két kérdéses jelenség felismerését és alkalmazását több feladat segítségével. A kutatás résztvevőinek másik fele (szintén négy nő és egy férfi; „imitálás” csoport) explicit tanítás helyett egymás után háromszor egy olyan autentikus hangmintát hallgatott meg, melyen egy anyanyelvi beszélő olvassa fel azokat a mondatokat, melyeket korábban ők maguk is felvettek. Ez a csoport tehát nem hallott a két vizsgált jelenségről, és csak hallgatta, nem ismételte a mondatokat, ezzel szimulálva a célnyelvi országban való tartózkodás körülményeit. A videóhívás végén minden résztvevő, vagyis akár explicit tanításon vett részt, akár hangfelvételt hallgatott, újra felolvasta a már többször említett hét mondatot (*utóteszt*). Mivel a két különböző módszer hatásainak vizsgálata a kutatás fő célja, az adatközlők nem kaptak semmilyen utasítást arra vonatkozóan, hogy hogyan olvassák fel a mondatokat, vagy, hogy alkalmazniuk kellene-e a tanultakat<sup>3</sup>.

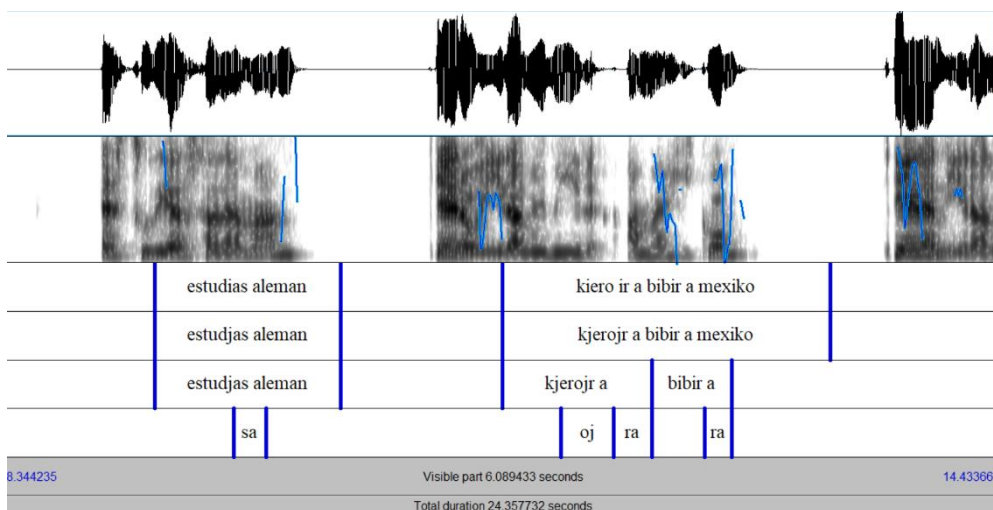
A videóhívások lezajlását követően került sor a gyűjtött minták elemzésére. A felvett videóhívásokból kivágtam a második felolvasásokat (*utóteszt*), és hangfájllá konvertáltam őket<sup>4</sup>. Az összesen húsz felvételt (tíz adatközlő első és második felolvasása) a *Praat* nevű programban (Boersma & Weenink, 2021) szegmentáltam és annotáltam, vagyis különválasztottam a szüneteket a tényleges beszédproduktiótól, és feliratoztam az elhangzott beszédet (Gósy & Menyhárt, 2003 alapján, idézi Bóna, 2007). Az annotáláshoz a Nemzeti Fonetikai Ábécé (IPA) karaktereit használtam. Korábbi szakirodalmi módszerekkel (Shrosbree, 2015; Goldman-Eisler, 1973; Guaitella, 1996, idézi őket Blondet, 2001; Gósy, 1997) megegyezően szünetnek azokat a néma szakaszokat tekintetem, melyek legalább 200 ms hosszúak voltak, Bóna (2005, 2007) és Gocsál (2001) alapján pedig a hangmegnyúlást a beszédproduktió részeként kezeltem. Érdeemes kitérni a zöngétlen zárhangok és zár-réshangok helyzetére is, melyek néma szakaszát (Neuberger & Grácsi, 2013) szünetként érzékeljük, mivel nincs akusztikai lenyomatuk (Bóna, 2007), pedig valójában az artikulációs részét képezik (Markó, 2005). Emiatt a magyar (Neuberger és Grácsi 2013) és a spanyol nyelvre (Iribar Ibabe & Turrez Aguirrezabal, 2010) vonatkozó, zárszakasz hosszát tárgyaló kutatások adatit figyelembe véve 50 ms-mal előrébb

<sup>2</sup> Négy fő B2-es szintű nyelvvizsgát tett, egy fő emelt szintű érettségivel szerzett B2-es szintet igazoló dokumentumot, egy fő B1-es szintűnek ítélte a saját nyelvi szintjét, míg négy fő C1-esnek értékelte a nyelvtudását.

<sup>3</sup> Fontos kiemelni, hogy a két fázis (videóhívás előtti és közbeni mondatfelolvasás) körülményei nem egyeztek meg abból a szempontból, hogy első alkalommal egyénileg vették fel a felolvasásukat, második esetben azonban a kutatás vezetőjének jelenlétében, videóhívás részeként történt a felolvasás. Ez azonban azért nem okoz problémát, mert a két csoport között nem volt különbség, tehát az explicit tanítás és az imitálás összehasonlítása nem veszítette érvényét.

<sup>4</sup> <https://cloudconvert.com/mp4-to-wav> (utolsó meglátogatás: 2023. június 24.)

helyeztem azoknak a szegmentumoknak a kezdetét, melyek /p, t, k, tʃ/-vel kezdődtek egy néma szünet után. A következő ábrán látható a szegmentálás és az annotálás a Praat programban. Mindkettőt több szinten végeztem (mondat szint-fonemikus átírás, mondat szint-fonetikus átírás, szókapcsolat-fonetikus átírás, hangkapcsolat-fonetikus átírás) későbbi felhasználás érdekében.



1. ábra. Az *Estudias alemán?* ('Németül tanulsz?') és a *Quiero ir a vivir a México* (kb. 'Mexikóban akarok lakni') mondatok szegmentálása és annotálása a Praat programban.

Mivel mind a hét mondatot kétszer olvasta fel a tíz adatközlő, és a mondatokban nyolc példa volt szótagösszevonásra és tizenegy átszótagolásra, összesen 380 szakaszban volt megtalálható a két jelenség valamelyike. Bizonyos esetekben azonban nem tudtam elemezni a kérdéses szakaszt, például szünettartás vagy hibás felolvasás miatt, ezért végül összesen 352 esetet vizsgáltam (170 az explicit tanítás és 182 az imitálás csoportjából). A szótagösszevonásnál és az átszótagolásnál is a teljes mondat, az adott szókapcsolat, és a szóhatáron található hangkapcsolat hosszát (időtartamát) külön-külön megmértem a Praat programban<sup>5</sup>, a kapott adatokat táblázatokban vezettem, összehasonlítva az első és a második felolvasás során mért időtartamokat, minden kontextus és adatközlő esetében, külön kezelve az explicit tanítás résztvevőit és az imitálás csoportjába tartozókat. A szótagösszevonás és az átszótagolás alkalmazását, illetve a két különböző módszer hatékonyságát az alapján határoztam meg, hogy a második felolvasás során gyorsabban ejtették-e az adatközlők a kérdéses hangkapcsolatot, mint az *előteszt* során. Ennek alapján a táblázatokban zölddel jelöltem az adott kontextus rövidebb időtartamú hangkapcsolatait (megvalósult átszótagolás és szótagösszevonás), és sárgával a hosszabb időtartamúakat, míg a 200 ms-nál hosszabb szüneteket tartalmazó hangkapcsolatokat nem vettem figyelembe. A

<sup>5</sup> A mondatok és a szókapcsolatok hosszát esetleges későbbi felhasználás érdekében mértem meg, ennek a kutatásnak nem képezték részét.



következő ábrán az adatok összegzésére és jelölésére használt táblázatok egy részlete látható.

QUIERO APRENDER ESPAÑOL (mp)						
Adatközlő	Teljes mondat		Szókapcsolat: aprender español		Hangkapcsolat: [re]	
	pre	post	pre	post	pre	post
03	1,6113	1,502	1,2189	1,0894	0,1487	0,1273
06	1,5908	1,4145	0,18	1,168	0,0944	0,1063
07	1,2677	1,3924	0,9231	1,0534	0,0693	0,0757
08	1,6074	1,5641	1,1784	1,239	0,1189	0,1082
11	1,204	1,3031	0,8916	1,0226	0,125	0,0893

2. ábra. Példa az eredmények táblázatban való vezetésére és színkódolására.

## Eredmények

Ennek a kutatásnak a célja az explicit tanítás és az imitálás hatásainak vizsgálata, vagyis, hogy a szótagösszevonás és az átszótagolás alkalmazásához az járul-e inkább hozzá, ha a magyar ajkú spanyol nyelvtanulók megismerik és gyakorolják a két jelenséget, vagy inkább az, ha autentikus célnyelvi mintának vannak kitéve. Mindezt az alapján határoztam meg, hogy az első olvasáshoz képest (*előteszt*) melyik módszer esetében gyorsult gyakrabban és jobban a két szupraszegmentális elemet tartalmazó hangkapcsolatoknak a kiejtése. Ebben a szekcióban a vizsgálat alapján képező hangfelvételek elemzése után kapott adatokat, eredményeket összegzem.

A következő táblázat ábrázolja a szótagösszevonásra vonatkozó eredményeket. A jelenséget tartalmazó mondatok szerint láthatóak a kérdéses hangkapcsolatok (első oszlop), ezt követően pedig két szekcióba rendezve találhatóak meg a kinyert adatok. Az „Adatközlők aránya” azt mutatja meg, hogy az adott csoportba (explicit tanítás illetve imitálás) tartozó adatközlők hány százaléka alkalmazta a szótagösszevonást, vagyis hány százalékának beszédprodukcójában gyorsult a kérdéses hangkapcsolat kiejtésének sebessége az első olvasáshoz képest. A „Hangkapcsolatok gyorsulása” pedig az első és a második felolvasás esetén mért időtartam-változás mértékét (százalékos arányát) ábrázolja. A negatív érték gyorsulást, míg a pozitív lassulást jelöl. Minden esetben pirossal jelöltem az előnyösebb eredményt, vagyis azt, hogy az adott környezetben és az adott szempont szerint melyik módszer bizonyult hatékonyabbnak: az adatközlők nagyobb arányban alkalmazták a szótagösszevonást, illetve nagyobb mértékben gyorsult a kiejtésük a második olvasás során (nagyobb negatív vagy kisebb pozitív érték).

HABLO UN POCO DE INGLÉS				
	Adatközlők aránya		Hangkapcsolat gyorsulása	
	Explicit tanítás	Imitálás	Explicit tanítás	Imitálás
[ow]	100%	60%	-24,46%	-7,54%
[ej]	100%	60%	-17,37%	-5,89%
LA HISTORIA DE ESPAÑA ES MUY INTERESANTE				
	Adatközlők aránya		Hangkapcsolat gyorsulása	
	Explicit tanítás	Imitálás	Explicit tanítás	Imitálás
[aj]	40%	60%	+20%	-11,57%
[e]	60%	80%	+4,13%	-17,53%
QUIERO IR A VIVIR A MÉXICO				
	Adatközlők aránya		Hangkapcsolat gyorsulása	
	Explicit tanítás	Imitálás	Explicit tanítás	Imitálás
[oj]	25%	50%	+17,28%	+9,27%
QUIEREN IR AL MUSEO REINA SOFÍA Y CONOCER EL ARTE ESPAÑOL				
	Adatközlők aránya		Hangkapcsolat gyorsulása	
	Explicit tanítás	Imitálás	Explicit tanítás	Imitálás
[aj]	100%	0%	-52,38%	+9,01%
[e]	40%	60%	-18,54%	+6,05%
LAS EXCURSIONES DE ESTA SEMANA NO SON INTERESANTES				
	Adatközlők aránya		Hangkapcsolat gyorsulása	
	Explicit tanítás	Imitálás	Explicit tanítás	Imitálás
[e]	40%	40%	+30,3%	+20,86%

2. táblázat. A szótagösszevonás alkalmazására vonatkozó eredmények.

A szótagösszevonás esetében mért értékekhez hasonlóan a 3. táblázat az átszótagolás vizsgálatokor kapott eredményeket ábrázolja:

QUIERO APRENDER <u>ESPAÑOL</u>				
	Adatközlők aránya		Hangkapcsolat gyorsulása	
	Explicit tanítás	Imitálás	Explicit tanítás	Imitálás
[re]	60%	60%	+57,19%	-8,89%
LA HISTORIA DE ESPAÑA ES MUY <u>INTERESANTE</u>				
	Adatközlők aránya		Hangkapcsolat gyorsulása	
	Explicit tanítás	Imitálás	Explicit tanítás	Imitálás
[ji]	80%	60%	-10,06%	-53,59%
¿ESTUDIAS <u>ALEMÁN?</u>				
	Adatközlők aránya		Hangkapcsolat gyorsulása	
	Explicit tanítás	Imitálás	Explicit tanítás	Imitálás
[sa]	20%	80%	+16,32%	-1,17%
QUIERO <u>IR A VIVIR A MÉXICO</u>				
	Adatközlők aránya		Hangkapcsolat gyorsulása	
	Explicit tanítás	Imitálás	Explicit tanítás	Imitálás
[ra] <sub>1</sub>	50%	25%	-15,38%	+8,77%
[ra] <sub>2</sub>	50%	40%	+37,1%	+3,35%
QUIEREN <u>IR AL MUSEO REINA SOFÍA Y CONOCER EL ARTE ESPAÑOL</u>				
	Adatközlők aránya		Hangkapcsolat gyorsulása	
	Explicit tanítás	Imitálás	Explicit tanítás	Imitálás
[ni]	50%	20%	-9,06%	+12,35%
[ra]	60%	20%	-32,42%	+25,23%

[re]	100%	40%	-30,81%	-7,69%
[la]	50%	40%	-6,54%	-4,57%
<b>LAS EXCURSIONES DE ESTA SEMANA NO SON INTERESANTES</b>				
	Adatközlők aránya		Hangkapcsolat gyorsulása	
	Explicit tanítás	Imitálás	Explicit tanítás	Imitálás
[se]	20%	20%	+5,89%	+26,63%
[ni]	80%	80%	-21,54%	-20,96%

3. táblázat. Az átszótagolás alkalmazására vonatkozó eredmények.

Végezetül az alábbi összefoglaló táblázat mutatja az átlagos eredményeket a különböző kontextusok ábrázolása nélkül. Ebben az esetben is pirossal jelöltem a hatékonyabb módszert a különböző szempontok szerint. Zárójelben az adatok szóródása látható.

#### KONTEXTUSOK (a gyorsulást mutató kontextusok aránya)

	Explicit tanítás	Imitálás
<b>szótagösszevonás</b>	63% (0,32)	51% (0,24)
<b>átszótagolás</b>	56% (0,24)	44% (0,23)

#### HANGKAPCSOLAT GYORSULÁSA (az első és második olvasás különbsége)

	Explicit tanítás	Imitálás
<b>szótagösszevonás</b>	-5,13% (0,28)	0,33% (0,13)
<b>átszótagolás</b>	-0,85% (0,28)	-1,87% (0,22)

4. táblázat. A szótagösszevonásra és átszótagolásra vonatkozó átlagos eredmények.

Ahogy a 4. táblázatból kiolvasható, a gyorsulást mutató kontextusok arányának mérésekor (az összes lehetséges eset száma szorozva az adatközlők számával) az explicit tanítás bizonyult hatékonyabbnak a szótagösszevonás és az átszótagolás esetében is. Azt viszont fontos kiemelni, hogy az imitálás esetében is a lehetséges esetek közel felében mutatkozott gyorsulás, ez az eredmény mindkét szupraszegmentális jellemző esetében 12%-kal marad el az explicit tanítás csoportba tartozók által produkált értéktől. Ha azonban a gyorsulás mértékét vizsgáljuk az első

(előteszt) és második olvasás (utóteszt) között, kevésbé egyértelmű képet kapunk: a szótagösszevonás esetében az explicit tanításban részt vevők produkáltak nagyobb mértékű gyorsulást, míg az átszótagolás esetében az imitálás módszere tűnik hatékonyabbnak. Ebben az esetben viszont kisebb különbséget mutattak a különböző csoportoknál mért értékek: 5,46% a szótagösszevonásnál, 1,02% az átszótagolásnál. A 4. táblázatban ábrázolt adatokból az is látható, hogy az anyanyelvi minta meghallgatása után (imitálás csoport) ezeknek az adatközlőknek a beszédprodukciónak átlagosan lassult a szótagösszevonást tartalmazó kontextusok ejtése (0,33%-kal). Azt azonban továbbra is szükséges hangsúlyozni, hogy a „Hangkapcsolatok gyorsulása” szekcióban csak a gyorsulás foka látható a különböző szupraszegmentális elemet tartalmazó környezetekben, és ez nincs kihatással arra, hogy a lehetséges esetek hány százalékában jelent meg bármilyen mértékű gyorsulás („Adatközlők” szekció).

Összességében tehát, ahogy láthattuk, az explicit tanítás hatásosabbnak tűnik az imitálásnál. A kapott adatok alapján feltételezhetjük, hogy folyamatos (vagy legalábbis rendszeresített) tanítás még jobb eredményeket érhet el. Vagyis ha például középiskolában a nyelvtanulók szótagösszevonást és átszótagolást célzó feladatokkal gyakorolnak, elképzelhető, hogy nagyobb mértékű gyorsulást látnánk, mint amit ennek a kutatásnak az adatközlői produkáltak. Azt azonban ne feledjük, hogy az imitálás után is megvalósult gyorsulás, csak kisebb mértékben, mint amit az explicit tanítással kapcsolatban láttunk, illetve ez a módszer nem képezi le teljes mértékben a huzamosabb ideig célnyelvi környezetben való tartózkodást.

## **Konklúzió, kitekintés**

Ebben a tanulmányban két szupraszegmentális jellemző, a szótagösszevonás és az átszótagolás lehetséges fejlesztésének módszereit vizsgáltam. Ahogy láthattuk, míg a szótagösszevonás és az átszótagolás a spanyol nyelv általános jellemzője, addig a státuszuk a magyar nyelvben problémákat vet fel: a szótagösszevonás esetében például a diftongusok kérdéses helyzete megnehezítheti azt, hogy a magyar ajkú spanyol nyelvtanulók kiejtése célnyelvihez közelítsen. Ezzel szemben az átszótagolás előfordulat a magyarban, viszont bizonyos nyelvi környezetek ellentmondanak a jelenség általános szabályainak (vö. Dressler & Siptár, 1989, 1998; Szépe, 2006).

Ebből a problémás helyzetből kiindulva végeztem kutatásom, melyben spanyolt tanuló egyetemi hallgatók vettek részt, akik olyan mondatokat olvastak fel (Corpas et al., 2015), melyekben többször is előfordult a szótagösszevonás és az átszótagolás. Vizsgálatom célja az volt, hogy megvizsgáljam, az explicit tanítás (vagyis a jelensége megismerése és gyakorlása) vagy a célnyelvi beszédprodukciónak imitálása járul hozzá jobban a kérdéses jelenségek alkalmazásához, az azokat tartalmazó környezetek kiejtésének felgyorsulásához. Ahhoz, hogy mindezt elemezni tudjam, az adatközlők először felvették saját felolvasásukat, majd pedig egy videóhívásban vettek részt. A hívás során a résztvevők egyik fele megismerte a szótagösszevonás és az átszótagolás szabályait, és ezek felismerését, alkalmazását is gyakorolták. A másik csoport viszont nem kapott semmilyen információt a két szupraszegmentális elemről, hanem egy olyan hangfelvételt hallgatott meg háromszor, melyen egy anyanyelvi adatközlő olvassa fel a kutatás során használt mondatokat. A videóhívás végén minden nyelvtanuló újra felolvasta a hét mondatot. A hangfelvételeket a *Praat* nevű programban (Boersma & Weenink, 2021) elemeztem, összehasonlítva az első és a második felolvasást mindkét csoportnál. A szótagösszevonás és átszótagolás

kiejtésének gyorsulását vizsgálva azt az eredményt kaptam, hogy az explicit tanítás hatékonyabbnak tűnik, mint az imitálás.

Ennek legegyszerűbb magyarázata az lehet, hogy a két jelenség megismerése és gyakorlása valóban hatékony, és segíthet abban, hogy a szótagösszevonást és átszótagolást tartalmazó kontextusokat gyorsabban ejtsék a nyelvtanulók. És valóban, volt olyan adatközlő, aki a második felolvasás előtt jelezte, hogy igyekezni fog alkalmazni a tanultakat, annak ellenére, hogy erre külön utasítást nem kapott. Azt azonban mindenképp meg kell jegyeznünk, hogy a résztvevők ugyanazokat a mondatokat olvasták fel kétszer, tehát a másik alkalommal már ismerték azokat, és ez hozzájárulhatott a látott gyorsuláshoz, ebben az esetben azonban hasonló gyorsulást kellett volna látnunk a két csoport között. A kapott adatok tehát alátámasztják az explicit tanítás fontosságát, ezért egy másik munkám (Kovács, 2022b) részeként egy olyan tizenkét feladatból álló tematikus feladatsort terveztem, melynek segítségével a középiskolai spanyol nyelvtanulók gyakorolni tudják a szótagösszevonást és az átszótagolást tanórákon.

Egy másik tényező, amit figyelembe kell vennünk, mert befolyásolhatta a kapott eredményeket, az a két csoport videóhívásának időbeli különbsége. Míg az explicit tanításban résztvevők külön-külön megismerkedtek a jelenségek szabályaival, megjelenési formájával, és több feladat segítségével gyakorolni is tudták azokat, addig az imitálás esetében az adatfelvételen és a második felolvasáson (*utóteszt*) kívül csupán egy rövid hangfelvétel háromszori meghallgatásából állt a videóhívás. Ezen kívül azt is figyelembe kell venni, és később akár részletesebben megvizsgálni, hogy talán az eleve gyorsabb kiejtéssel (tehát magasabb beszéd- és artikulációs tempóval) rendelkező adatközlők számára az explicit tanítás talán nem ért el jelentős gyorsulást. Ennek fényében érdemes lenne a jelenségek alkalmazását a tempóértékekkel összefüggésben is vizsgálni (lásd például Gabriel et al., 2018, az átszótagolásra vonatkozóan).

Végezetül pedig árnyaltabb képet kapnánk a két vizsgált módszer hatékonyságáról, ha egy későbbi kutatás során másfajta eljárást (is) alkalmazva határoznám meg a megvalósult szótagösszevonást és átszótagolást. Fougeron és munkatársai (2003) például a francia nyelvre vonatkozóan azt találták, hogy az átszótagolt mássalhangzó rövidebb, mint a szó eleji (átszótagolásra nem alkalmas) mássalhangzó. Ehhez azonban olyan korpusz felépítésére lenne szükség, melynek mondatai mindkét említett kontextusban tartalmaznak azonos mássalhangzókat (minimál párok). A nem azonos magánhangzók diftongussá való redukálódását vagy hiátusként való ejtését pedig Aguilar (1999) adatai (időtartam) alapján is tudnám mérni.

## **Köszönetnyilvánítás**

Jelen kutatás a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-21-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült. Szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek, Baditzné Dr. Pálvölgyi Katának odaadó segítségével.

## **Irodalom**

Aguilar, L. (1999). Hiatus and diphthong. Acoustic cues and speech situation differences. *Speech Communication, 28*, 57-74.

- Aguilar, L.. (2003). Effects of prosodic and segmental variables on vowel sequences pronunciation in Spanish. In. Solé, M. J., Recasens, D., & Romero, J. (eds.). *15th International Congress of Phonetic Sciences*. 2111-2114.
- Alba, M. C. (2006). Accounting for Variability in the Production of Spanish Vowel Sequences. In. Sagarra, N., & Toribio, A. J. (eds.). *Selected Proceedings of the 9th Hispanic Linguistics Symposium*. Somerville, MA, Cascadilla Proceedings Project, 273-285.
- Baditzné, P. K. (2014). ¿Cómo logro que mis alumnos conversen con espontaneidad en español en un contexto no hispanohablante? In. Izquierdo, J. M. (ed.). *V Congreso Internacional de FLAPE. ¿Qué español enseñar y cómo? Variedades del español y su enseñanza*. Jornadas Pedagógicas. Ministerio de Educación y Cultura, 1-9.
- Baditzné, P. K. (2019). ¿Debería importarnos la pronunciación en la enseñanza del español con fines específicos? In. Nyakas, J., & Gazsi, R. D. (eds.). *Lingua – Corvinus Nyelvi Napok tanulmánykötet*. Budapesti Corvinus Egyetem Corvinus Idegennyelvi Oktató- és Kutatóközpont, Budapest. 232-243.
- Baditzné, P. K. (2020). Magyar ajkú spanyol nyelvtanulók kiejtése spanyol anyanyelvűek szemével. In. Fóris, Á., Bölcskei, A., Nádor, O., & Sólyom, R. (eds.). *Nyelv, kultúra, identitás. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a 21. századi információs térben*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 13-18.
- Baditzné, P. K. (2021). Rasgos del perfil melódico del español hablado por húngaros. In. Font-Rotchés, D., & Cantero Serena, F. J. (eds.). *Entonaciones del español*. Ediciones Octaedro, Barcelona. 149-166.
- Blondet, S. M. A. (2001). Las pausas llenas. marcas de duda e identidad lingüística. *Lingua Americana*, 5(8), 5-15.
- Boersma, P., & Weenink, D. (2021). *Praat. doing phonetics by computer* [számítógépes program]. 6.1.52.-es verzió. <http://www.praat.org/>
- Bóna, J. (2005). A hadaró és a gyors beszéd temporális sajátosságai. *Magyar nyelvőr*, 129(2), 235-242.
- Bóna, J. (2007). *A felgyorsult beszéd produkciós és percepciós sajátosságai* [doktori disszertáció]. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Brown, E. L., & Torres Cacoullós, R. (2002). ¿Qué le vamoher?. Taking the Syllable out of Spanish /s/ Reduction. *University of Pennsylvania Working Papers in Linguistics*, 8(3), 17-31.
- Burchfield, L. A., & Bradlow, A. R. (2014). Syllabic reduction in Mandarin and English speech. *The Journal of the Acoustical Society of America*, 135, 270-276.
- Civit Contra, R. (2018). Del fonema a la frase. Resilabificación en la clase de español elemental. *Kwansei Gakuin University Humanities Review*, 23, 205-223.
- Corpas, J., García, E., & Garmendia, A. (2015). *Aula Internacional 1*. Difusión, Barcelona.
- Deme, L. (1971-1972). A magyar fonémák rendszeréhez és rendszerezéséhez. *Néprajz és Nyelvtudomány*, 15-16, 89-99.

- Dressler, W. U., & Siptár, P. (1989). Towards a Natural Phonology of Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica*, 39(1-4), 29-51.
- Dressler, W. U., & Siptár, P. (1998). A magyar nyelv természetes fonológiája felé. In: Péter M. (szerk.). *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XIX.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 35-39.
- Espinosa, A. M. (1924). Synalepha and Syneresis in Modern Spanish. *Hispania*, 5(7), 299-309.
- Fougeron, C., Bagou, O., Content, A., Stefanuto, M., & Frauenfelder, U. (2003). Looking for acoustic cues of resyllabification in French. In: Solé, M. J., Recasens, D., & Romero, J. (eds.). *15th International Congress of Phonetic Sciences.* Causal Productions Pty Ltd, 2257-2260.
- Gabriel, C., Meisenburg, T., & Wocker, B. (2018. június 13-16.). Intonation and (re)syllabification in L2 French interrogatives produced by L1 German learners. Comparing different proficiency levels. In: *Proceeding of Speech Prosody 2018.* 833-837.
- Gocsál, Á. (2001). Gyorsabban beszélnek-e a nők, mint a férfiak? *Beszédkutatás 2001*, 61-72.
- Gósy, M. (1997). A magyar beszéd tempója és a beszédmegértés. *Magyar Nyelvőr*, 121(2), 129-139.
- Gósy, M. (2004). *Fonetika, a beszéd tudománya.* Osiris Kiadó, Budapest.
- Gutiérrez, N., Palma, A., & Santiago, J. (2003). El papel de la sílaba y de la rima en producción del lenguaje. Evidencia desde los errores del habla en español. *Psicológica*, 24, 57-78.
- Hauser, A. (1959). Cómo hablan los húngaros del Río de la Plata. *Archivum. Revista de la Facultad de Filosofía y Letras*, 9, 39-55.
- Hegedüs, R. (2019). *Tanárnő, mikor beszélgetünk a robottal? Szorongásoldás kiskamasz korban idegennyelv órán a mesterséges intelligencia segítségével [TDK-dolgozat].* Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Him Fábrega, R. (2015). Sobre enclisis y elisión en griego antiguo. *Káñina*, 39(2), 173-180.
- Hualde, J. I. (2014). *Los sonidos del español.* Cambridge University Press, New York, NY.
- Hualde, J. I. (2020). Syllable merger. In: Colina, S., & Martínez-Gil, F. (eds.). *The Routledge Handbook of Spanish Phonology.* Routledge, New York, NY. 162-180.
- Hualde, J. I., Olarrea, A., Escobar, A. M., & Travis, C. E. (2010). *Introducción a la lingüística hispánica.* Cambridge University Press, New York, NY.
- Iribar Ibabe, A., & Túrrez Aguirrezábal, I. (2010). Datos para la caracterización acústica de las oclusivas sordas en al ámbito vasco-románico. In: Gómez Seibane, S., & Ramírez Luengo, J. L. (eds.). *Meastran en mucho. Estudios filológicos en homenaje a Carmen Isasi Martínez.* Voces del Sur, Buenos Aires. 149-158.



- Kálmán, L., & Nadasdy, Á. (2007). *Hajnali hárompercesek a nyelvőrő*. <http://budling.nyttud.hu/~kalman/arch/hajnali.pdf>
- Kassai, I. (2003a). A magyar köznyelvben nincsenek diftongusok. In: Hunyadi, L. (ed.). *Kísérleti fonetika. Laboratóriumi fonológia a gyakorlatban*. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, Debrecen. 23-26.
- Kassai, I. (2003b). Kell-e a magyar köznyelvben diftongusnak lennie? In: Hunyadi, L. (ed.). *Kísérleti fonetika. Laboratóriumi fonológia a gyakorlatban*. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, Debrecen. 33-36.
- Kovács, D. (2022a). Syllable Contraction in Spanish Dialects and B2 Level Hungarian Learners of Spanish. *PHONICA*, 18, 3-23.
- Kovács, D. (2022b). *El desarrollo de la producción oral de estudiantes del español a través de practicar rasgos suprasegmentales en el instituto* [mesterszakos szakdolgozat]. Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Kylstra, A. D., & de Graaf, T. (2003). Vannak-e diftongusok a magyar köznyelvben? In: Hunyadi, L. (ed.). *Kísérleti fonetika. Laboratóriumi fonológia a gyakorlatban*. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, Debrecen. 17-22.
- Lahoz-Bengochea, J. M., & Jiménez-Bravo, M. (megjelenés alatt). Spoken word boundary detection in ambiguous resyllabification contexts in Spanish [benyújtott kézirat]. *Laboratory Phonology*.
- Lipski, J. M. (1996). *El español de América*. Ediciones Cátedra, Madrid.
- Lipski, J. M. (2007). El español de América en contacto con otras lenguas. In: M. Lacorte (koord.). *Lingüística aplicada del español*. La Muralla, S.L., Arco/Libros, 309-345.
- Markó, A. (2005). *A spontán beszéd néhány szuprasegmentális jellegzetessége* [doktori disszertáció]. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- Michnowicz, J., & Kagan, L. (2016). On glottal stops in Yucatan Spanish. language contact and dialect standardization [benyújtott kézirat]. In: Sessarego, S. & Tejedo-Herrero, F. (eds.). *Selected Proceedings of the 7th Workshop on Spanish Sociolinguistics*. John Benjamins, Amsterdam.
- Nadasdy, Á., & Siptár, P. (1994). A magánhangzók. In: Kiefer, F. (ed.). *Strukturális magyar nyelvtan. 2. Fonológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 42-182.
- Neuberger, T., & Grácsi, T. E. (2013). Az alveoláris zöngétlen explozív variabilitása. *Beszédkutatás*, 21, 160-172.
- Oktatási Hivatal Nyelvvizsgáztatási Akkreditációs Osztály (NYAK). (2002)\_ 3. fejezet. Közös referenciaszintek. In: *Közös Európai Referenciakeret 2002 - magyar változat*. 27-54.
- Oropeza Escobar, M. (2012). Variación, reanálisis y analogía en la adquisición de la fonología del español. *Revista de Investigación Educativa*, 15, 48-68.
- Planas-Morales, S. (2013). El grupo rítmico y el grupo fónico en la clase de ELE. *Revista Internacional de Lenguas Extranjeras*, 2, 67-80.

- Poller, L. (2018a). *El desarrollo de la pronunciación en las clases de español como lengua extranjera. La realización de las vocales [a] y [e]* [mesterszakos szakdolgozat]. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Poller, L. (2018b). La influencia de la lengua materna en la pronunciación española de los hablantes húngaros. la realización de las secuencias vocálicas y de las fricativas velares sordas. In. Baditzné, P. K., & Hidalgo, V. (eds.). *Cuadernos ELtE 2017. El teatro como atajo pedagógico*. Agregaduría de Educación de la Embajada de España en Hungría, Budapest. 53-61.
- Puigvert Ocal, A. (2016). Nuevos enfoques del contraste de lenguas en la enseñanza de la pronunciación del español como lengua extranjera. In. O. Cruz Moya, & Lamolda González, M. Á.. *La formación y competencias del profesorado de ELE. XXVI Congreso Internacional ASELE*. Asociación para la Enseñanza del Español como Lengua Extranjera, 835-847.
- Robinson, K. (2012). The dialectology of syllabification. A review of variation in the Ecuadorian Highlands. *Romance Philology*, 66, 115–145.
- Selting, M., Auer, P., Barthweingarten, D. et al. (2019). Un sistema para transcribir el habla en la interacción. *GAT 2. Gesprächsforschung*, 20, 64-114.
- Shrosbree, M. (2015. augusztus 10-14.). *Cross-Linguistic Articulation Rate among Near-Balanced Bilinguals and Implications for Second Language Fluency Measurement* [konferencia-előadás]. 18th International Congress of Phonetic Sciences, Glasgow, Egyesült Királyság.
- Sinka, A. D. (2021). *Análisis de errores de pronunciación de palabras españolas en el espejo de la inteligibilidad lingüística* [mesterszakos szakdolgozat]. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Siptár, P. (2003). Hangtan. In. É. Kiss K., Kiefer, F., & Siptár, P. (eds.). *Új magyar nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest. 287-384.
- Steriade, D. (1988). Greek accent. A case for preserving structure. *Linguistic Inquiry*, 19(2), 271-314.
- Szépe, J. (2006). Történetek egy lovag botlásairól. In. Cser, A. (szerk.). *Köszöntő kötet Szende Tamás tiszteletére*. Open Art, Budapest. 77-99.
- Szigetvári, P. (2014). A kérdésben a válasz. *Nyelv és Tudomány*. <https://www.nyest.hu/hirek/a-kerdesben-a-valasz>
- Törkenczy, M., & Siptár, P. (2000). Magánhangzó ~ semmi váltakozások a magyarban. *Nyelvtudományi Közlemények*, 97, 64-130.

Béres András

## TANULÓKÖZPONTÚ MÓDSZEREK MOTIVÁCIÓS ELEMZÉSE A FÖLDRAJZTANULÁSBAN ÉS TANÍTÁSBAN

### Bevezetés

A földrajz definícióját, komplex mivoltából adódóan nehéz meghatározni. Pirisi Gábor és Trócsányi András, így közelítik meg a modern földrajzot:

*„A földrajz, más néven geográfia, a földrajzi teret, annak jelenségeit, kölcsönhatásait és törvényszerűségeit vizsgáló tudomány. A határozott és rövid definíció első látásra egyszerűnek tűnik, valójában azonban nincs olyan része, amely ne szorulna részletes kifejtésre, árnyalásra, magyarázatra.”* (Pirisi & Trócsányi, 2019, p. 9)

A közoktatásban hagyományos, nagy múltra visszatekintő természet-társadalomföldrajzi, regionális tagolásán túl, olyan kutatási területei is lehetnek a földrajznak, mint a feminista-, politikai-, katona-, rend-, sport-, vagy éppen a halálföldrajz.

Nincs még egy ilyen tantárgy, ami ilyen széleskörű multidiszciplináris háttérrel rendelkezik, hiszen a földrajz nagyon sokat merít a közgazdaságtudomány, mérnöki tudományok, matematika, történelem, szociológia, biológia és sok más tudomány ismeretanyagából, módszeréből. A földrajz így ebből fakadóan különösen alkalmas lehet megfelelő technikákkal, tanári gyakorlattal arra, hogy széleskörűen fejlesszünk kompetenciákat, készségeket.

A földrajz kibontakozásához a közoktatásban, mint tényleges ismeretátadó és készségfejlesztő tantárgy kétféle utat látok könnyebben megvalósíthatónak. Az első ilyen, amit megemlítenék, az, hogy a jelenlegi tankönyvek által követett széttagolt földrajzi elemzés helyett komplex témakörök kellenének. Amennyiben a hidroszféra tanításáról-tanulásáról beszélünk, sokkal hatékonyabban lehetne a gyerekek érdeklődését és tanulással kapcsolatos motivációját felkelteni, ha együtt tanítanánk azt, például az egy év múlva rá következő a szaharai táj és a mezopotámiai kultúrtáj társadalomföldrajzával. Ez a koncepció azonban jelentősen eltér a jelenlegi földrajztanítás struktúrájától és a hatályos NAT alapján az Oktatási Hivatal által készített javasolt tanmenetektől. Egy ilyen jellegű változtatásra nem vállalkoztam én sem. Ellenben az alábbiakban bemutatottak könnyen megvalósíthatók akár minden iskolában, ahol a földrajzot önálló, vagy integrált tantárgyként tanítják.

Úgy gondolom, hogy az ilyen jellegű módszertani paradigmaváltás a járható út. Ez a legkönnyebben megvalósítható, a gyermekek érdekeit is képviselő változás, amit tanárként elérhetünk sikeresen, akár egyedül is.

E tanulmányban azt vizsgálom, hogyan lehetne eredményesebbé tenni a gimnáziumi földrajzi ismeretszerzést különféle aktív tanulást segítő módszerekkel, munkaformákkal. A szakirodalmi kutatásom segítségével, valamint saját tapasztalataim alapján egy adott témakör tanmenetét, a hidroszféra földrajzát ezekre tekintettel írtam meg. Céлом, hogy az általam tapasztaltakat elemezzem módszertanilag, reflektálva a szakmódszertani kutatásokra és a saját tanítási

munkámra. Emellett az általam megtervezett kérdőívek alapján a tanulási módszereket, munkaformákat vizsgálom a hasznosságérzet – fárasztóság – szorongató érzet szempontjából, és nem utolsósorban célom felmérni a tanítási periódusom végére kialakult tantárgyi tanulási motivációkat különböző faktorok mentén.

## Motivációkutatás

A szakmódszertani megközelítés mellett a motiváció vizsgálata különösen fontos, amennyiben a tanulási-tanítási folyamatot elemezzük. *A motivációnak alapvető szerepe van az ember túlélésében, fejlődésében, tevékenységében, minden megnyilvánulásában, mozzanatában. Az ösztönzésnek a nevelés, személyiségfejlesztés terén is igen nagy jelentősége van* (Kozéki, 1980).

Ahhoz, hogy a gyermekek hosszú távon motiváltak legyenek egy viselkedésre, ahhoz szükséges valamilyen tanuláshoz kötődő motiváció. Amennyiben ez nem teljesül, a figyelem elterelődik a tevékenységről és a teljesítmény is csökken. Ezért különösen fontos a nevelők szerepe abban, hogy a diákokat olyan, társadalmilag értékes célok felé irányítsák, amelyek összhangban vannak a gyermekek vágyaival, és ezzel hosszú távú fejlődést érjenek el önmaguk számára.

Megfelelő motiváció fenntartása nélkül az iskolában lévő teljesítmény szignifikánsan romlani fog. Több aktuális kutatás is kimutatja, hogy a legerterjedtebb tanulásszervezési munkaforma ma hazánkban a frontális munka, noha a tanárok a korábbiakkal ellentétben már nyitottak más módszerekre is (Farsang, 2009; Holik, 2015; Kormány, 2001; Makádi, 2011; Schlachter & Teperics, 2022). *Ennél a tanulásszervezési formánál azonban a motivációs háttér szegényes, igen alacsony mértékben tölti fel a „motivációs akkumulátorokat”. Drámaian aránytalanul kevés a hazai tantervekben a páros és a kis csoportos tanulás, és a pedagógiai projektek alkalmazása igen szórványos* (Havas, 2003). A szakmódszertani kutatásokat és a tanulási motivációk kutatását így nem szabad szétválasztani, hiszen ezek nagyon szoros kapcsolatban vannak egymással.

A motivált tanuláshoz több külső követelményrendszer van. Egyrészt, hogy az azt biztosító fizikai környezet is megerősítő, pozitív legyen. Itt gondolhatunk a Waldorf iskolákra, de akár a környezetváltás is segíthet, ha például egy-egy órát a szabadban tartunk. A berendezésen és az épületen túl már az is különösen fontos, hogy a Maslow által leírt szükségleti piramisban megjelölt igények is biztosítottak legyenek (Ford, 2015).

A tantárgyi motivációval kapcsolatos vizsgálataim miatt Sergei Rubinstein munkásságát emelném ki. Ő így osztályozta ezt: *1. a gyermek a tantárgy tartalma iránt érdeklődik; 2. a tantárgy által megkívánt szellemi tevékenység vonzza; 3. sikeres előmenetele motiválja; 4. a tantárgy kapcsolatos jövőbeni tevékenységével* (Rubinstein, 1968). Ezek által jól behatárolható a földrajz tantárgy szerepe, célja. A földrajz tanítása során a tanárnak, hogy érdeklődést felkeltő ismereteket adjon, olyan módszerekkel dolgozzon, mellyel egyben le is tudja kötni a diákok figyelmét és megfelelő mértékű kihívást adva folyamatos munkát biztosítson. Az előmeneteli rendszerre nem térek ki, az értékelés-mérésről önálló dolgozatot lehetne írni. Ami viszont még kiemelő, hogy a jövőbeli tevékenységek alapvetően szűkeket a földrajz kapcsán, ha továbbtanulásról beszélünk. Így fontos valóban tisztázni a diákokkal azt, hogy miért jó nekik az adott folyamat és tananyag, hogy mit – hogyan tanulunk és ezekből mit –

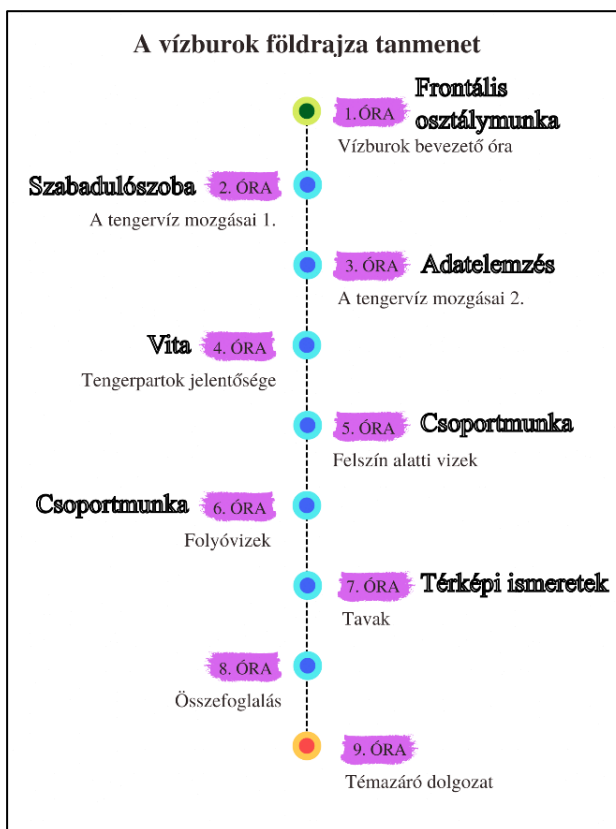
hol tudnak alkalmazni a jövőben. Tehát valóban egy gyakorlatias tantárgyi atmoszférát szükséges kialakítanunk. Ezekre tettem kísérletet alkalmazott módszertanommal, amelyet a tanulmány későbbi részeiben fogok részletezni.

### A kutatás menete, vizsgálati módszertan

A kutatás gerincét 2022. március 24. – április 28. közötti öt hetes csoportos tanítási gyakorlatom, illetve az ezt megelőző és követő elő- és utómunkák adták. Két kilencedikes osztályban tanítottam párhuzamosan. Az előzetes hospitálások alapján kénytelen voltam lemondani arról, hogy az egyik csoport kontrollcsoport legyen, ugyanis az osztálydinamikát tekintve teljesen eltérőek voltak. Ezen oknál fogva több értelmét láttam, hogy ugyanazon módszereket alkalmazva megnézzem mik történnek két, más jellegűen dolgozó, gondolkozó csoportnál. Az egyik osztály angol tagozatos volt, ők sokkal célorientáltabbak, kompetitívebbek voltak (egymáshoz képest is), míg a másik osztály német tagozatos - ők döntően csendes, visszahúzódó csoport voltak.

A tanmenet részletet én készítettem a leckéhez. Az első órán frontális munkaforma keretében, főleg előadás módszerével ismerkedtek meg a diákok a vízburok felépítésével. A folyamat második óráját csak az angolos csoportnak tartottam, velük rendhagyó módon az új ismeretanyagot szabadulószoza segítségével dolgoztuk fel. A harmadik órán ábraelemzést és rajzolást követően a torkolattípusokkal ismerkedtünk meg, ahol előkerült a logikai-matematikai intelligencia az óra központi fejlesztendő elemeként. Ezt követően egy különleges, vitaóra következett. Az ötödik és hatodik órán kooperatív, kollaboratív munkaformában dolgoztak a diákok, míg a tanmenet utolsó, új ismeret feldolgozó óráján térképekkel kapcsolatos kompetenciákat fejlesztettünk a diákokkal. Az összefoglaló órán

versenyt tartottunk egy kvízzátékkal (Jeopardy segítségével), amit egy általam megtervezett témazáró dolgozat követett. A témazáró dolgozatot úgy állítottam össze,



1. ábra. A vízburok földrajzának tanítása során alkalmazott tanmenetrészletem, kiemelve az alkalmazott munkaformákat. Saját szerkesztés.

hogy azzal mérhető legyen a megértés szintje, és minél több Bloom-taxonómiai szintet érintsen (Bloom et al., 1956).

A kutatásom gyakorlati – tapasztalati részén túl, fontos szerepet játszik egy önkitöltő kérdőív. Ennek kapcsán kiemeltem, hogy a kérdőív kitöltése teljesen anonim, így őszi véleményét írhatnak. Alapvetően a kutatásom a kutatási adatok jellege szerint kvantitatív, időbelisége alapján keresztmetszeti. A kiválasztott mintaméretem alacsonynak mondható, így csupán nagyvonalakban lehet következtetéseket levonni. A mintavételi szám 60 fő volt (a németes osztályból 28 diák, az angolos osztályból 32 diák töltötte ki a kérdőívsomagot). A kérdőívsomagom négy alrészből állt. Az első részben a motivációs stratégiák a tanuláshoz kérdőív egy rövidített változata szerepel. Ezzel azt szerettem volna felmérni, hogy a diákok a szerzők által jól definiált összetevők alapján milyen stratégiákkal állnak a földrajz tanulásához. Ezt követő részben a Tanulási környezet skála szintén egy rövidített verziója szerepelt, amivel kissé más szemszögből próbáltam vizsgálni a tanulók motivációját. Végül pedig a módszertanra vonatkozóan voltak kérdések, melyet egy opcionális szöveges rész követett.

Valamennyi kérdésnél 7 fokozatú Likert-skálát használtam. Ezen felül előfordult még szemantikus differenciál skála alkalmazása is. Ezek használata azért is előnyös, ugyanis mivel ezek arányskálák, így ezek tartalmazzák a legtöbb információt.

A kérdőíveket SPSS programmal (IBM Corp. (2019). IBM SPSS Statistics for Windows, Version 26.0. Armonk, NY: IBM Corp.) elemeztem ki. Normalitás tesztek közül a 60 fős mintaszám végett Kolmogorov-Smirnov tesztet futtattam (Mishra et al., 2019).

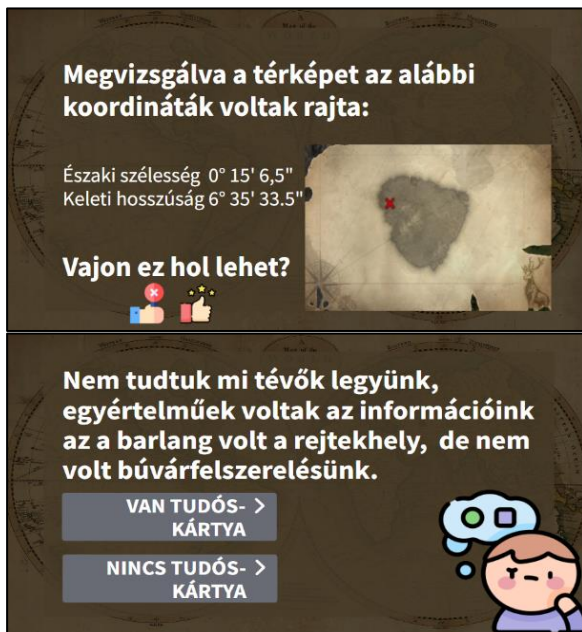
Végül faktorelemzés segítségével újvizsgáltam, hogy az általam kapott eredmények alapján a változóim milyen mértékben formálhatók ugyanazon, az eredeti kutatók által alkotott összesített faktorokká, amelyeket használtam. Alapvetően a faktorelemzés segít nekünk abban, hogy nagyobb számú változó esetén csoportosítani tudjuk őket. Ezzel, így csoportosíthatjuk őket kisebb dimenziókba, úgynevezett faktorokba (Brace et al., 2016). A faktorokat rotáltam Varimax eljárással. Noha a faktorelemzés nagyobb minták esetén alkalmazandó módszer, azonban a szakmai pontosság végett fontosnak tartottam az elvégzését. A 60 fős mintaszámom, az alkalmazhatósági minimumérték (N=50) felett található, ez az ún. „rule of thumb” szabály (de Winter et al., 2009).

Következőkben rátérek a kutatási eredményeim bemutatására. Először a módszertani vizsgálat eredményeit mutatom be, majd ezt követően a kérdőívsomagom tanulási motivációkra vonatkozó részét fogom kiértékelni.

## Módszertani vizsgálat folyamata, eredmények

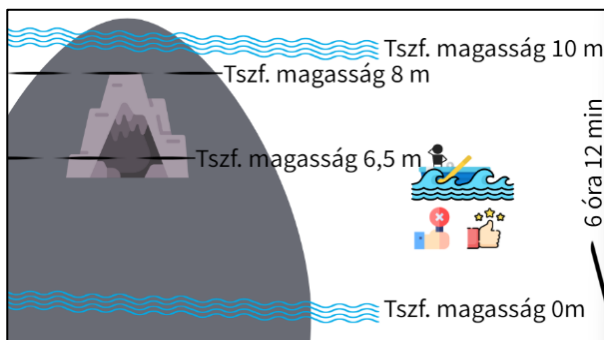
### Szabadulószoba

Az óra során próbáltam minél autentikusabb atmoszférát biztosítani ehhez, így egy történetként meséltem a diákoknak a kitalált kerettörténetet. 4-5 fős csoportokat alakítottunk és minden csoport véletlenszerűen választhatott és kapott 2 szerepkártyát. A szerepkártyák által alternatív útvonalak, könnyítések voltak elérhetőek. A szabadulószobát a <https://genial.ly/> weboldalon készítettem. A kerettörténet szerint a diákok nyomozók, akiket felbérel a svéd király, hogy keressék meg az ellopott koronáját. A rendszert úgy készítettem el, hogy többféle módon is el lehessen jutni a végső célhoz, előbb-utóbb pedig mindenképp sikeres legyen a küldetés. Az első rész célja az volt, hogy a gyerekek rá tudjanak hangolódni a módszer által követelt – talán mondhatjuk így – játékos hangulatra. Az első új ismeret a hullámmzással kapcsolatban volt, ez csak elmesélés szintjén. Az első kihívás az volt, hogy a megtalált térképen található koordináták alapján megfejtse a diákok a kalózek rejtékelyének helyzetét (ez a 2. ábrán látható).

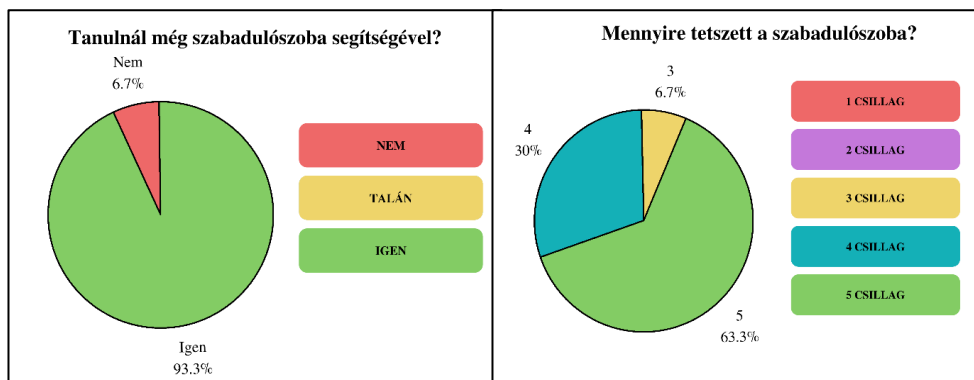


2. ábra. A szabadulószobám egy-egy részlete. Felső részen egy rejtvény, alsó részen szerepkártyák szerepe látható. Saját szerkesztés.

Ezt követően a fedélzeti kutató által megismerhettük az árapály jelenséget. Ennek elméleti áttekintése után egy gyakorlati feladat indult. Ki kellett számítani a diákcsapatoknak, hogy mennyi idejük van lemenni a barlangba, nehogy bennrekedjenek dagály idején (3. ábra). A kezdeti ötlettelenség után végül ezt a feladatot is sikeresen abszolválták a diákok.



3. ábra. Árapályjelenség gyakorlati feladat. Saját szerkesztés.



4. ábra. A módszer jövőbeli alkalmazásának szóló kérdés. Saját szerkesztés.

4. ábra. Az általam kreált szabadulószoza minőségéről szóló kérdés. Saját szerkesztés.

A 4. és 5. ábrán látható eredmények mögött minden valószínűség szerint az a jelenség áll, amelyet Sipos Katalin fogalmazott meg: „A szabadulószoza tanórai alkalmazása változatossá teszi mind a jelenléti, mind az online tanórákat, a tanulási folyamat élményszerűbbé válik, amely a tananyag hatékonyabb megszilárdítását is elősegíti.” (Sipos, 2021). Kiemelendő, hogy ennek a módszernek nagy előnye - mint a tanulás gamifikációjának általában -, hogy fokozza az érdeklődést a téma iránt és hatékonyan alakítja át a már meglévő motivációt intrinzikké. *Az is kimutatható, hogy a tanulás hatékonyabb egy jól összerakott szabadulószozában keresztül, és a tanulók tovább emlékeznek a tananyagra, mint a passzív tanulási módszerek esetében* (Abdollahi et al., 2021: in. Terjék, 2021).

Megvizsgáltam azt is, mint minden következő módszernél, hogy mennyire érezték az adott módszertant a diákok hasznosnak, szorongatónak és fárasztónak. Ezeket 1-7-ig kellett értékelni a diákoknak.

Utólag visszatekintve – a többi módszert megtapasztalva – a diákok véleménye a hasznosság kérdésében elég megoszlott. Ezen eredmények mögött valószínűleg az áll, hogy az általam készített szabadulószoza viszonylag rövid, 25-30 perc hosszúságú volt és a csoportjelleg miatt nem volt mindenkinek folyamatos aktivitásra lehetősége, ugyanis mindig csak az éppen soron következő csoport dolgozott, természetesen a többi csoport segítségével. Mindezek tükrében, egy egyénileg, vagy kicscsoportosan levezetett szabadulószozában sokkal nagyobb haszna lett volna, de nem szerettem volna a diákokat úgymond „mélyvízbe dobni”, hiszen alapvetőleg nagyon ritkán találkoznak ilyen tanítási módszerrel. Lévén, hogy az egyénre jutó felelősség a csoportban való munka miatt csökkent, így ezáltal az okozott stressz is szignifikánsan alacsonyabb lett a diákoknál, továbbá látható az is, hogy a diákok háromnegyede nem érezte fárasztónak a szabadulószozával történő tanulást.



### Jegyzetadás a diákoknak

A diákok kaptak egy rövid elméleti jegyzetet ezen az órán. Ez tartalmazta a szabadulószoiba ismeretanyagát, illetve az óra elején részben – a korábbi – kémiai tanulmányokat átismétlő (sós)vizek tulajdonságait. A jegyzet vázlatos formában készült, a hagyományos frontális diktálás és egyéb módszerek felváltását szorgalmazta, melyet házi feladatként be kellett másolniuk a füzetbe a diákoknak. Gimnáziumi éveimben jómagam is kaptam például történelem tárgyból néha jegyzetrészeket, melyekkel így az órák menetén rövidíteni tudott a tanárom. Ennek tulajdonképpen számos előnye és hátránya van, melyet az 1. táblázatban látható SWOT analízisen gyűjtöttem össze.

1. táblázat. A diákoknak való jegyzetadás SWOT analízise. Saját szerkesztés.

ERŐSSÉGEK	GYENGESÉGEK	LEHETŐSÉGEK	VESZÉLYEK
Lehetséges gyorsabb haladás a tananyaggal.	Nem fejlődik a gyermekek vázlatalkotó készsége.	A diákok látnak egy vázlatmintát.	Amennyiben marad benne olyan kifejezés, folyamat, ami nem kellő részletességgel lett átbeszélve az órán, akkor fogalomzavar alakulhat ki.
Otthon átírva a füzetbe, ismételve rögzül.	A korábban alkotott mentális képekre való önszintetizálás csökken.	Kiemelhetők a részletek könnyebben.	
Gyorsabban átfutható, rendezett.			

A szabadulószoiba óra végén kitölttettem a diákokkal egy rövidebb kilépőkártyát. Az ezen szereplő kérdés a következő volt: „*Mennyire tetszett, hogy így jegyzetes formában kaptad meg az elméleti anyagot?*”. Erre ezen kilépőkártyán, illetve a végső kérdőív, módszertani részénél is visszakérdeztem. A 2. táblázat tartalmazza az ehhez kapcsolódó T-próbát.

2. táblázat. Az adott kérdés T-próbájának eredménye. Saját szerkesztés.

Adatok forrása	N	átlag	szórás	t	df	Sig. (2-tailed)
<b>kilépőkártya</b>	30	4,8333	,46113	57,409	29	,000
<b>kérdőív</b>	33	6,06	1,676	20,774	32	,000

A táblázat alapján látható, hogy a nullhipotézis megdönthető, szignifikáns a két eredmény, a diákok utólagos véleménye sem változott meg a kérdés kapcsán. Csupán annyi eltérés van a kettő eredmény háttéré között, hogy az első alkalommal öt fokozatú, míg a záró kérdőívben, hét fokozatú Likert-skálát alkalmaztam. Az eredmények azonban mindkettő esetben egyértelműek, a diákok döntő többsége szerette ezt a megoldást, sőt szívesen kapna többször ilyen jegyzetet.

## Adatelemzés

Talán az előző tevékenységhez mérten az ezen fejezetben leírt tevékenység sokkal „szárazabbnak” tűnhet, de különösen fontos a véleményem szerint, mint foglalkoztató tevékenységként, mind kompetenciafejlesztő módszerként. Természetesen ez csak egy rövid példa, de szeretném kiemelni ezt is. A diákoknak az volt a feladatuk, hogy a torkolattípusok alaptulajdonságainak (pl. alak, hajózhatóság, hordalék sorsa, apály-dagály szintkülönbség) rögzítését követően a példafolyókat a megfelelő típusba sorolják. A táblára kivetítettem a folyók nevét, azt, hogy hova fut be a torkolata, illetve, hogy mély- és magasvíz esetén mekkora a vízszintje (lásd 6. ábra). Némely esetet kihagytam a torkolat helyét, ezeket az információkat a tanulóknak kellett megkeresni az előzetes tudás, vagy éppen az atlasz segítségével.

folyó	hova folyik	mélyvíz [m]	magasvíz [m]
Elba	Északi-tenger	0,2	4
Duna		0,4	0,6
Temze	Északi-tenger	0,1	2,9
Rhone	Földközi-tenger	0,2	0,4
Jangce	Kelet-kínai-tenger	0,1	2,6
Pó	Adriai-tenger	0,2	0,8
Szajna		2,6	6,7
Volga	Kaszpi-tenger	0,2	0,8
Kongó	Atlanti-óceán	0,1	1,4
Nilus		0,2	0,4

5. ábra. A kivetített folyók, és megadott adataik. Saját szerkesztés.

A diákok több mint fele hasznosnak találta ezt a tevékenységet, többségük nem találta sem fárasztónak, sőt 80 százalékuk nem találta szorongatónak sem. Ezt az eredményt igen pozitívan értékelem, hiszen maga az adatelemzés, táblázatelemzés egy olyan fontos készség, ami a legtöbb munkahely számára – gondolhatunk például az IT-szektorra, államigazgatásra, pénzügyi-szektorra, orvos- és egészség tudományra, kutatói élet pályamodellre stb. – különösen fontos, így az iskoláknak, mint oktatási intézményeknek is kötelessége ezt fejleszteni. Végül, de nem utolsósorban kiemelendő, hogy a számadatokkal való munkaformák nem az ismeretszerzés céljai, hanem csupán módjai. Kormány Gyula kiemeli, hogy ez *eszköze a lényeg kiemelésének, jelenségek közti kapcsolat feltárásának, összehasonlításoknak, ismeretanyag rendszerezésének* (Kormány, 2001).

## Vita

A téma a tengerpartok jelentősége és felhasználása volt. Az osztályt több csoportra osztottam. Minden csoportnak megvolt a saját témája, amit fel kellett dolgoznia. Az óra menete igen sajátos volt, ugyanis tematikusan egy miniszterelnök-választásra alakítottam ki. Minden csoport egy kampánycsapatként működött, ki kellett választaniuk maguk közül egy miniszterelnök-jelöltet, aki pedig az ő közös munkájukat előadja. Mindegyik különböző témát kapott arra vonatkozóan, hogy az adott országunk tengerparti szakaszát hogyan lehetne hasznosítani, és ezzel kampányolva győzni a választáson. Emellett valamennyi csoportnak biztosítottam egy forrást kiindulási pontnak, amire alapozhatnak. Az első csoport számítástechnikai vállalatok érdekeit képviselte, tenger alá szervereket telepítenének, kiépítenének újabb távvezetékeket, szél erőművet stb. A második csoport a sókitermelés mellett érvelt, ennek gazdasági és társadalmi érdekei mellett. A harmadik csoportnak turizmus szempontjából kellett vizsgálnia a témát, és a hajózással, akvaparkokkal, búvártúrákkal, szállodákkal és hasonlókkal kapcsolatos forrásokat kapott. A negyedik csoportnak teherkikötőt kellett építenie, és emellett érveket gyűjteni. Végül az ötödik kampánycsapatnak a halászat mellett kellett érvelnie. Eddig ez csak egyfajta

prezentáció lenne – vagyis kiselőadásként lehetne leírni, de a csavar, ami miatt vitaként lehet az általam kitalált óramenetet nevezni, az a következők miatt lehet. Kiválasztottam adott diákokat – előre tervezve olyanokat, akik könnyen vehetik személyiségüknél fogva (például extrovertáltak, magabiztosabbak) ezt a feladatot –, nekik az volt a feladatuk, hogy környezetvédelmi-, gazdasági-, és külügyi szempontból kérdéseket tegyenek fel az adott miniszterelnököknek, akiknek a kampánycsapatuk segítségével válaszolniuk kellett a kérdésekre. Kialakultak kontrollált, kulturált, ám mégis heves viták, melyek igen átfogóan mutatták mindegyik témakör előnyét, hátrányát. Ezt követően a következő óra elején átszellemülve szavazópolgárba, úgymond mindenki élt az állampolgári jogaival és szavazott a legjobb tervre – miniszterelnökre. Meglehetősen nagy volt az átszavazás. Mindkettő csoportban végül a turizmus mellett kiálló miniszterelnök-jelölt nyert. Nekik átadtam a 7. ábrán látható oklevelet.

A legfőbb problémája ennek a módszernek az időigényessége. Amennyiben azt szeretnénk, hogy minél részletesebben és egyenlően jusson mindenkire idő, ahhoz véleményem szerint legalább dupla tanórában megszakítás nélkül érdemes dolgozni, és érdemes elcserélni egy órát érte. A két osztály teljesen eltérően fogott hozzá a feladathoz. Az angolos osztály bele tudott teljesen helyezkedni az általam elmondott kerettörténetbe, és felvették a szerepeket, míg a németes osztály ezzel nem tudott olyan erősen azonosulni, és inkább forrásfeldolgozást végzett a legtöbb csoport, kreativitás nélkül. Ez meglátszott a kérdőíven kitöltött hasznosság – szorongás – fárasztóság kérdéssorra adott válaszaikon is.



6. ábra: Oklevél a győzelemről. Saját szerkesztés.

Hasznosságát értékelve hasonló eredmények születtek. Elmondható, hogy a diákok fele hasznosnak érezte ezt a módszert, és csupán a diákok egyharmada érezte ezt kevésbé előnyösnek. A fárasztóság szempontjából nézve a vitánál szintén elmondható, hogy alapvetően jók a kapott értékek, hiszen szintén csupán a diákok kisebb része érezte ezt így. Végül a szorongást vizsgálva, nagyon alacsony értékek születtek, igazából csak 2-3 diák érezte kellemetlenül magát az önbevallásuk alapján.

A német tagozatos osztálynál, ahol inkább forráshoz kötöttek voltak a diákok, valamint kevésbé kreatívabbak, ezáltal szövegértési feladatként fogták fel a feladatot, más eredmények születtek. Az eredmények alapján láthatóak, hogy fárasztóbbnak és szorongatóbbnak érezték a módszert, a tartózkodók a negatívabb irány felé mozdultak el.

A szakértői csoportok szintén másképpen működtek a két óra során. Az angolos osztálynál a „szakembereknek” sokkal nagyobb teret adtam, hogy ki-mikor mennyit kérdezhet adott miniszteri tervekről. Nagyon fontos tehát, hogy ha ilyesfajta feladatokban gondolkozunk, azt előre eltervezzük, hogy ki tudna megfelelő mértékben azonosulni ezzel. Ilyen szerepek igénylik a magas interperszonális intelligenciát,

érzelmi stabilitást, higgadságot, nyitottságot, extravertiót, logikus gondolkodást. Lévén, hogy több szabadságot biztosítottam a szakértőknek, így sajnos nem jutott minden csoporthoz kérdésre idő a 45 perces tanórán. Ez természetesen a korábban említett dupla-órás óratartásban könnyen kiküszöbölhető lenne, de ez nehézkes a csökkenő tendenciát mutató alacsony heti óraszám mellett. A másik osztályban ezen korábbi tapasztalatok alapján csökkentettem az egy kampánycsaphoz fűzhető kérdések számát, folyamatos kooperációban voltam a szakértőkkel, hogy így minél több csapat minél különbözőbb témákban kaphasson kérdéseket, és érvelve megvédjék a kitűzött kampánytervük.

A vita így rendhagyó módon zajlott, de az alapvető metódus megfigyelhető: elhangzanak az érvek az adott téma mellett, majd a kritikus gondolkozást fejlesztően pedig ezen érvek negatív vonzatai is. Általánosságban elmondható, hogy a vita egy nagyon jó módszer, amely bármely életkorban és bármilyen témában alkalmazható, de előbbiektől függően a tárgyalandó téma összetettsége és a beszélgetés időtartama jelentős eltéréseket mutat. (Farsang, 2009).

### *Kooperatív munka / kollaboratív munka*

Fontos megkülönböztetni a kooperatív és kollaboratív tanulást. Gyakorlati szempontból azonban elég nehézkes lehet különválasztani a kettőt egymástól. Kollaboratív munkaszervezésnél a hangsúly a produktumon és a hozzá vezető úton van. A szerepek percről percre változnak, az ölti fel éppen az adott megoldáshoz szükséges szerepet, aki a csoportban épp arra vállalkozik. A pedagógus ilyenkor kevésbé aktív, a keretrendszer biztosítja csupán, melynek működését felügyeli és segíti. A munkamegosztás itt heterarchikus, vagy horizontális lehet. A kooperatív tanulásnál ezzel szemben sokkal nagyobb szerepe van a tanárnak. A szerepek kötöttek, mindenkinek megvan, mit kell épp csinálnia. Az együttműködés főként információhiányon alapul. A tanulás ennél a módszernél alapvetőleg az egyén szintjén működik, míg az előbbinél nagyobb mértékben csoportjellegű. Mind a kettő esetén megjelenik az egyéni felelősség és a kölcsönös egymásrataltság. Itt a részfolyamatok megosztása főként hierarchikus vagy vertikális. (Dorner, 2007; Duchon, 2010; Nagy & Kiss, 2022).

A tanmenetembe két ilyen órát építettem. Ahogyan ezt korábban említettem, a két fenti tanulás szervezési módszer sajátos keverékei voltak ezek. Első alkalommal kissé a kollaboratív, második alkalommal pedig inkább a kooperatív munka felé hajlottam. Ahogyan az a 1. ábrán is látható volt, hogy a témák szempontjából a felszín alatti vizeket és a folyókat dolgoztuk fel közösen így. A szövegeket, forrásokat én készítettem hozzá. Előzőekben már megjegyeztem, hogy az első alkalommal kevésbé szabtam meg a diákoknak a feladatát, ezáltal nehezen indult el az első óra. Második alkalommal leírtam részletesen a célt, hogy hová kell eljutniuk. Az előbbi és a korábbi órai tapasztalat következményeképpen sokkal gördülékenyebb volt az órai munka. Természetesen alig lehetséges, hogy minden diák az óra minden percében aktívan dolgozzon, sőt csoportmunkák esetén még gyakoribb, hogy valaki inaktívvá válik. Ez többféleképpen megelőzhető. Egyrészt amennyiben ragaszkodunk a „hagyományos” kooperatív szerepekhez, akkor mindenkinek van valami feladata. Ezt azonban én nem érzem gyakorlatban praktikusnak, sokkal hasznosabb, ha a diákok maguk osztják ki a szerepeket, és kialakul egy autonóm mikrocsoport-rendszer. Egy másik lehetőség, ha a diákokat annyi feladattal látjuk el, hogy mindenkinek muszáj legyen dolgozni ahhoz, hogy végigérjenek a célig. Ez nagyban növeli az eustresszt, ami, noha adott keretekig

serkentő is, de elég nehéz úgymond megtartani az arany középutat, ugyanis átcsaphat distresszé. Így talán kerülendő ez, hiszen célunk pedagógusként a tanulást segítő pozitív környezet megteremtése. Érdemes lehet a feladatokkal, célok kitűzésével, a forrásmennyiség optimalizálásával egy olyan törékeny egyensúlyt biztosítani, ami által a diákok egyaránt motiváltak lesznek, és rákényszerülnek arra, hogy közösen kooperálva dolgozzanak. Ez egy hosszú tanulási folyamat, nekem negyedik alkalommal sem sikerült gyakorlatban kivitelezni azt a tökéletes órát, amire vágytam, mindenesetre hasznos volt a diákok számára. Több másik hallgatótársam is megerősítette azt, hogy az általam vizsgált iskolában a legtöbb diák nem igazán szeret közösen dolgozni, még kevésbé csoportosan.

A következőkben szeretném bemutatni, hogy a tapasztalataim és a szakmai véleményem alapján melyik az az irány, ami nálam bevált. Fontos kiemelni azonban, hogy egy módszer nem vehető át egy az egyben, adaptálni kell, minden tanárszemélyiséghez más-más aspektusa szükséges, arról nem is beszélve, hogy minden diákközösség is más igényel. Első lépésként érdemes megtervezni, honnan hova szeretnénk eljutni. Ezt követően én csoportokra bontottam az ismeretanyagot, melyet a diákokra szabtam, és forrásokat gyártottam hozzá. Ezután szakértői mozaikokat alapítottam, amely során mindegyik csoport elsajátította a számára kiosztott témát közösen – ezt a tananyag mennyisége miatt muszáj volt felosztani, ami nem volt nehéz, hiszen jól tagolt volt –, végül pedig csoportforgó segítségével a csoportok megismerkedtek egymás témáival. Első alkalommal túl nagy ismeretanyagot adtam, emiatt túlságosan feszített tempó kellett a munka során – itt a célok kiemelése és a szövegmennyiség-nehézség redukálása segített a diákoknak.

Megfigyeltem, hogy mindkét osztályban volt egy-egy olyan csoport, ahol a csoportforgó szöveges magyarázata helyett a diákok azt a megoldást választották, hogy lefotózták egymás jegyzetét, és azt írták le. Az angolos osztálynál azonban a képkészítésnél megállt ez a folyamat, míg a németes osztálynál mindenki ki is jegyzetelte, amit a másik fél kiemelt. Az első megoldásnál közbe kellett lépni, hiszen a németeseknél, ha valaki nem értett valamit a másolás közben, megálltak magyarázni, ez a másik osztálynál értelemszerűen nem került elő, hiszen el se olvasták volna a másik szövegét. Idő szempontjából, akik lemásolták, így hamarabb és kényelmesebb tempóban végeztek, és elő is tudtak kerülni a kérdések, mint akik diktálták egymásnak. Ez egy érdekes kérdést vet fel, hiszen egyrészt ezáltal egyik oldalról nézve hamarabb lehet végezni a munkafolyamattal, és közben tisztázódnak a kérdések is, másrésztől azonban ez szembemegy azzal a célunkkal, hogy a diákok verbális-interperszonális készségeit is fejlesszük. Ahogyan korábban is sokszor írtam, meg kell találni tantárgy- és pedagógusspecifikusan azt a törékeny egyensúlyt, amivel biztosítani tudjuk a NAT követelményeinek teljesülését, közben pedig a lehető legpozitívabb hatást tudjuk gyakorolni a diákok készségeire, kompetenciáira, jellemére, gondolkodásmódjára.

Ahogyan azt korábban is tettem, ezen tanórák módszertanáról is kérdőívemben felmérést készítettem. Hasznosságérzet kapcsán igen megoszlóak voltak az eredmények, sőt a két osztály értékelése között is voltak különbségek, mely mögött a már korábban említett csoportjellemzők és kisebb korrigálások állhatnak. Az angolos osztály esetén a diákok kevesebb, mint negyede érezte hasznosnak a kooperatív/kollaboratív munkaformát, míg ez a németes osztálynál megközelíti a diákok számának felét. A németes osztálynál a tartózkodók száma kevesebb. A szorongást vizsgáló kérdésnél a diákok véleménye mindkét osztálynál hasonló eredményt mutat,

ezen munkaforma a vizsgált alapsokaság esetén nem váltott ki ilyen viselkedésformát. Fárasztó mivoltát vizsgálva viszont a németes osztálynál főként, de mindkettő esetén elmondható, hogy az osztály fele pozitívan gondolt vissza, a másik fele kevésbé ezen munkaformára. A folyamatos munka, figyelem, tempó valóban fárasztó lehet, de sikerként könyvelhető el talán, hogy a diákok körülbelül fele nem érezte fárasztónak a kooperatív/kollaboratív munkát.

A kérdőívemben továbbá felmértem az említett munkaformákat még néhány kérdéssel. Elsőként az általam összeállított források érthetőségét vizsgáltam. Ehhez szintén 7 fokozatú Likert- skálát alkalmaztam. A diákok véleményét átlagolva 4,57 lett az eredmény (standard hiba: 0,182). Levonva a tanulságokat: a források érthetőek voltak, azonban a hosszúságukon rövidíteni kellett volna. Ezáltal csökkent volna a feszült munkatempó, a fárasztóság. A „Mennyire volt könnyű a közös munka a csoportmunka során?” kérdésre az osztályok között nagyobb különbség alakult ki. Az angolosoknál az átlagválasz 2,97 volt, míg a németeseknél az átlag 6,34 volt. Noha az előbbi osztálynál úgy tűnt jobban megy a munka sokszor, ezt ők nem így érezték, sőt nehézségként élték meg (megjegyzés: a másik osztály is).

Érdeemes kipróbálni ezen munkaformákat a diákokkal, de csak akkor érhetünk el vele sikereket, ha ez az iskoláink módszertani kultúrájába beépül. Ahogyan korábban említettem, az általam vizsgált iskolában a diákok alapvetően kerülnék az interaktivitást, egyszerűbbnek és célravezetőbbnek tartják a frontális oktatást, de a fontos készségek fejlesztésén túl, a kritikai gondolkodás kialakításában igen fontos szerepet töltenek be az ezekhez hasonló órák is.

### *Térképi ismeretek*

Az atlaszok a földrajz kötelező segédeszközei közé tartoznak, melyek segítségével összekapcsolható a fizikai tér térbelisége, időbelisége, egyéb mutatók alapján. Ezzel az eszközzel tehát könnyen eleget tehetünk a földrajz „térbeliségének” vizualizálásában. Az atlaszhasználatnak a sok elméleti előnyén túl olyan gyakorlati alkalmazásai is vannak, hogy biztosságot ad a tájékozódáshoz, így később a diák nem fog megijedni, ha értelmezni kell egy menetrendtérképet, egy meteorológiai radarképet, vagy akár egy nyaraláshoz tervezne előre.

Készítettem egy prezentációt, ami az óra gerincét képezte. Ezen egy táblázat volt látható, melynek első oszlopában az adott tó típusa volt felírva a keletkezésének szempontjából. Melléjük kivetítettem az adott tavakról egy-egy képet és ezt követően a relatív helyzete alapján kellett megtalálniuk a tavat a térképen a diákoknak. Egy példát említve, a Bajkál-tónál az alábbi meghatározást mondtam el a diákoknak: a világ legmélyebb tava, Észak-Ázsiában, a Közép-Szibériai-fennsíktól délre, a Léna folyó forrásánál található, 1620 m mélységű. Néhány esetében, például a Gyilkos-tó és a Szent Anna-tó esetén annak legendáját is elmeséltem a diákoknak, ez meglepően nagy érdeklődést váltott ki.

Egy érdekes foglalkoztató módszer lehet még a mesepedagógia is az utóbbi kapcsán, az interaktív történetmesélés, mint kollaboratív tanulási élmény nagyszerű módja lehet a tanulásnak. Nagyon sok irodalom van a témában, a módszer szakmai véleményem szerint alkalmazható lenne a földrajzban is – ez tehát egy érdekes további kutatási téma lehet.

Az általam megtervezett atlaszos órát a diákok hasznosnak érezték, az alább leírt mutatók is azt bizonyítják, hogy alapvetően a diákok szeretik használni az atlaszokat, illetve a játékosabb hozzáállás – labdákat is bevitettem – jégtörőként hat a diákokra.

Természetesen a hasznosság érzete nem választható el a fárasztóságtól és a szorongástól sem. A szorongásérzet szintén elhanyagolható volt. A két osztály között azért minimális különbség látszik, de az eltérés nem jelentős, a fárasztó érzet kapcsán pedig elmondható ugyancsak, hogy többségében nem volt jellemző.

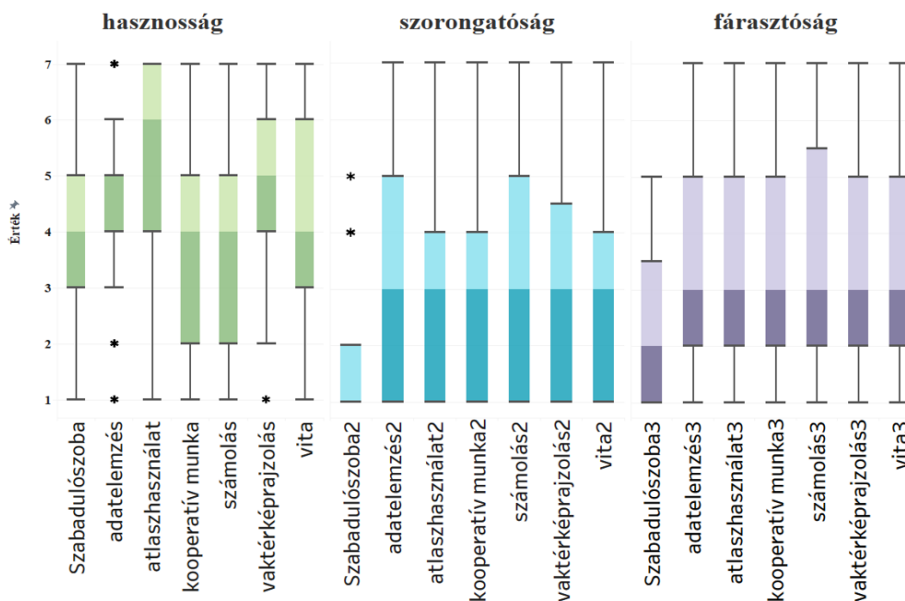
Emellett volt egy olyan óra is, ahol a tengeráramlásokat kellett a diákoknak felrajzolniuk. Ennek eredményeit külön nem tüntetném fel – a következő alfejezetben látható az eredménye. Az volt a feladat, hogy a NAT által követelményként feltüntetett tengeráramlásokat a diákoknak az atlaszuk segítségével fel kellett rajzolniuk a kapott vaktérképekre. Ezzel is fontos kompetenciákat lehet fejleszteni, az órai hangulat kissé rajzóriai lett, lazább, de mégis lekötötte a diákok figyelmét.

### *Módszertani összesítés*

A 8. ábrán összefoglalóan azt szeretném bemutatni, hogy az általam elképzelt és megvalósított terv milyen hatást váltott ki a diákokban. A diagramon az adott kérdésre érkező válaszok matematikai átlaga látható osztályok szerint bontva. Az ábrán a két osztályban született adatokat együtt összegezve tüntettem fel.

A két osztály adatait közösen elemezve leolvasható az ábráról, hogy a szorongató és fárasztó érzet kapcsán a szabadulószoba kapcsán tapasztalható csak szignifikáns eltérés, azonban ez a diákok szerint alacsonyabb hatékonyságot mutat. Ez azonban a belecsempészett képességfejlesztéssel nem veszít értékéből feltétlenül.

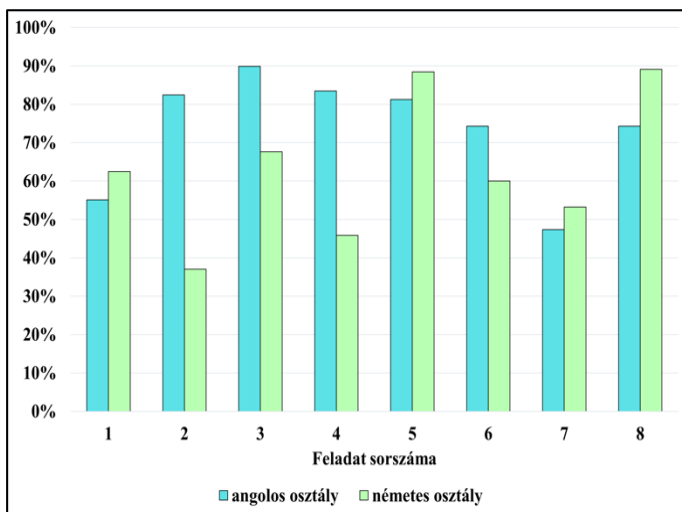
Amennyiben az osztályok eredményei között vizsgálódunk az adatokat külön értékelvén, hasznosság kapcsán csupán a kooperatív munka, atlaszhasználat esetén van nagyobb különbség. Szorongás kapcsán a matematikai számolás, adatelemzés, vaktérképrajzolás és vita kapcsán van különbség. Előbbi három kapcsán ez kétszeres mennyiségű a németes osztály esetén, ez később azért csökkenhetett, mert a diákok hozzászórtak, hogy aktív foglalkoztatás zajlik a földrajz során és feladták azt a kezdeti ellenállást az órai munka ellen, alkalmazkodtak, hogy nem frontális oktatás lesz a továbbiakban. Fárasztó érzet kapcsán csupán a matematikai számolás kapcsán volt különbség a két osztály között, itt is a németes osztály esetén volt némileg negatívabb mértékű.



7. ábra.: Módszertani összehasonlítás A vizsgált szempontok alapján csoportosított eredmények dobozdiagramjai. Saját szerkesztés.

*Témazáró dolgozat eredményei és az évközi jegyek megoszlása*

A témazáróm feladatait úgy próbáltam összeállítani, hogy minél több bloom-i szintet érintsen, és a gondolkozás komplexebb formáit is mérje, emellett természetesen minél jobban reflektáljon az általam végigvezetett munkatervre. Összesen 8 feladat volt a dolgozatban, a rá szánt 45 percből a diákok mindegyike 38-40 perc alatt kényelmes tempóban végzett. A két dolgozat között szignifikáns különbség nem volt, többségében csak sorrendi csere, vagy más topográfiai névanyag szerepelt.



8. ábra. A témazáró feladatainak átlageredményei. Saját szerkesztés



A feladatok eredményeiről készítettem egy oszlopdigrammot (lásd 9. ábra). 100%-kal jelöltem az adott feladatban elérhető maximális pontszámot, míg nullával a nulla pontot. Az 3. táblázatban pedig láthatóak a statisztikai mutatói is az eredményeknek.

3. táblázat. A témazáró feladatok pontjainak statisztikai adatai a két osztályt külön értékelve. Saját szerkesztés.

Feladat száma	Max pont	Átlag		Medián		Szórás	
		angolos	németes	angolos	németes	angolos	németes
1.	7	3,857	4,370	4	4	0,837	1,874
2.	6	4,946	2,222	5,5	2	1,397	1,783
3.	6	5,393	4,056	6	4	0,875	1,857
4.	8	6,679	3,667	7	4	1,739	2,465
5	4	3,250	3,537	4	4	1,555	1,065
6.	5	3,714	3,000	4	3	0,713	0,832
7.	4	1,893	2,130	2	2	1,524	1,052
8.	10	7,429	8,907	7,75	10	2,243	1,581

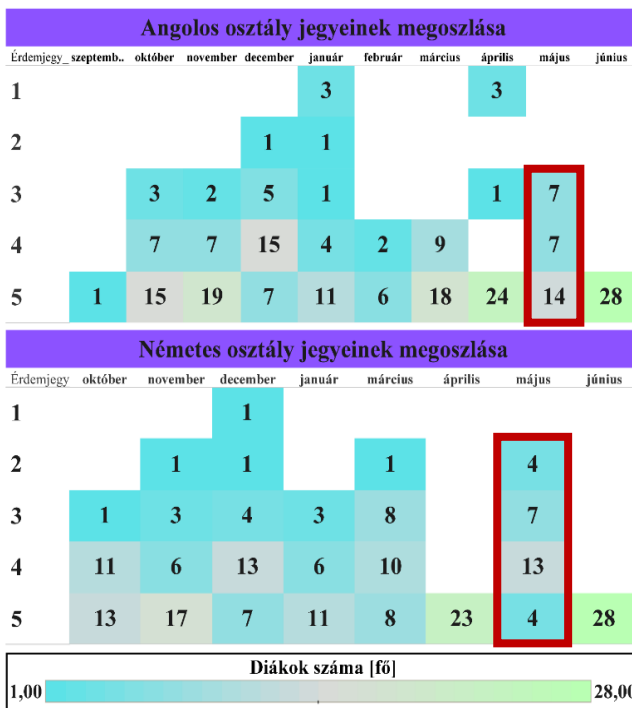
Ahogy a táblázatból is látszik, alapvetően a szórás mértéke alacsony, hasonló eredmények születtek a diákok körében. Jelentős különbségek a két osztály között csupán a második, harmadik, negyedik feladat esetén mutatkozott. Ez azonban, lévén, hogy főként lexikális tudást, ismeretet célzott meg, így ezt nem értékeltem nagyobb negatívumnak, egyszerűen a diákok saját elmondása szerint sem készültek sokat a dolgozatra.

Megfigyelhető, hogy a matematikai számolást igénylő feladatban igen jó eredmények születtek (ötödik feladat), a matematikai-logikai intelligenciát igénylő feladat többszöri beépítése a tananyagba sikeresen mutatta eredményét a témazárón is. Emellett az utolsó feladat, ami egy kritikus gondolkozást mérő, problémaorientált feladat volt, szintén igen jó eredménnyel zárult, ez talán részben mutatja a módszertanom hatékonyságát, hiszen egyik alapcélként, azt is kitűztem, hogy a diákok hasznosnak érezzék az órákat és fejlődjenek.

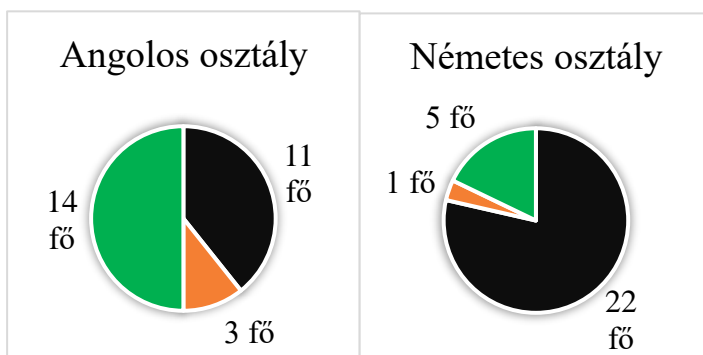
A témazáróm jegyeit összevettem a diákok azonos tanévében szerzett földrajz jegyeivel. E kapcsán szeretnék mutatni két diagramot (10.-11. ábra), melyeken ez látható. A két osztály eredményeit hasonlóképpen az előzőekhez külön értékelem.

A felső diagramon az angol tagozatos osztály jegyei láthatóak. A piros téglalappal jelölt jegyek (májusi jegyek) az általam tanított tananyag témazárójának eredményeit mutatják, melyek ezen osztály esetében kis mértékben alacsonyabbak az egész évi átlagukhoz mérve. Megmértem, hogy milyen mértékben tér el, ezt a 11. ábrán tüntettem fel. Az angolos osztálynál jelentős sikereket értem el, míg a németes osztálynál a korábban tárgyaltak végett a témazáró noha jól sikerültek, de számukra nem jobban.

Megjegyzendő, hogy a dolgozatok összeállításakor azok nehézsége változhat, és nagyon sok tényezőtől függ a sikerességük. Azonban a gyakorló iskolai környezetre építve, ahol a diákok alapvetően jobb eredményeket szeretnének elérni, továbbá a „nem tanulási” tényező alacsony szintre sorolható, hasonló eredményvárható valamennyi esetében. A dolgozat nehézsége pedig összességében megfelelt a többi dolgozathoz, melyet a vezetőtanárom ellenőrzött.



9. ábra. A diákok jegyeinek megoszlása, kiemelve a témazáróm eredményeivel. A májusi jegyek mutatják az általam összeállított témazárók jegyeit. Saját szerkesztés.



10. ábra. Angolos és németes osztály témazáró jegyeinek éves átlagainak viszonya. Zölddel a magasabb témazáró eredmény, sárgával az azonos átlagok, míg feketével a magasabb éves átlagok vannak feltüntetve. Saját szerkesztés.

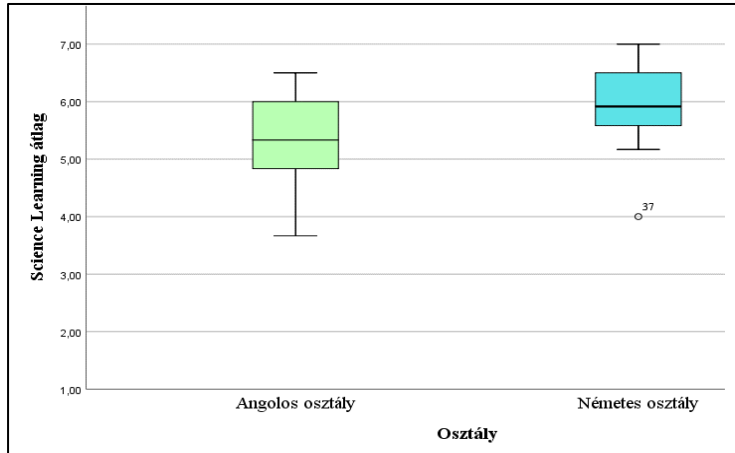
## Motiváció vizsgálat

### Tanulási környezeti skála

Ahogy korábban is említettem, elsőként Susan Nolen tanulási környezeti skálája alapján vizsgáltam (Nolen, 2003; Nolen & Haladyna, 1990a, 1990b, 1990c). A szerző az ő eredeti felmérésében – pontosítva: ez a felmérés többlépcsős volt, az általam is vizsgált tesztsor, csupán egy része – 3 faktort vizsgált, ami a tanulási környezetet mérte fel. Az első faktor a „Science-learning focus”, ami talán a természettudományos tárgyak tanulási folyamataként fordítható, azt vizsgálja, hogy az elsajátítást, önálló gondolkodást milyen mértékben preferálják a diákok, és ezt egyesítette a szerző egy faktorként a modelljében. A második csoportosított változó az „Ability-Meritocracy”, azaz a képesség-meritokrácia faktor azt vizsgálja, hogy vajon igaz-e a szerző egy korábbi kutatási eredménye, hogy csak a legokosabb diákok lehetnek sikeresek a természettudományokban, mivel gyors tempót és sok memorizálást igényelnek ezek a tárgyak, úgy, hogy a fogalmak megértése sokszor kevésbé fontosabb a helyes válasznál, mivel az oktatás főként a lexikalitásra fókuszál. Végül a harmadik faktor, a „Cooperative climate”, azaz az együttműködő környezet nevű faktorból csak egy kérdést emeltem be, mert erről a kooperatív órák kérdőívénél részletesebb képet kaptam.

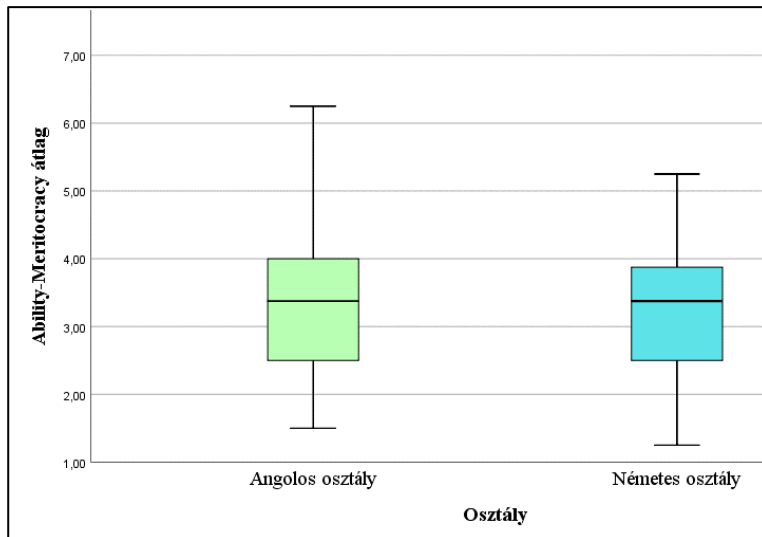
A szerző által használt kérdőívet rövidítettem, csupán a kutatásom számára releváns kérdéseket emeltem át a saját kérdőívcsomagomba. Így természetesen újra vizsgáltam SPSS segítségével a faktorokat, hogy kiadják-e az eredeti faktorstruktúrát. A kihagyott válaszokat (az első kérdésnél  $n=1$ ) átlaggal pótolttam, ez szignifikánsan nem tér el a pairwise-tól. A Kaiser-Meyer-Olkin tesztet lefuttatva, a KMO értéke 0,650 lett, így tehát erős közepes kapcsolat van. Az anti-image korreláció alapján szintén érvényesnek tekinthető a faktorelemzésem, hiszen a főátlón kívüli elemek számának csupán negyede 0,09-nél lehet nagyobb (Jánosa, 2011), nálam ez 19%. A társadalomtudományokban a varianciahányad minimálisan 60% (ekkor a hordozott információtartalom nem csökken még jelentősen) (Csallner, 2015). Ezt a küszöböt nálam az elemzés 4 faktor esetén adta ki (64,268%). Rotálva a komponens mátrixot az látható, hogy az általam kapott eredmények nem keverik össze a faktorokat jelentősen. A képesség-meritokrácia faktor 4 kérdéséből 3-at egy csoportba helyeztem az elemzés, míg a Természettudományos tanulási fókusz 3 faktorra osztotta szét, úgy, hogy a 6 kérdésből 3:2:1 arányban képzett faktorokat. Az anti-image mátrix eredményei alapján a faktorelemzésből kizártam a kooperatív környezet egyetlen kérdését. Összességében tehát, az eredeti faktorstruktúra felépíthető.

Normalitást vizsgálva mind a két teszt – Kolmogorov-Smirnov és a Shapiro-Wilk – teszt alapján normál eloszlásúak az adatok. Ezért lefuttattam a T-tesztet. Ezen látható, hogy a két osztály eredményei nem azonosak három kérdés kivételével: „A tanárunk azt akarja, hogy megértsük, miért történnek a dolgok úgy, ahogy történnek.”; „A tanárunk szerint rendben van, hogyha hibázunk, amíg tanulunk a hibából”; „A diákok ebben az osztályban együtt dolgoznak, hogy mindenki tudjon tanulni”. Ezeket a korábbi tapasztalatokat is mutatják, a két osztály tanulási stílusa sem volt azonos.



12. ábra. A természet tudományos tanulás faktor a két osztály esetén. Saját szerkesztés.

A 12. ábrán megfigyelhető, hogy a természettudományos tanulási folyamatnak a faktorai mások a két osztály esetén. Dobozdiagramon ábrázolva látható, hogy a kiugró értéken túl, ez a németes osztály esetén érdekes módon sokkal magasabb, mint az angolosoknál. A németeseknél az átlag kis mértékben magasabb az angolosoknál. Ennek összetevőit kifejtve, a diákok többségében úgy gondolják, hogy a tanár – én – szorgalmazza az önálló gondolkozást; úgy gondolják, hogy a tanár indukálja a megértést, megértésre helyezi a hangsúlyt; a hibázás nem probléma, amíg tanulnak belőle; szinte teljesen egyetértenek, hogy az a célom, hogy együttműködve tanuljanak; és többségében egyetértenek azzal, hogy az is célom, hogy a tanultaknak gyakorlati párhuzamát is felfedezzük.



11. ábra. A képesség-meritokrácia faktor megoszlása a két osztály esetén. Saját szerkesztés.

A képesség-meritokrácia faktor (lásd 13. ábra) átlaga közel azonos a két osztálynál. A diákok véleménye ennek összetevőinél közel azonos, szerintük bárki jó jegyet kaphat, ha tanul; a tanár – én – nem kritikus a hibázások esetén; részben úgy gondolják, hogy nagyon sok információt kell megjegyezni, a földrajztanulás kapcsán; és többségében úgy gondolják, hogy nem okoz gondot a munkatempóval való lépéstartás.

A két előbbi faktor statisztikai eredményeit, amit az SPSS segítségével számítottam ki, a 4. táblázatban tüntettem fel. Az „S-l” rövidítés a természettudományos tanulási folyamatának faktorára, míg az „A-m” rövidítés a képesség-meritokrácia faktorra utal.

4. táblázat. A Nolen kérdőív vizsgált faktorainak statisztikai eredményei. Saját szerkesztés.

	átlag		medián		tartomány		min		max	
	S-l	A-m	S-l	A-m	S-l	A-m	S-l	A-m	S-l	A-m
<b>angolos</b>	5,3344	3,3516	5,3333	3,3750	2,83	4,75	3,67	1,50	6,50	6,25
<b>németes</b>	5,9345	3,1518	5,9167	3,3750	3,00	4,00	4,00	1,25	7,00	5,25

### Motivációs stratégiák a tanuláshoz kérdőív

A Paul R. Pintrich és Elisabeth V. De Groot által kidolgozott MSLQ teszt egy kiváló eszköze a tanulás mögötti motivációk felmérésének. A szerzők négy faktorba rendezték a változókat: belső motiváció, önhatékonyság, kognitív stratégiák, önszabályozás. Az önszabályozás faktor olyan dolgokat tükröz, mint az adott diák mennyire tud a saját terveire visszacsatolni, mennyire képes az ön-releváns célok felé haladni, végül, illetve nem utolsó sorban mennyire tud új (reális) célokra kitűzni. A kognitív stratégiákban magas pontot elért diákoknak jó az erőfeszítés menedzsmenük, jól tudnak tervezni, illetve új információkat megérteni, lekövetni. Azoknak, akiknek az önhatékonyságuk magas, azoknál magasabb az önbizalom, rendelkeznek azzal az érzéssel, hogy képesek az adott

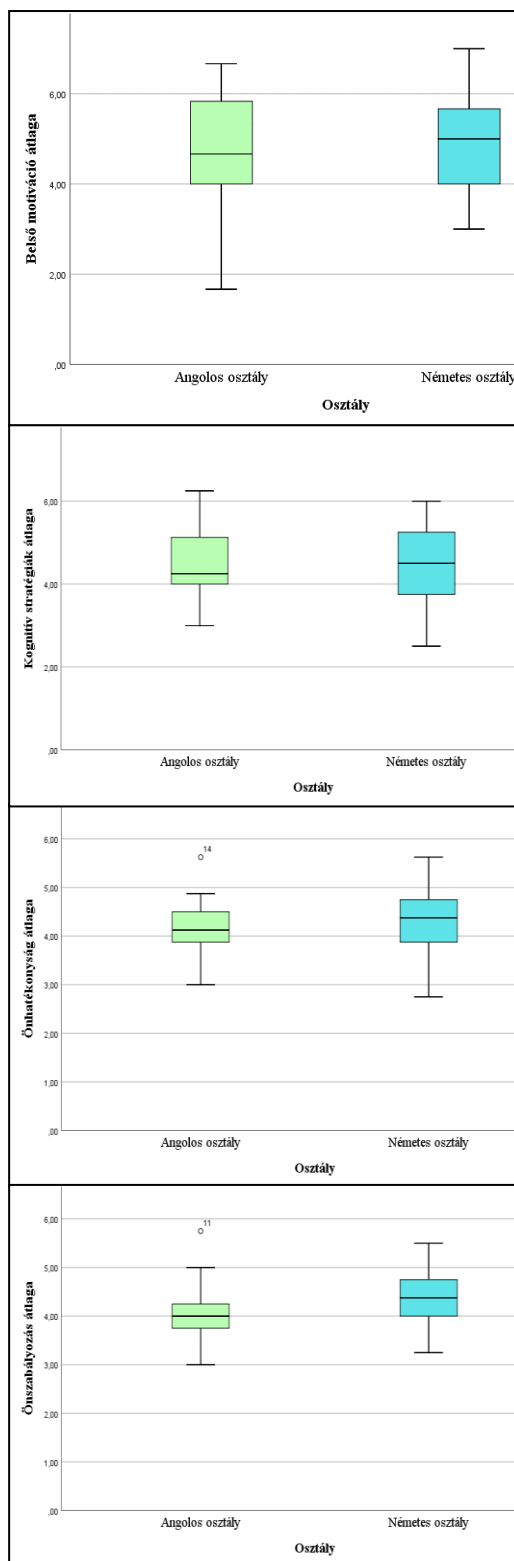
	Rotated Component Matrix <sup>a</sup>				
	Component				
	1	2	3	4	5
VAR00018	0,862	0,035	-0,004	0,100	0,212
VAR00015	0,784	0,011	-0,213	-0,044	-0,011
VAR00014	-0,593	0,450	0,141	-0,094	0,064
VAR00002	0,538	-0,425	0,049	0,168	-0,060
VAR00011	0,474	-0,121	0,278	0,462	0,297
VAR00010	0,053	0,825	0,314	0,002	0,064
VAR00009	0,388	-0,623	-0,143	0,144	0,236
VAR00013	0,108	0,573	0,280	-0,356	-0,136
VAR00004	0,375	-0,469	-0,236	-0,051	0,130
VAR00019	-0,072	0,163	0,772	-0,241	0,150
VAR00008	-0,066	0,252	0,758	0,179	0,021
VAR00006	-0,062	0,224	0,694	-0,051	-0,120
VAR00022	-0,466	-0,119	0,568	0,162	-0,392
VAR00020	0,002	-0,026	0,073	0,772	0,204
VAR00021	-0,034	-0,068	-0,107	0,654	-0,078
VAR00017	0,342	-0,071	-0,006	0,649	0,202
VAR00007	0,006	-0,180	-0,049	0,171	0,797
VAR00005	0,137	0,157	-0,014	0,352	0,721
VAR00001	0,114	-0,510	0,044	-0,310	0,633

5. táblázat. Az MSLQ teszt faktorainak tesztelése. Saját szerkesztés.

folyamatra, célra. Emellett jellemző, hogy jól tudnak azonosulni a problémával, és annak megoldására jól tudnak fókuszálni. Végül a magas belső motivációval rendelkező diákoknál jellemző a tudás megszerzésére irányított vágy, fenntartanak maguknak presztízs és esztétikai szükségletek kielégítésére vonatkozó energiákat is (Pintrich & De Groot, 1990; Sütő, 2019).

Hasonlóképpen először végrehajtottam a faktorelemzést, lévén, hogy itt is rövidítettem a kérdésszámon. Hiányzó érték nem volt. A KMO érték szintén 0,650 lett, tehát erős közepes kölcsönhatás feltételezhető, ezt igazolja az anti-image korreláció is, hiszen a főátlón kívüli elemek csupán 15,2354%-ban nagyobbak a kritikus értéknél. Az elemzés az általam kapott adatok alapján 5 faktorba sorolta a változókat, melyek így a variancia 63,678%-át magyarázzak. Az eredményeket szintén rotáltam (lásd 5. táblázat). A kognitív stratégiák változói (táblázatban barna színnel jelölve) dominánsan egy faktorba kerültek. A belső motivációnál (lásd kék) egy külön faktorba került 3 kérdésből 2. Az önszabályozás (lásd lila) valamennyi változója egy faktorba került. Az önhatékonyság (lásd zöld) kérdései pedig két változóba kerültek. Megjegyzendő, hogy a 22 kérdésből néhány fordítva értékelendő ki (Pintrich & De Groot, 1990).

Normalitást vizsgálva mind a két teszt – Kolmogorov-Smirnov és a Shapiro-Wilk – teszt alapján normál eloszlásúak az adatok. Ezért lefuttattam a T-tesztet hasonlóképpen az előzőhöz. Ezen látható volt, hogy a két osztály eredményei nem azonosak egy kérdés kivételével: „Keményen dolgozom, hogy jó jegyet kapjak, még ha nem is szeretem a földrajzot.”. Ennek eredménye egyébként pozitívan megerősítő.



13. ábra. A Pintrich féle faktorok. S. szerkesztés

A 14. ábrán láthatók dobozdiagramokon ábrázolva a Pintrich & De Groot féle faktorok. A legfelső diagramon a belső motivációk átlagai láthatóak. Megfigyelhető, hogy az angolos osztálynál nagyobb a szórás és a tartomány egyaránt, illetve az átlag is alább helyezkedik el kissé. A kognitív stratégiák átlagainál szintén a németesek átlaga magasabb, de ez elmondható még az önhatékonyság, és az önszabályozás kapcsán is.

Érdekes, hogy a gyakorlatban azt tapasztaltam, hogy az angol tagozatos osztályban a belső osztályverseny miatt gördülékenyebben zajlanak a folyamatok, és ezáltal úgy éreztem, hogy a motivációjuk is magasabb. Ugyanakkor lehet, hogy csak a teljesítmény motiváció miatt alakult így, és esetükben az instrumentális motiváció háttérbe szorult.

A 6. táblázatban pedig hasonlóképpen szeretném a statisztikai adatait közölni ezen faktoroknak is.

6. táblázat. Az általam kapott Pintrich féle faktorok statisztikai mutatói. A = angolos, N = németes osztály. Saját szerzés.

	átlag		medián		szórás		tartomány		min.		max.	
	A	N	A	N	A	N	A	N	A	N	A	N
<b>Belső motiváció</b>	4,8 4	4,8 7	4,6 7	5,0 0	1,17	0,9 4	5,0 0	4,0 0	1,67	3,0 0	6,6 7	7,0 0
<b>Önhatékonyság</b>	4,1 8	4,3 1	4,13	4,3 8	0,5 1	0,6 8	2,6 3	2,8 8	3,0 0	2,7 5	5,6 3	5,6 3
<b>Kognitív stratégiák</b>	4,5 5	4,4 0	4,2 5	4,5 0	0,7 9	0,9 9	3,2 5	3,5 0	3,0 0	2,5 0	6,2 5	6,0 0
<b>Önszabályozás</b>	4,0 4	4,4 2	4,0 0	4,3 8	0,5 5	0,5 6	2,7 5	2,2 5	3,0 0	3,2 5	5,7 5	5,5 0

## Befejezés – záró gondolatok

Kozéki Béla modellje alapján a kutatásom során végigvezetett tanítási módszertannal, mindhárom motivációs dimenzióra sikerült részlegesen hatnom. Az affektív dimenzió esetén egyrészt a módszertanom, tanítási stílusom végig támogató, ösztönző volt. Emellett az osztályközösségek jól összeérettek voltak kilencedikes létükre, tehát a közös munka sem okozott nekik nagyobb gondot. Emögött valószínűsíthető a gyakorló iskolai környezet. A kognitív dimenziónál a valósággal, gyakorlati példákkal kapcsolatos párhuzamvonás szintén elősegítette a tanulási motivációkat. Természetesen az aktivitásra ösztönzés, aktív foglalkoztatás szintén elősegítette ezt. Végül, de nem utolsósorban az effektív dimenzió is megjelent a tanításom során. Csoportmunka során elengedhetetlen, a csoportnormák kialakítása, azokhoz való alkalmazkodás, önértékelés – itt Sergei Rubinstein elmélete is elfogadható. A diákok, ahogyan az a tizennyolcadik kérdés – *Keményen dolgozom, hogy jó jegyet kapjak, még ha nem is szeretem a földrajzot.* – alapján is látszott, elég pozitívan állnak a

földrajzhoz. Az általam kreált szellemi tevékenységekkel pedig – noha kezdetben kisebb ellenállás is kerekedett – jól tudtak azonosulni a diákok.

A tanulmány során említettem, hogy kisebb, minimális eltérések voltak a két osztály között módszertanilag is. Noha ez kutatás módszertanilag hibásnak tekinthető, azonban csupán oktatási szempontból vizsgálva, nem az. A kutatásom célja egy olyan oktatási módszertan vizsgálata volt, amellyel a diákok jobban motiváltak, és könnyebben tanulnak. Ezáltal azonban az oktatási és kutatási célok kis mértékben ellentétesek voltak, hiszen a kutatómódszertan a pontról-pontra való azonosságot követeli meg, míg az oktatásmódszertan a diákokat helyezi első helyre. Szakmai kötelességként így utóbbi mellett kellett döntenem, hiszen az egész kutatásom a diákokért zajlott. Ez a tervezésben is sokszor nehézséget okozott, hiszen ahogyan a tanulmányomban már említettem, a vizsgálatom elején a diákok sokkal nehezebben vették az interaktivitás akadályait, mint azt a végén tették. A készségfejlesztésben sok hiányosságot fedeztem fel bennük, melyek egy része a covid-oktatás következményeként is felfogható (Burgess & Sievertsen, 2020; Chaturvedi et al., 2021), hiszen ők voltak az a korosztály, akik távoktatásban töltötték az általános iskolai utolsó éveiket. Sok diák esetén figyelhattunk meg a vezetőtanárral a módszertanom következményeként készség szintű fejlődést. Többen lettek aktívak, valamint többen vállalták véleményüket publikusan az óráimon, emellett a jegyzetelésük is sokat fejlődött.

Az előbbieket fényében is, úgy gondolom, hogy egy 21. századi iskolában elengedhetetlen, hogy a diákok álljanak a tanulás-tanítás középpontjában. Ezáltal tehát a tanulást, mint önszabályozó folyamatot támogatnunk kell. Hogy ehhez éppen milyen módszer, munkaforma vagy esetleg tanári szerep szükséges, az tőlünk és az adott osztálytól függ, de a cél, hogy akár oktatóként, akár mentorként, akár coach-ként támogassuk a diákokat abban, hogy tanulóközpontú, tanulásra intrinzik módon motivált osztálytermi környezetet hozzunk létre.

Összességében a jól sikerült témazárók és a kitöltött kérdőívek alapján sikeresnek ítélem meg a kutatásom. Úgy gondolom, hogy mindenképpen érdemes és hasznos ezzel a témával foglalkozni még, és látok relevanciát a folytatásában. Természetesen sok apró finomítás még ráfér a módszertanra. Ezek pontosan nem alkalmazhatók a fent említettek végett minden osztálynál ugyanúgy, hiszen minden osztályközösség más-más, ahogyan az az összehasonlító elemzéseimnél is látszott. Lehetne növelni a kutatási minta méretét a jövőben, akár több hasonló nyitott pedagógust bevonva a kutatásba, hogy minél innovatívabb, diákközpontú tanulást tudjunk kialakítani, és ennek hagyományát megteremteni a közoktatásban. Az oktatásnak a jövőt kell szolgálnia, a jövőt pedig a diákok képviselik. Így minden pozitív változás, ami a diákok fejlődését szorgalmazza véleményem szerint támogatásra méltó.

## **Irodalom**

Abdollahi, A. M., Masento, N. A., Vepsäläinen, H., Mijal, M., Gromadzka, M., & Fogelholm, M. (2021). Investigating the Effectiveness of an Educational Escape Game for Increasing Nutrition-Related Knowledge in Young Adolescents: A Pilot Study. *Frontiers in Nutrition*, 8.

Bloom, B. S., Engelhart, M. D., Furst, E. J., Hill, W. H., & Krathwohl, D. R. (1956). *Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals*. David McKay Company.



- Brace, N., Kemp, R., & Snelgar, R. (2016). *SPSS for Psychologists*. Macmillan Education UK.
- Burgess, S., & Sievertsen, H. H. (2020). Schools, skills, and learning: The impact of COVID-19 on education. *VoxEu.Org*, 1(2).
- Chaturvedi, K., Vishwakarma, D. K., & Singh, N. (2021). COVID-19 and its impact on education, social life and mental health of students: A survey. *Children and Youth Services Review*, 121, 105866.
- Csallner, A. E. (2015). *Bevezetés az SPSS statisztikai programcsomag használatába*. Szegedi Tudományegyetem, Szeged.
- de Winter, J. C. F., Dodou, D., & Wieringa, P. A. (2009). Exploratory Factor Analysis With Small Sample Sizes. *Multivariate Behavioral Research*, 44(2), 147–181.
- Dorner, H. (2007). Kollaboratív tudásépítés számítógéppel segített tanulási környezetben - A tudásépítő interakciók elemzése. In *Multimédia az oktatásban 2007 konferencia*.
- Duchon, J. (2010). *Kooperatív <> kollaboratív*. <https://kisvilag.blogspot.com/2010/03/kooperativ-kollaborativ.html>
- Farsang, A. (2009). *Korszerű módszerek a földrajzoktatásban*. SZTE Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék, Szeged.
- Ford, A. (2015). *School Facilities Affect Student Motivation and Achievement*. <https://www.linkedin.com/pulse/school-facilities-affect-student-motivation-achievement-angel-ford/>
- Havas, P. (2003). Az iskolai tanulás motivációjáról. *Új Pedagógiai Szemle*, 53(3), 39–45.
- Holik, I. (2015). Szakmai tanárok módszertani repertoárja. In P. Tóth, E. Major, & M. Pogátsnik (Eds.), *Tanári és tanulói kompetenciák az empirikus kutatások fókuszában* (pp. 35–54). Óbudai Egyetem Trefort Ágoston Mérnökpedagógiai Központ.
- Jánosa, A. (2011). *Adatelemzés SPSS használatával*. ComputerBooks.
- Kormány, G. (2001). *A korszerű földrajzoktatás (válogatott tanulmányok)*. Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke, Nyíregyháza.
- Kozéki, B. (1980). *A motiválás és motiváció összefüggéseinek pedagógiai pszichológiai vizsgálata*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Makádi, M. (2011). A földrajztanárok módszertani kultúrája. *Földrajzi Közlemények*, 135(2), 125–133.
- Mishra, P., Pandey, C., Singh, U., Gupta, A., Sahu, C., & Keshri, A. (2019). Descriptive statistics and normality tests for statistical data. *Annals of Cardiac Anaesthesia*, 22(1), 67.
- Nagy, I., & Kiss, M. (2022). *Csoportmunka - Kooperatív tanulás - Kollaboráció*. A Tanulás Jövője MOOC 2022; Tempus Közalapítvány. [https://canvas.tpf.hu/courses/240/pages/1-dot-4-csoportmunka-kooperativ-tanulas-kollaboracio?module\\_item\\_id=10726](https://canvas.tpf.hu/courses/240/pages/1-dot-4-csoportmunka-kooperativ-tanulas-kollaboracio?module_item_id=10726)

- Nolen, S. B. (2003). Learning environment, motivation, and achievement in high school science. *Journal of Research in Science Teaching*, 40(4), 347–368.
- Nolen, S. B., & Haladyna, T. M. (1990a). Motivation and studying in high school science. *Journal of Research in Science Teaching*, 27(2), 115–126.
- Nolen, S. B., & Haladyna, T. M. (1990b). A Construct Validation of Measures of Students' Study Strategy Beliefs and Perceptions of Teacher Goals. *Educational and Psychological Measurement*, 50(1), 191–202.
- Nolen, S. B., & Haladyna, T. M. (1990c). Personal and environmental influences on students' beliefs about effective study strategies. *Contemporary Educational Psychology*, 15(2), 116–130.
- Pintrich, P. R., & De Groot, E. V. (1990). Motivational and self-regulated learning components of classroom academic performance. *Journal of Educational Psychology*, 82(1), 33–40.
- Pirisi, G., & Trócsányi, A. (2019). *Fejezetek a társadalomföldrajz világából*. Publikon Kiadó, Budapest.
- Rubinstein, Sz. I. (1968). *Az általános pszichológia alapjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Schlachter, G., & Teperics, K. (2022). A földrajztanárok által alkalmazott módszerek egy online vizsgálat tükrében. *Modern Geográfia*, 17(1), 57–71.
- Sipos, K. (2021). Játékpedagógia a digitális oktatásban: A szabadulószoza gyakorlati alkalmazásának lehetőségei. In *Digitális és online lehetőségek, jó gyakorlatok a tanári munkában és a neveléstudományi kutatásokban: Osztatlan tanár szakos hallgatóknak és gyakorló pedagógusoknak* (pp. 111–123). Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Neveléstudományi Intézet és „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola.
- Sütő, É. (2019). Learnig motivation and self-regulated learning at vocational training schools. *11th International Conference of J. Selye University. Pedagogical Sections. Conference Proceedings*, 261–270.
- Terjék, D. (2021). *Földrajzórából digitális szabadulószoza – GeoMetodika*. Geometodika. <https://geometodika.hu/2021/11/19/foldrajzorabol-digitalis-szabaduloszoza/>

## SZEMLE

Orbán Jolán

### FOTOGRAMMÁK (2021-2022)

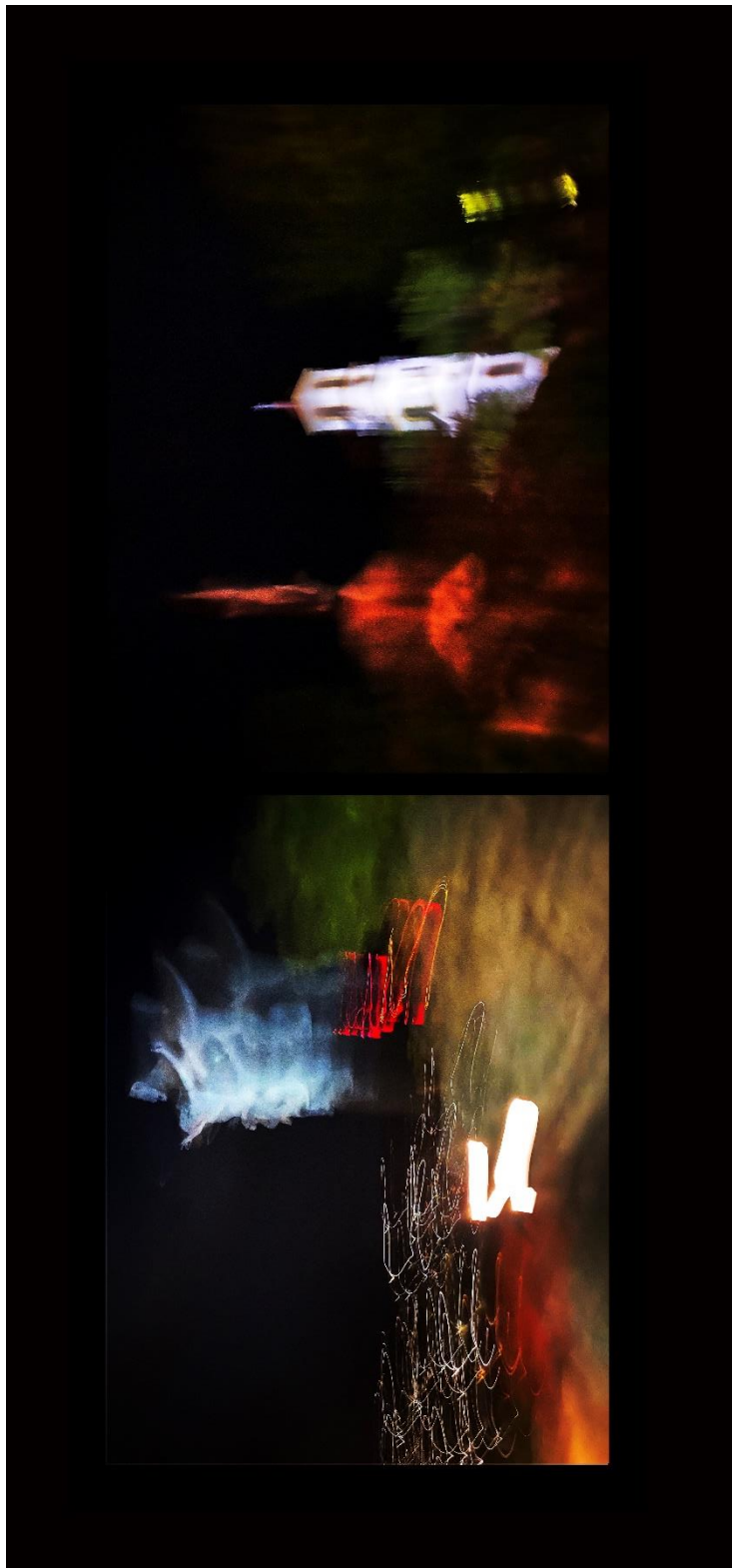
*Kamarakiállítás*

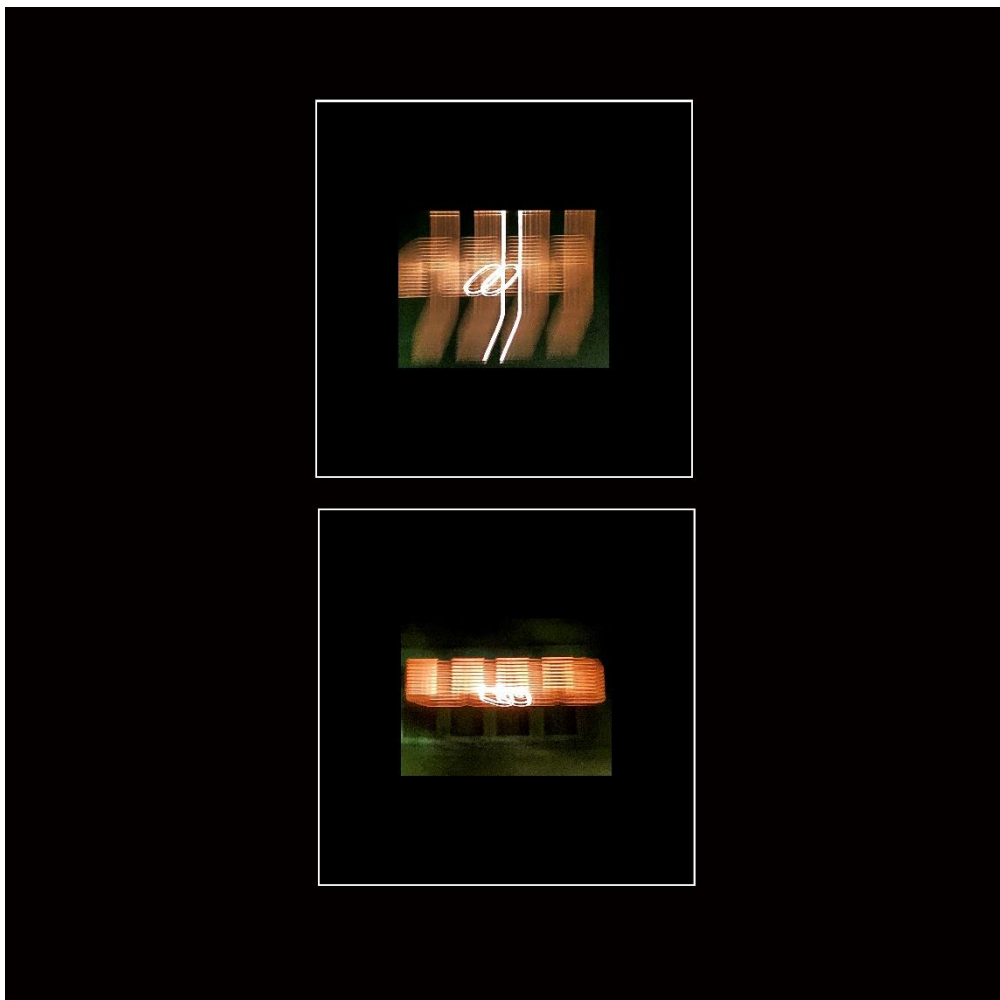
*Civil Közösségek Háza, Pécs, 2022 szeptember 22 – október 25.*

Apáti-Tóth Sándor fotóművésztől kaptam ajándékként a fényképeimből szerkesztett kamarakiállítás anyagát, akinek *Atlantisz* című kiállítását Mánfai György felkérésére 2021. szeptember 7-én nyitottam meg a Mecseki Fotóklub Halász Rezső Galériájában (Pécs, Civil Közösségek Háza). Életem első fotókiállítás-megnyitója volt, azóta is *Atlantisz kapujában* állok.

Roland Barthes, Susan Sontag, Jacques Derrida, Vilém Flusser fotográfiairól szóló írásai évek óta visszatérő témái az előadásaimnak, bár nem a fotográfiaelmélet a fő kutatási területem. Ezért is örültem annak, hogy Házás Nikoletta a fotográfiairól tartott előadással és a fotóimból készített képpel lepett meg a születésnapom alkalmával rendezett konferencián. A két teljesen különböző irányból, de egyidőben érkező kedves gesztus vezetett ehhez a kiállításához, annak ellenére, hogy nem vagyok fotográfus. A fényképezés viszont már gyermekkorom óta érdekelt. Kíváncsian figyeltem, ahogy évente egyszer megérkezett a fényképész és lencsevégre kapta a családunkat. Feszülten vártam a villanást, a kattantást, a fényes papírra nyomtatott fekete-fehér önmagunkat. Sátoros ünnepekkor szertartásosan elővettük az Édesapám mesterműveként díjazott kazettás díszdobozból a fényképeket és hosszan nézegettük – *emlékképek*. A budapesti inaséveit idéző színházi kukkerrel gyakran játszottunk fényképezősdit és távcsövesdit az Öcsémmel: közelebb hoztuk majd eltávolítottuk a Holdat, felcsimpaszkodtunk a csűr fölött tündöklő Göncölszekérre, onnan kémleltük az üstökösöket, az úrhajókat – *csillagképek*.

Madarak röptét, tengerek hullámverését, ablaküveg fénytörését, széki szoknyák pörgését próbáltam elkapni az első fényképezőgéppemmel – *pillanatképek*. Nagy utazások, felhőkarcolók, apályok-dagályok, családi fotók korszaka következett, amikor inkább alanya semmint aktora voltam a fényképezésnek – *családképek*. A koronavírus idején mobil kamerán keresztül fedeztem fel újra a fotózást, fák fehérjét, hajnalhasadás pírját, naplemente lángolását, ikerfák ölének eozin csillanását – *Mecsekszemek*. Tanulni kezdtem az éjszakákat, a város színrebotását, a torony „fekete-piros fekete/táncát”, a kék-lila-zöld-sárga fényjelek olvasását – *fotogrammák*. A fényképezés számomra szenvedély, de még csak a tanuló éveim elején járok, ezért is választottam az első kamarakiállításom időpontjaként és helyszínéül a Tanuló Város Fesztivált és a Civil Közösségek Házát.





Aknai Péter

**ÉJSZAKAI CAPRICCIO**Orbán Jolán: *FOTOGRAMMÁK – a fotogramma mint autofikció*<sup>1</sup>

A tárlatvezetés interpretáció. Az én interpretációm, egy a sok lehetséges nézőpont közül. Kérdéseket vet fel, művészetelméleti problémákra reflektál, amelyekkel lehet egyetérteni, kétségbevonni és vitákat folytatni. Az én közelítesem íróként óhatatlanul irodalmi; nincs is ezzel gond, hiszen Orbán Jolán irodalmár, filozófus, művészet-teoretikus – a jelek szerint most már fotográfus is – ugyanakkor nem tekinthetek el attól, hogy OJ alkotásait elsősorban képzőművészeti alkotásoknak tartom, amelyeknek számtalan irodalmi vonatkozása van.

Az alcím zavarba ejtő, némileg provokatív: „*A fotogramma mint autofikció*”. Hát, ezt most hogyan képzeljük el, amikor a „fotogramma” és az „autofikció” egyaránt magyarázatra szorul? Ráadásul a két fogalmat egymás kontextusában szükséges vizsgálnunk, ez pedig nem könnyíti meg a dolgunkat. Ami bizonyosság: a szerző különös jelentőséget tulajdonít az *autofikció* fogalmának, valamint az *epigramma* műfaji kategóriájának.

Nem rejtem véka alá, hogy a kapcsolatunk mester–tanítvány viszony; a pécsi egyetem Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskola hallgatójaként többek között feladatom, hogy a múlt század második felének egyik legjelentősebb filozófusa, Jacques Derrida művészetelméleti-művészetfilozófiai munkássága és a szakdolgozati témám között kapcsolódási pontokat keressek. Utóbbi az esetemben az autofikció kortárs alakváltozatai felé tendál. Mielőtt azonban rátérnék művészetelméleti dilemmáimra, vizsgáljuk meg az alcímben foglaltakat!

Az autofikció az önéletrajz és a fikció határvidékén mozgó (kortárs?) műfaj, amely etimológiája szerint a görög *auto* (önmagát jelölő) illetve a latin *factio* (kitalált) szavak összeolvadásából keletkezett. Az autofikció fiatal műfaji kategória, amely sokféle és szerteágazó irodalmi gyakorlatot takar. A norvég irodalmi sztárszerző, Karl Ove Knausgård hexológiája, a *Harcok*<sup>2</sup> nagy lökést adott a diskurzusnak, amelynek elmélyülésével az autofikció kifejezést (a tágabb értelmezés keretei között) a klasszikus európai irodalom olyan alkotóira is kiterjesztették mint Dante, Molière, Rousseau, Proust, Kafka, Gombrowicz vagy Goethe. Az *autofikció* fogalmának gyakran idézett megjelenése Serge Doubrovsky 1977-es *Fils* című művéből származik, amelynek fülszövegén a következő olvasható: „Önéletrajz? Nem, ez a kiváltság csak a világ fontos embereit illeti, életük alkonyán, elegáns írásmóddal. Fikció, ám szigorúan

---

<sup>1</sup> A tanulmány a tárlatvezetés szövegének szerkesztett változata. Orbán Jolán: *Fotógrammák*. Pécs, Civil Közösségek Háza, 2022. szeptember 22 – október 25.

<sup>2</sup> KNAUSGÅRD, Karl Ove: *Harcok* 1–6. Ford.: Petrikovics Edit, Patat Bence. Magvető Kiadó, Budapest, 2006–2022.

valós eseményekből és tényekből összeállítva, a kaland nyelvét a nyelv kalandjára cserélve... ha úgy tetszik autofikció”<sup>3</sup>.

A fikciónak ez a formája Z. Varga Zoltán szerint nem a klasszikus értelemben vett terminusra utal, hanem szembemegy a kitalált történetek ontológiai státuszának és befogadásának évezredek hagyományával, amely azt állítja, hogy a fikció kitalált, nem pedig megtörtént eseményeket ábrázol. Doubrovsky megközelítésében azonban a szubjektivitás „kicsúsítása” szándékos.<sup>4</sup>

Amennyiben eltekintünk az irodalmi közegetől, azt láthatjuk, hogy világszerte nagy sikere van azoknak az alkotásoknak, amelyek az önéletírói műfajok és a fikció határterületén helyezkednek el. A dokufikció divatos műfajjává vált, amelynek húzóágazatát nem elsősorban az irodalom, sokkal inkább a Netflix vagy a HBO sorozatai jelentik. A kortárs alkotók közül sokan lehet ismerős Elena Ferrante Nápoly-tetralógiája, amelyből *Briliáns barátnőm* címmel készített sorozatot az HBO. Ugyanez a cég forgatott tévésorozat-adaptációt Edward St. Aubyn *Patrick Melrose* regényfolyamából is. A kilencvenes évek feminista kultuszkönyvéből, Chris Kraus *I Love Dick*-jéből az Amazon készített saját gyártású sorozatot 2016-ban és ugyanide sorolható Richard Linklater *Boyhood*-ja, Lena Dunham *Girl*-se, Joey Soloway *Transparent*-je az elmúlt évtized legsikeresebb sorozataiból. A 2022-es irodalmi Nobel-díjas Annie Ernaux munkássága – magyarul legutóbb megjelent regénye az *Évek*<sup>5</sup> – szintén az önéletrajziság fundamentumáról rugaszkodik el. Regényében megfigyelhető az egyéni és kollektív társadalmi tapasztalatok egymásba ágyazódásának játéka; előszeretettel transzformálja a kronológiai sorrendben előkerült fotográfiákat szöveggé. Nem elégszik meg a puszta reprezentációval, a performatív aktussal, befelé tekint, figyelme az „én” kognitív feltárására irányul.

Az önéletírásnak a magyar irodalomban is markáns hagyományai vannak. Gondolhatunk itt a „klasszikus”, kanonizált önéletrajzok íróira az erdélyi napló- és emlékiratírókra (Bethlen Miklós, Apor Péter), vagy a két háború közötti időszakban a magyar próza fő sodrába került Kassák Lajosra, Márai Sándorra, Illyés Gyulára, Déry Tiborra. A hazai kortárs szcénában Garaczi László lemurkönyvei (*Mintha élnél - Egy lemur vallomása*, *Pompásan buszozunk!*, *Arc és hátraarc*), Németh Gábor (*Zsidó vagy?*), Vida Gábor (*Egy dadogás története*), Barnás Ferenc (*Életünk végéig*), Kun Árpád (*Boldog Észak, a Megint hazavárunk, Takarító férfi*), Borbély Szilárd (*Nincstelenség*) Visky András (*Kitelepítés*) regényei ebbe a vonulatba sorolhatók. A sor hosszan folytatható; jelzi azt a felívelő tendenciát, amely az önéletrajzi- és vallomásirodalom terjedése körül kialakult az elmúlt évtizedekben.<sup>6</sup>

Az önéletrajzi műfajok teoretikusai kevés megállapításban osztoznak az önéletrajz definitív meghatározását illetően. Abban viszont igen – és ez Philippe Lejeune kiindulópontja is az önéletírói paktumban –, hogy textuális jellemzőkkel nem lehet

---

<sup>3</sup> Idézi: Z. VARGA Zoltán: Autofikció és önéletírás-kutatások Franciaországban. *Filológiai közlöny*, LXVI. évfolyam, 2020/2. 9.

<sup>4</sup> Uo. 9–10.

<sup>5</sup> ERNAUX, Annie: *Évek*. Ford. Lőrinszky Ildikó. Magvető Kiadó, Budapest, 2021.

<sup>6</sup> Vö. GÁCS Anna: *A példaszertű élet és az önéletrajz mint tömegtermék*. In: OLAY Csaba – WEISS János (szerk.): *A művészettől a tömegkultúráig*. L'Harmattan Kiadó – Könyvpont Kiadó, Budapest–Pécs, 2014.

szétválasztani a „valódi” önéletrajzi műveket a fiktívektől, nem beszélve a határműfajokról, a doku- és autofikció alakváltozatairól.

Ha az „önéletírás” és az „autobiográfia” szavak szótári meghatározásaiból indulunk ki, a látszólagos evidencia szemantikai zavarba torkollik, amint feltesszük a kérdést az élet leírhatóságát illetően: hogyan írható le egy élet textuális eszközökkel? Egyáltalán a nyelv segítségével leképezhető a világ? A műfaj teoretikusai szerint bármilyen szöveg tekinthető autofikciónak, ahol a szerző és a mű főszereplője ugyanazon a néven szerepel.

Az élettörténetek szaporodásával az *autofikció* címke a közbeszédbe is bekerült, és ma már szótárakban is megtalálható. A *Larousse*, a következő írja: „Önéletrajz, amely kölcsönzi a fikció normatív formáit.”<sup>7</sup> A másik nagy értelmező szótárban a *Le Robert*-ben a következőt találjuk: „Az autofikció olyan narratíva, amelyben az önéletrajzi és a fikciós elemek keverednek anélkül, hogy önéletrajzívá vagy fikcionalizálttá válna a történet.”<sup>8</sup>

Az autofikcionális–hibrid műfajú művek előszeretettel használnak a szövegépítéshez naplórészletet, levelet és persze jelen vizsgálatunk tárgyát is, a fotográfiát. A *fotoqrammákban* a referencialitáshoz fűződő viszony csak nyomokban érzékelhető, az „én” nyelve enigmatikus, így aztán a felfejtése sem egyszerű feladat. Nem tudok elvonatkoztatni attól, hogy számomra ezek a fotoqrammák azon túl, hogy attraktívak, eseményeket rögzítenek, a *“Vision in Motion”*<sup>9</sup> jegyében kimozdulnak, írás-formát, fénykalligrafikus jelleget vesznek fel. A képzőművészeti analógiák az impresszionizmus olyan mesterei felé mutatnak mint Seurat és Signac; ők bontják fel és szedik szét hullámhosszaikra a színeket, és rendezik őket a pointilista alkotássá. OJ is impresszióit rögzít esti sétáin, de nem elégszik meg a képpontok rögzítésével, erős konstruálást végez, ami az anyagra összpontosító gesztusok sorozata: mozgásba hozza az ízekre szedett pontokat. Az esztétikum forrása a repetitív mozgásban rejlik; jelrendszer hoz létre, ha mégoly titkosat is. Olyan eszközökkel hozza létre a képet, mint a fotográfusok általában: géppel. Így nem a kamera nélkül jött létre a fotoqramma mint a már idézett Moholy-Nagy esetében. OJ kamerával ír és rajzol; fényírási gyakorlatot végez. A tárlat számos alkotásán láthatjuk ezeket a fényírási kísérleteket. Ez a technikai eljárás azonban nem azonos Moholy-Nagy klasszikus *fotoqramm*ként osztályozott munkáival, ahol kétdimenziós tárgyak, papír- és üveglapok, fogaskerekűek, később különböző transzparens anyagok felhasználásával készített konstrukciókat fényérzékeny fotópapíron. Moholy-Nagy szerint a fényképészet legfontosabb jellemzője a fény, ezért a művészeknek a fény és az árnyék játékával kell kísérletezniük. OJ azonban nem *fotoqramm*ról, hanem *fotoqramm*áról beszél.

---

<sup>7</sup> LAROUSSE: <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/autofiction/6699> (letöltés időpontja: 2022.11.10) Saját fordításom.

<sup>8</sup> LE ROBERT: <https://dictionnaire.lerobert.com/definition/autofiction> (letöltés időpontja: 2022.11.10) Saját fordításom

<sup>9</sup> A MOHOLY-NAGY László-féle *“Vision in Motion”* az események olyan „szimultán megragadása, kreatív performansa, ahol a látás, az érzelmek és a gondolkodás nem egymástól elszigetelt jelenségek, hanem az egyes elemek koherens egészévé integrálása és alakítása. (Saját fordításom.) <https://www.bauhaus-imaginista.org/articles/4250/vision-in-motion-information-landscapes>



A műfaj jelölés megítélésem szerint az *epigramma* származéka, amelyek legfőbb jellemzője a rövidség, tömörség. A szó jelentése az ógörög eredetű (ἐπιγραμμα) „rávésés”, „felirat” kifejezés eleinte nem csak versek, hanem a prózai alkotásokat is lefedte. Az anekdotikus eredet az i.e. VII. században Szimónidészhez köti az epigramma disztichonban megjelent archetípusát – a thermopülai hősök sírfelirata mindannyiunk számára ismerős lehet – majd őt követik Anakreón, Aszklepiadész, a római Catullus, Martialis és a többiek. A lírai műfaj a magyar és a világ irodalmában is kedvelt műfajjává vált. Egy magyar szerzőt feltétlen meg kell említenem, hiszen a hely, ahol állunk, a pécsi püspöki palota szomszédságában található. Meglehet, hogy a hajdani pécsi püspök, Janus Pannonius, ennek a régióknak az első európai léptékben is jelentős szellemi aktora, ebben a kertben írta a *Pannónia dícsérete* című epigrammáját. Aligha véletlen, hogy ezen a tárlaton számos utalást találunk a „vésetre”, „felíratra” vagy a „szignóra”. A műfaji ontogenezisben tehát a *photogram* mellett az epigrammát is ott találjuk.

Egy irodalmi mű esetében, ha a műfajisággal kapcsolatban merülnek fel kétségeink – jelen esetben az autobiográfiai jelleg kapcsán lehetnek kérdéseink – gyakran fordulunk a szöveg paratextusához<sup>10</sup>, amely alapján támpontokat találhatunk a szöveg műfaji besorolására vonatkozóan. Ide sorolható többek között az alkotó kiállításához fűzött kommentárja, Házas Nikoletta bevezető tanulmánya, és a *Visions nocturnes – Éjszakai látomások* videóösszeállítás is, amelyen Boros Misi játssza a kiállításon szereplő fotómontázs alá Debussy *Suite Bergamasque* zongorasztíkjének harmadik tételét, a híres *Clair de lune*-t.<sup>11</sup> A zeneválasztás megerősíti számomra, hogy OJ-t is hasonló intenciók vezérlik éjszakai sétáin mint az impressziókat rögzítő „fény festőit”, akik az adott pillanat hatása alatt rögzítik benyomásaikat. A kamera mozgása elmossa a fényből kibomló színek kontúrjait, utat enged a reflex-hatások vibrálásának. S bár a fotók a legvadabb Covid-időkből készültek, amikor szorongásaink fokozottabban kerültek előtérbe, a fotós töretlen optimizmusát ez mintha nem befolyásolná. Játékra kész impulzív attitűdje dominál ebben az éjszakai capriccióban: érezni a fotogramok mögötti alkotót.

Ám mindez csak annak mond valamit, aki ismeri a művészt. A kiállításra betoppanó látogató kognitív formában vajmi keveset tudhat meg a fikcionált önéletrajz szerzőjéről. A befogadóban nem idéződik fel önkény nélkül olyan emlékek, vágyak, örömök és félelmek, amelyek ténylegesen a szerzői lennének. Az alkotás kétségkívül tartalmaz én-leíró elemeket, ha mással nem, avval, hogy ő hozza létre.

Derrida az emlékirat és az önéletrajz kérdései kapcsán arra a következtetésre jut, hogy az önéletírás olyan performatív cselekvés, amely nem csupán beszédaktus, a „megértés figurája”, hanem szövegesemény. Nem elégszik meg sem Austin konstatív-performatív, sem Paul De Man kognitív-performatív fogalompárosaival, különbséget tesz önéletírás és *curriculum vitae* között, amely nem csak „olvasás-alakzatot”, hanem „írás-alakzatot” is jelöl.<sup>12</sup> OJ fotogramjain a kognitív-performatív fogalompár első

---

<sup>10</sup> Gerard GENETTE terminológiája szerint a szöveg paratextusának számít a cím, a borító, az alcím, belső címek előszók, utószók, bevezetők, előljáró beszédek, jegyzetek, mottók, illusztrációk és számos más járulékos jel. Gerard GENETTE: *Transztextualitás* (1982), *Helikon*, 1996. 1-2. 84.

<sup>11</sup> Claude DEBUSSY: *Suite Bergamasque*, L. 75 – III. Clair de lune, <https://youtu.be/JBqbN2penXo> (letöltés ideje: 2023.08.10)

<sup>12</sup> ORBÁN Jolán: *A filozófiai önéletrajz műfajai*. In: Mekis D. János – Z. Varga Zoltán (szerk.): *Írott és olvasott identitás. Az önéletrajzi műfajok kontextusai*. L'Harmattan, Budapest, 2008.

tagját, a kognitív komponenst gyengébbnek érzem, jóllehet a képzőművészet természetéből fakadóan az „én” sokkal rejtőzködőbb, mint egy az irodalmi mű esetében.

Az, hogy át lehet-e alakítani egy képet szöveggé, régóta foglalkoztatja az alkotókat és kutatókat. A fotográfia megjelenése a 19. század elején alapjaiban változtatta meg az éntudat (*self-consciousness*) vizsgálati módszereit, és kiváltó oka lesz annak, hogy szétválik egymástól a biográfia és autobiográfia. A fotográfia megjelenése az önéletrajzi szövegekben a XX. század első évtizedeire tehető, fő poétikai funkciója a szövegben megjelenő narratív „én” vizuális reprezentációja. Ám különbségeik is fontosak: míg a fotó az „én” egyetlen pillanatát rögzíti (sokszor egy kiemelt eseményt örökít meg), addig az elbeszélés olyan visszatekintés, amely a retrospekció révén éveket, évtizedeket, ad absurdum egy egész élet időtartamát képes átfogni. Egymáshoz való viszonyuk a referencialitás mélyebb, hitelesebb igazolásában keresendő.<sup>13</sup>

A fotó számos kérdést vet fel az identitással kapcsolatban, de elválaszthatatlan az emlékezet kérdéskörétől is: képes visszahozni a múltban rögzített pillanatot, segít kitölteni az emlékezet kontinuitásának hézagait. „Első gyerekkori emlékeink nem azt mutatják meg nekünk, ahogy azok voltak, hanem, ahogy azokat interpretáltuk később, amikor ezek az emlékek feléledtek.” – írja Sigmund Freud.<sup>14</sup>

OJ katalógusbeli kísérőszövege feleleveníti a fotográfiának (emlékképek, csillagképek, pillanatképek, családképek stb.) a gyerekkorban betöltött helyét és szerepét. Olyan optikával közelít, ahol direktben nem biográfiai események tükröződnek, hanem irodalom- és művészetelméleti szövegek, amelyekben az intuitív fantázia, az emlékezés, a formai tradíciók és programok felidézése a művész kézjegyekkel ellátott megerősítésével jár. Ezt természetesen lehet öntükröző autofikciónak nevezni, még akkor is, ha a szerző nem feltétlenül foglalja el a főszereplő helyét. Vagyis: ha a *fotogramm*ának nincs főszereplője, valaki – jelen esetben a tárlatvezető – egy meta-történeti-irodalmi elmélkedés keretei között kifejezheti az alkotónak a műben való jelenlétét. Mindez azonban a fikciós olvasatot erősíti, hiszen a befogadónak milyen bizonyossága lehet az önéletrajzi paktumra a sajátkezűség tényének megállapítása mellett?

A látvány és a nyelvi megnyilatkozás érintkezését taglalva Nietzsche kezdi el boncolgatni, hogy a nyelv nem transzparens, hanem anyagszerű, olyan matéria, amelynek szövete van. Találhatunk példát erre, a (nyelvi?) jelek szövetszerű térbeli kiterjedésének alakváltozataira. Ferdinand de Saussure egyik leggyakrabban idézett munkája a *Bevezetés az általános nyelvészetbe*<sup>15</sup> azt a logocentrikus gondolatot követi, mely szerint a nyelv jelek halmaza, ahol a jel egy jelzettből és egy jelzőből áll. A fotógrammák okostelefonnal készültek, a művész ezzel végzi a fényírási gyakorlatot. Felhívnam a figyelmet a tendenciára: a digitalizáció térnyerésével új technológiák és médiumok jelentek meg, amelyek erősen hatnak az önéletrajzi terek alakulására is.

---

<sup>13</sup> Vö. Laura MARCUS: “The Split of the Mirror”. In: Alexandra EFFE, Hannie LAWLOR (eds.): *The Autofictional. Approaches, Affordances, Forms. Autofiction and Photography*: Palgrave Macmillan, 2022. 311.

<sup>14</sup> I.m. 312. (saját fordításom.)

<sup>15</sup> Ferdinand de SAUSSURE: *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1967.

Ma már nem ritka a fotó-, a képregény-önéletrajz, a közösségimédia-platformok, blogok, vlogok pedig táptalaját jelentik az autobiográfia alternatív lehetőségeinek.<sup>16</sup>

OJ jelei egy ős-íráshoz hasonlatosak; utalások egy olyan nyelvre, az „írás zéró mínusz egy fokára”<sup>17</sup>, amely fantomjelét a szövegünkben hagyja. Volt szerencsém többször megfigyelni az alkotót munka közben – beleshettem a művész boszorkánykonyhájába. Ez a gesztus, jellemző az autofikcióra – a Kutatók Éjszakáján is lehetőség nyílik majd közös éjszakai sétára, ahol betekintést nyerhetünk az alkotófolyamatba.

„A modern műalkotás titokzatos fétistárgy: megalkotottsága mikéntjét elrejti, szerzőjét zárójelezi. Fétisjellegének funkciója, hogy az ismerős valóságot *defamiliarizálja*, a befogadót pedig értelmezésre szólítsa fel. Az autofikció ellentétes utat jár be, célja a művészet *refamiliarizálása*: a hétköznapit ábrázolva önmagát értelmezi”<sup>18</sup> „rögzíti a meglepetésként létrejövő látványt.”<sup>19</sup>

Nincs kétségem afelől, hogy mindenki megtalálja a teremben neki tetsző alkotást. De senki ne érezze magát kellemetlenül, ha a feltett kérdésre – „miért éppen ez?” – nem tud azonnal válaszolni. A műalkotások iránti vonzódásunkat nem mindig vagyunk képesek szavakba önteni.

Nekem is megvannak a kedvenceim. Az a fotópár – jó érzékkel helyezte őket a kiállítás rendezője, Apáti-Tóth Sándor fotóművész egymás mellé –, amely a tettyei Havas Boldogasszony-templomról és környezetéről készült, „kilóg” a többi közül. Nem dominálnak az élénkek, a vörös; a virtuóz játék lanyhul, az alkotó befelé tekint. Tudható: a kiállítás apropója egy kerek születésnap: az ünnepelt végigtekint életének főbb állomásain, kérdez önmagától, párbeszédet folytat önmagával, az érdeklődő közönségével. Az autobiografikus olvasat kínálja magát.

A tettyei fotók öntörvényű részei mellett még felismerhetők a referencialitás argumentumai, de különös fénytörésbe kerülnek: fátyol lengi körbe a kompozíciót, a tárgyi világ a kontúrjai elmosódnak. Az önmagával folytatott párbeszédbe bekapcsolódnak mesterei: Nietzsche, Saussure, Barthes, Paul De Man, Mallarmé és persze mindenek felett Jacques Derrida. Szinte minden képről, csomóponttól csomópontra haladva meg lehet mondani milyen irodalomelméleti szövegek állnak a háttérben: *A struktúra, a jel és a játék az embertudományok diszkurzusában*, a *Vendégszeretet-barátság*, *A másik egynyelvűsége, avagy az eredetprotézis*, az *Aláírás, esemény, kontextus*. A dekonstrukció mint fő szervező erő jelenléte nyilvánvaló. Vagy akár filmeké: a Derridára fókuszáló *Ghost Dance*ben (1983) a filozófus önmagát játssza; a szellemek, az emlékezet és a múlt kérdéskörének komplexitását feszegetik. Meglehet, a titkot rejtik ezek a fantomok. Többismeretlenes egyenlettel van dolgunk, ahol ez a fajta autofikció nem adja magát könnyen.

Nagy bennem az izgalom, várom, hogyan folytatódik ez a kezdet. Az alkotói szándék minden jel szerint megvan az önéletrajziség fokozott jelenlétére, ám hogy az *oeuvre*

---

<sup>16</sup> I.m. GÁCS, 116.

<sup>17</sup> Vö. Jacques DERRIDA: *A másik egynyelvűsége avagy az eredetprotézis*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2005. 110.

<sup>18</sup> SIPOS Balázs: *A férfiként létezés szegye*. Magyar Narancs, 2016.11.27.  
<https://magyarnarancs.hu/konyv/a-ferfikent-letezes-szegyene-101352> (letöltés ideje: 2022.11.10.)

<sup>19</sup> Részlet HÁZAS Nikoletta a kiállításhoz írt tanulmányából.

miként manifesztálódik a jövőben, nem tudhatjuk. Kíváncsian várom, mit rejt a következő fejezet.

Ezekkel a gondolatokkal zárom a tárlatvezetést, köszönöm a felkérést; nagy megtiszteltetés, ha az embert a mestere kéri fel a feladatra, a közös gondolkodásra, ráadásul olyan rangos eseményen, amilyen a Kutatók Éjszakája. Köszönöm.

Egri Petra

## ORBÁN JOLÁN - FOTOGRAMMÁK-FINISSZÁZS

Nagy öröm és megtiszteltetés számomra, hogy Orbán Jolán első fotókiállításának finisszázsán közreműködhetek. Ahogyan az is nagy öröm volt, amikor a fotókat szinte közvetlenül készítésük után napról-napra követhettem doktori hallgatója, barátja, majd kollégájaként, és részt vehettem a születésnapjára rendezett konferencián, amelyen több előadás és ajándék is kapcsolódott az akkor még nem kiállított, csak a baráti körrel megosztott privát fotókhoz. Apáti-Tóth Sándor fotóművész ajándékozta meg Orbán Jolánt először saját műalkotásának fizikai változatával, a megszerkesztett és már előhívott fotókkal, míg a kiállítást is megnyitó Házás Nikoletta esztéta egy ezekről a fotókról, a fény-írásról szóló tudományos előadással ajándékozta meg ugyanezen konferencián. A kiállítás sikerének ígérete már akkor benne volt a levegőben. Rajta keresztül látjuk Orbán Jolánt, a művészt, a tanárt és édesanyát.

Orbán Jolán mellett, hogy az irodalomtudomány és a filozófia professzoraként sokat tanított nekem a dekonstrukcióról: élvezettel jártam doktori óráira, követtem dinamikus óráinak ívét (-látomások), emellett szinte láthatatlanul is sokat tanított nekem arról, hogyan működik a dekonstrukció a művészetekben. Először a dekonstruktív divat volt a közös érdeklődésünk tárgya, majd a fotózásba általa épített dekonstruktív nyom lett az újabb közös pont.

A kiállításon látható egy fotó, amelyet egy közös sétánk alkalmával együtt készítettünk, ahogy ő hívja: „négykezes”, melynek különlegessége, hogy egyszerre két fotólencsén keresztül alakult ki a végleges kép, azaz inkább az örökké dinamikus mozgásban (-száguldásban) lévő piros, arany és zöld vonalak. Erről a négykezesről óhatatlanul is Derrida *Marx kísérteteinek* egyik bevezető szakasza jut eszembe Orbán Jolán fordításában. Derrida, - vagy inkább a fordító Orbán Jolán? - a következő mondattal indítja a kötetet:

„Minden egy kísértet megjelenésével kezdődik. Pontosabban a megjelenésre való várakozással (...) A kísértet a szellem paradox megtestesülése, testté válása, fenomenális és testi alakja. Inkább valami nehezen megnevezhető „dologgá” válik: sem lélek, sem test, egyik is és másik is. Mert a hús és a fenomenalitás ad kísértetszerű megjelenést a szellemnek, ám nyomban el is tűnik a megjelenésben. A visszajáró lélek (revenant) eljövételében avagy a kísértet visszatérésében. Az eltűntet maga a megjelenés mint az eltűnt újra-megjelenése tartalmazza. Szellem és kísértet nem ugyanaz, ki kell majd éleznünk ezt a különbséget, ám amiatt, ami közös bennük, nem tudjuk mi ez, mi ez jelenleg. Éppen ez az a dolog, amit nem tudunk, és nem tudjuk, hogy éppen ez van-e, létezik-e hallgat-e egy névre és megfelel-e egy lényegnek. Nem *tudjuk*: nem tudatlanságból, hanem mert ez a nem-tárgy, ez a jelen nem lévő jelenlévő, a távollévőnek vagy az eltűntnek ez az ott-léte nem enged többet tudnunk (...) nem tudjuk élő-e vagy halott.

Itt van – vagyis ott, odaát – egy megnevezhetetlen, vagy majdnem megnevezhetetlen dolog: valami a valami és a valaki között.”<sup>1</sup>

A kiállított képek olyan manipulált fotografikus reprezentációk, amelyek örök mozgásban vannak. Mindig egy nem jelen lévő jelenlévő távolságát hozzák valamilyen úton közel a befogadóhoz. Az eltűnt és ellillant újra-megjelenései. Bizonyos értelemben a nyomok által láthatóvá tett fantomok. Eltűnt egykori ott-létek lenyomatai. Ezzel egyidejűleg szembemennek a fotó transzparenciájának történeti ígéretével, amely a fotográfia kezdeteire vezethető vissza. Legalább annyira fontos e Fotogrammák esetében, hogy az alkotó miképpen viszonyult a fotográfálthoz és magához az alkotáshoz, mint maga a tárgy, amely ott volt a kamera előtt. Tehát nem annyira tárgyszerű, mint inkább hangsúlyozottan viszonszerű alkotások ezek. Szinte ecsetvonásokként magukon viselik az alkotó kézmozdulatait és kéznyomát, egyfajta derridai értelemben vett aláírás. Kézmozgások, amelyeket igencsak jól szemléltet Som Balázs videóösszéje.

Valahol ott e képek háttérben az avantgárd képépítési stratégiája rejtőzik, a „realizálás” aktusa. Az a képi folyamat, amelyben a koherens, konkrét jelentéssel bíró kép elkezd önmagába mélyedni és a benne rejlő strukturális, formai alapot mutatja meg. Ám itt, ezekben a képekben a fényképező nem avantgárd forma-realizálást hajt végre, hanem forma-fantommá alakítja a különben mindennapi, látható képzetet. Így valami láthatatlannal, jelentés nélkülivel dekonstruálja a mindennapi megmutatkozót. Roland Barthes írja, hogy „a fotográfiát nézve soha sem tagadhatom le, hogy a dolog ott volt. Benne a valóság és a múlt együtt jelen van.”<sup>2</sup> Ezekben a képekben a valóság csak formájával van jelen, és hiányzik belőlük így a múlt, egy örök jelenlétet, pontosabban egy örök jelenlét fantomjait ábrázolják. Tudjuk e képek szubjektív, destruktív-dekonstruktív alapját: a kamerát tartó kéz ismétlődésekkel működő rendet megzavaró mozgásának alkotó szerepét, egy szubjektív camera obscura működését. Barthes, ugyan nem látta ezt a kiállítást, de érvényesen mondja, hogy „a Fotográfia noémája azonnal módosul, amint a Fotó megmozdul.”<sup>3</sup> A mozdulat azzal jár, hogy a kép immár nem valamit, hanem valaminek, a mozdulatnak a villanásnyi megtörténtét hozza létre. Performatívan kell tehát érzékelni őket.

Ezek a gesztusfotók Orbán Jolán életének fontos színtereibe engednek betekintést: holdfényről készült látkép a teraszról, vagy természetjárás, esetleg autótúrát a családdal. Első ránézésre talán nem tudjuk, csak kedves tereinek ismeretében sejtjük, hogy milyen látószögből, honnan készíthette őket és milyen intencióval, vajon miről. Amellett, hogy az élet- és mozgástér leképeződései, sajátos auto-bio-gráfiák, derridai írásképek is. A „*Derrida írás-fordulata*”<sup>4</sup> után életének egy új művészeti és gyakorlati fordulata. Hitetlenség a stabil struktúrában, ellenszegülés a tiszta kontúrok világosságának. Látomások, villanások, száguldások. Villózó A, J, D, M, L és P betűk az éjszakában, családtagjainak és barátainak monogramjai. De mit mondanak egy „idegen tekintetnek” a Fotogrammák? Hogyan értelmezhetőek e színes dinamikus

<sup>1</sup> Jacques Derrida, *Marx kísértetei*, ford. Boros János, Csordás Gábor, Orbán Jolán, Jelenkor, Pécs, 1993., 16.

<sup>2</sup> Roland Barthes, *Világoskamra: Jegyzetek a fotográfiáról*, ford. Ferch Magda, Európa, Budapest, 2000, 80.

<sup>3</sup> Roland Barthes, *Világoskamra: Jegyzetek a fotográfiáról*, Ferch Magda, Európa, Budapest, 2000, 82.

<sup>4</sup> Orbán Jolán, *Derrida-írás fordulata*, Jelenkor, Pécs, 1994.

vonalak azok számára, akik nem ismerik alkotóját? Vajon ugyanazt látják-e mint mi, akik nemcsak, hogy pécsiek vagyunk, de olyan szerencsések is, hogy az alkotó diákjainak, kollégáinak, barátainak, vagy épp eközül mindegyiknek vallhatjuk magunkat?

## SUMMARIES

*Ferenc Patsch*

### **Pope Francis' ten years in office**

The study assesses the first ten years of Pope Francis, highlighting the significant changes he introduced in the Catholic Church. The author examines the theological transformations, focusing on the new understanding of revelation and the transformation of the concept of truth and context. The author does not address Pope Francis' role in ecclesiological politics and inter-religious dialogue but rather analyses the transformation processes, such as the transition from an industrial to a post-industrial society. Among the essential themes of Pope Francis' Magisterium, he highlights the recognition of the theological role of contextuality, which includes the glory of the socio-cultural determination of truth. The paper considers the theological model introduced by Pope Francis as the most adequate response to the challenges of the post-industrial age.

*Szilvia Busku*

### **The development of Heideggerian's interpretation of the concept of concern**

In his lectures on the phenomenology of religion in the 1920s-21's, Martin Heidegger explores how factual (true) life experience manifests itself in early Christian communities. He goes back to the line of Christian tradition, early Christianity - interpreting the letters of Paul and Augustine and the contemplations of Luther. These writings are written in an effort to bring out the original experience of life that they contain. If we dominate unpredictable events by chronological calculations, we are mistaken about the reality of life because calculations cannot dominate the unpredictable future. This original experience was brought to the surface by thinkers such as Paul, Augustine, Luther and Kierkegaard.

*Réka Arató*

### **The question of morality in Schiller's theater**

The relationship between morality and theater comes up again and again in contemporary discussions. One of the most important dramatists, Friedrich Schiller, centred on the presentation of this relationship, which was a question and a task for him as well. In the 18th century, regarding the perception of the theatre's morally enhancing effect, different views and many debates arose among the great thinkers of the time. Friedrich Schiller also takes a strong position in this discourse, especially with his opinion expressed in his essay, *The Theater considered as a Moral Institution*. In this study, I try to present the interesting details of Schiller's writing, the antecedents and the influences that shaped Schiller's thinking.



*Dorottya Szabó-Kovács*

**Explicit teaching or imitation? An analysis of possible methods to improve synalepha and resyllabification in the speech of Hungarian learners of Spanish**

In this study, I am looking for possible methods to improve the application of synalepha and resyllabification in the speech of learners of Spanish. This investigation aims to compare the effects of (a) explicit teaching, that is, making the informants aware of the two phenomena and providing an opportunity to practice them, and (b) exposition to and imitation of the oral production of native speakers. The reading of ten B1-B2 CEFR level Hungarian university students has been analysed concerning the synalepha and resyllabification before and after they have participated in a brief individual training on the suprasegmental features in question or have been exposed to an authentic audio recording. According to the obtained results, explicit training seems to be more efficient when it comes to the application of synalepha and resyllabification in speech.

*András Béres*

**Motivational analysis of learner-centred methods in geography learning and teaching**

Frontal teaching is still one of the most used teaching methods in Hungary's public education. The central theme of my publication is the methodological and motivational analysis of approaches and forms of learning methods that can be applied in geography classes and used as a substitute for frontal teaching. I aimed to involve students as much as possible in teaching a particular geographic topic (hydrosphere), so I used different forms of learning in the classroom: breakout room, data analysis, mathematical tasks, debate, cooperative and collaborative work, and atlas-centred tasks. The study was conducted in two ninth-grade classes parallel to each other in a high school. My thesis consists of two parts. The first part is a methodological analysis, a summary, followed by related motivational research. The study is based on a set of questionnaires that I have modified. Most of my hypotheses were confirmed, i.e., the student's willingness to participate in class was high, the results in the final test were good, and the factors measuring motivation to learn showed medium-high results. At the end of my research, I concluded that elevated levels of student engagement in class are more effective and bring many benefits, so various means and practices can minimise the role of frontal teaching.

Jolán Orbán

**Photogrammas (2021-2022)**

Chamber exhibition. House of Civil Communities, Pécs, 22 September - 25 October 2022

Sándor Apáti-Tóth, the photographer, gave me as a gift the material for the chamber exhibition of my photographs, whose exhibition entitled Atlantis was opened on 7 September 2021 at the invitation of György Mánfai in the Halász Rezső Gallery of the Mecsek Photography Club (Pécs, House of Civil Communities). It was the first photo exhibition opening of my life, and since then, I have been standing at the gate of Atlantis.

Writings on photography by Roland Barthes, Susan Sontag, Jacques Derrida, and Vilém Flusser have been recurring themes of my lectures for years, although the theory of photography is not my primary field of research. I was delighted that Nikoletta Házas surprised me with a lecture on photography and a picture made from my photographs at a conference organised on my birthday. This kind gesture, coming from two completely different directions but at the same time, led to this exhibition, even though I am not a photographer. But I have been interested in photography since childhood. I watched with curiosity as the photographer would arrive and take pictures of our family once a year. I waited anxiously for the flash, the click, our black-and-white selves printed on glossy paper. At tent parties, we would ceremoniously take out the photographs from the cassette box awarded as my father's masterpiece and look at them for a long time - souvenirs. With the theatre trashcan, reminiscent of his years as a butler in Budapest, we often played a game of photography and binoculars with my brother: we brought the moon closer and then removed it, we clung to the Göncölszekér, the gleaming Göncölszekér above the barn, and from there we spied on comets and spaceships - constellations.

I tried to capture the flight of birds, the ripple of the seas, the refraction of window glass, and the swirl of chair skirts with my first camera - snapshots. Then came the era of long journeys, skyscrapers, low tides, and family photos, when I was more the subject than the actor - family photos. In the age of the crown virus, I rediscovered photography through a mobile camera, the whiteness of trees, the blush of dawn, the glow of sunset, the eosin gleam of twin trees' bowers - Mecsekszemek. I studied the nights, the city's colour refraction, the tower's "black-red-black/dance", the reading of blue-purple-green-yellow light signals - photograms. Photography is my passion, but I'm still in my early years as a student, so I chose the Learning City Festival and the Civic Centre as the date and venue for my first chamber exhibition.

Péter Aknai

### **Night capriccio – The photogrammas as autofiction in Jolán Orbán's oeuvre**

Nowadays, works that lie on the border between autobiographical genres and fiction are very successful all over the world. The explosive development of digital technology has contributed significantly to liberating the previously privileged areas of publishing. In the virtual spaces that have opened up, it has become available to a wide range of people to articulate the truth of their self and their life. Jolán Orbán's

photogrammas are photographs taken with a smartphone. In this study, the author explores the traces of autobiography inherent in photography. The text is an edited version of the author's speech at Jolán Orbán's photo exhibition Photograms. The exhibition was on view at Civil Közösségek Háza Pécs on September 22. – October 25, 2022.

Egri Petra

### **Orbán Jolán - Photogrammas-Finissage**

Jolán Orbán, a revered figure in the academic and artistic world, has showcased her prowess not only in literature and philosophy but also in the realm of photography. Her journey has been remarkable, from sharing private photographs with close acquaintances to having them exhibited. Esteemed photographer Sándor Apáti-Tóth and aesthete Nikoletta Házas have both contributed significantly to this journey. Orbán's deep-rooted understanding of deconstruction, evident in her teachings, has seamlessly transitioned into her photographic endeavours. The photographs on display challenge conventional photographic norms. They are not merely static representations but are in perpetual motion, bringing forth the essence of a non-present present. While rooted in the avant-garde strategy, these images transform everyday visuals into abstract forms, deconstructing the mundane into the intangible. Roland Barthes' perspective on photography resonates with the essence of Orbán's works, emphasising the dynamic nature of the images. While capturing significant moments from Orbán's life, these photographs also serve as autobiographical imprints.

## E SZÁMUNK SZERZŐI

**Aknai Péter** író, a PTE Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskola hallgatója. Kutatási területe az önéletrajzi műfajok modern elmélete, az autofikció kortárs irodalmi gyakorlatai. Íróként rendszeresen publikál, két könyve jelent meg.

**Arató Réka** jogász, a Pécsi Tudományegyetem Filozófia Doktori Iskola hallgatója

**Béres András** hatodéves biológia-, földrajztanár szakos hallgató a Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Karán. Kutatási érdeklődése középpontjában a természettudományos tantárgyak szakmódszertana áll.

**Busku Szilvia** filozófus-közgazdász, főiskolai docens, tanszékvezető, a Wekerle Sándor Üzleti Főiskola Társadalomtudományi Tanszék vezetője, a filozófiai tudományok doktora.

**Egri Petra** adjunktus a Pécsi Tudományegyetem Alkalmazott Művészeti Intézetében. Kutatási területei és publikációi a dekonstrukcióval és a divattal foglalkoznak.

**Orbán Jolán** a Pécsi Tudományegyetem Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszékének vezetője, habilitált egyetemi tanár.

**Patsch Ferenc SJ** jezsuita szerzetes, a római Pápai Gergely Egyetem (Pontificia Università Gregoriana) rendkívüli egyetemi tanára (“Professore Straordinario”/“Professor Extraordinarius”), a Fundamentális Teológia Tanszék oktatója.

**Szabó-Kovács Dorottya** az ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskolájának doktorandusz hallgatója. Okleveles angol nyelv és kultúra – spanyol nyelv és kultúra középiskolai tanár.



